P. WAGENAAR HUMMELINCK

ROTSTEKENINGEN VAN CURAÇAO, ARUBA EN BONAIRE

DEEL IV

De opzet van dit vierde deeltje 'Rotstekeningen' is gelijk aan die van de eerste drie deeltjes; er is gestreefd naar een zo volledig mogelijke documentatie door tekeningen èn foto's.

De inhoud heeft bijna geheel betrekking op de rotstekeningen van Bonaire; er zijn twee 'toegiften' van andere aard: een rotsinscriptie op Aruba en een 'indianenmuurtje' op Curaçao.

Met hoeveel zorg deze documentatie ook is samengesteld, het moge een ieder duidelijk zijn dat hij de onmiskenbare sporen draagt van het werk van een amateur, die het tijdens zijn steeds korter wordende zoölogische studiereizen steeds moeilijker vond deze archaeologische gegevens te verzamelen. Van volledigheid is nog geen sprake. Aangenomen mag worden dat er – in het bijzonder op Bonaire – nog méér rotstekeningen te vinden zijn.

Bijna alle foto's van Spelonk en Onima werden door Karl Maier, reeds in april 1955, voor dit speciale doel genomen (Fig. 49–61, 63–82, 84b–90). Weis de Haseth, destijds Gezaghebber van het Eilandgebied Bonaire, komt mijn dank toe voor de officiële steun welke voor dit onderzoek werd gegeven. Mijn erkentelijkheid gaat ook uit naar L. D. Gerharts die vele nuttige wenken gaf, en naar alle anderen die bij het verzamelen van gegevens hebben geholpen en wier namen in de tekst zijn genoemd. Fig. 84a, 91–92 en 94–96 zijn naar foto's van R. Lemminga (oktober 1968); Fig. 98 is naar een opname van Fr. M. Arnoldo Broeders (maart 1961). De overige foto's werden door de schrijver gemaakt: Fig. 41 in mei 1930; 62 in februari 1949; 49–50 in april 1950; 45–46 in april 1955; 42 en 83 in augustus 1955; 99–102 in november 1963; 43 in december 1963; 48 in september 1967; 103–108 in oktober 1967; 44, 47, 93 en 97 in oktober 1968.

Ook de veldtekeningen werden uiteraard op verschillende tijdstippen vervaardigd. Dat bij de uitwerking hiervan dikwijls foto's werden gebruikt, is vooral duidelijk in de vertekening der Figuren 8, 11 en 12, welke in 7, 9 en 16 grotendeels werd gecorrigeerd.

Ook op Bonaire – alhoewel in mindere mate dan op Aruba – verschillen de gevonden petrografieën zozeer in karakter, dat mag

worden verondersteld dat zij in verschillende nogal uiteenlopende tijden zijn gemaakt. Over hun ouderdom valt niet veel te zeggen omdat zij niet met dateerbare vondsten konden worden geassocieerd.

Men krijgt de indruk dat er meestal werd gewerkt met vingers welke in een vloeibare kleurstof waren gedoopt. Soms zijn de lijnen echter zodanig dat zij op een andere wijze moeten zijn aangebracht. Ook enkele andere zaken, zoals de handafdrukken, stellen ons nog voor problemen.

De kleur is overwegend roodbruin, in verschillende schakeringen en zeer verschillende intensiteit; soms wat paarsig, of ook wel in blauwgrijze tinten. Witte tekeningen zijn mij van Bonaire niet bekend, en evenmin zwarte tekeningen. Over de aard der kleurstoffen kunnen nog steeds slechts gissingen worden gemaakt.

Op Bonaire vindt men veel ornamentale figuren: soms ware kunstwerkjes waarvan zowel het motief als de uitvoering kan worden bewonderd. Soms krijgen wij de indruk van speelse uitingen; andermaal lijken het symbolen, wellicht met een religieuze of magische betekenis. Hier en daar menen wij figuren te herkennen welke mensen of dieren voorstellen, sterk vereenvoudigd, en soms slechts symbolisch weergegeven.

Dat er op het nabijgelegen vasteland van Venezuela pictografieën worden gevonden welke grote gelijkenis vertonen met die van Curaçao, Aruba en Bonaire achten wij bijna vanzelfsprekend, en niet iedereen zal zich verbazen over overeenkomsten met tekeningen en inscripties van noord Colombia, Panamá en Cuba. Maar wèl zijn wij geneigd ons te verwonderen, als blijkt dat de overeenkomst met andere gebieden zóver gaat dat bijna alle tekeningen van deze eilanden kunnen worden teruggevonden op bijv. de rotsen van Nevada en California en verscheidene geometrische figuren zelfs in Noord-Rhodesia. Steeds moeten wij er ons rekenschap van geven dat de uitdrukkingsmogelijkheden van de mens in omstandigheden als deze niet onbeperkt zijn. Figuren welke wij geneigd zijn als min of meer kenmerkend te beschouwen – zoals bepaalde vormen van meanders, roostermotieven, omrande kruisen, concentrische lijnen en haltervormige figuren, zonnemotieven, 'schildpadden', 'slangen', 'vissen' en 'poppetjes', komen over de gehele wereld voor; zij kunnen onafhankelijk van elkaar ontstaan. Men vindt ze ook als krabbels in de marge van een telefoonboek, en in de kinderkamer.

De rotstekeningen van de Nederlandse Antillen zijn de laatste jaren steeds meer in de belangstelling gekomen. Toen de gevolgen hiervan op bepaalde vindplaatsen al te duidelijk werden, hebben met name de 'Stichting Nationale Parken Nederlandse Antillen' (Stinapa), en de stichting 'Aruba Nostra' zich ingespannen voor hun behoud. De Grot van Fontein op Aruba is nu reeds meer dan twee jaren door een keurig hekwerk afgesloten, evenals de abri bij Savonet op Curaçao, terwijl een doeltreffende bescherming van de vindplaatsen van Arikok op Aruba, en Onima en Spelonk op Bonaire, in voorbereiding is.

De geschiedschrijver Pater EUWENS (1907, p. 194; I, p. 12 en 16) is de eerste die ons iets mededeelt over "hieroglyphische opschriften en teekeningen" welke men vindt "op het Noord-Westelijk deel van Bonaire in een grot op de plantage Fontein, verder in de zoogenaamde Spelonk op de plantage Bolivia, en op een rotsblok bij Onima". In dezelfde publicatie geeft hij een afbeelding van "Oud-Indiaansche opschriften op Bonaire bij Onima, door Z.E.H. A. J. van Koolwijk, destijds pastoor van Rincón, in 1875 nageteekend" (Fig. 2). Uit deze afbeelding is het duidelijk dat met die grot op de plantage Fontein de abri's aan de noordrand van de Ceru Plat bij Onima worden bedoeld. Het 'rotsblok bij Onima' zou dan het kalksteenblok bewesten Fontein (B 5) kunnen zijn, waarvan reeds eerder enkele tekeningen werden afgebeeld (I, p. 36, fig. 33).

De medicus ALFONS GABRIEL (1938, p. 2) – als hij enkele jaren nadat hij Bonaire heeft verlaten zijn herinneringen op papier zet – denkt met enige weemoed terug aan de plaatsen aan de noordkust die "im leben der alten Indianer, die hier wohnten, eine besondere Rolle gespielt haben. Dort im Halbdunkel auf dem welligen Kalkstein sind noch ihre Zeichen zu sehen. Mit ockrigem Roteisenerz wurden sie ausgeführt und sind seltsame Gebilde. Oft sind sie von Schlangenform; dan stellen sie wieder ganz deutlich eine Hand dar; auch Vögel sind zu erkennen."

Na pastoor VAN KOOLWIJK – die van 1873 tot 1877 in Rincón heeft gestaan – moet pater BRENNEKER worden genoemd als persoon die zich sterk voor de prehistorie van Bonaire interesseerde.

Pater VITUS BRENNEKER O.P. maakte zich van midden 1940 tot begin 1947 verdienstelijk door onderzoek van alle mogelijke zaken dit eiland betreffende. Over de indianentekeningen – die op Bonaire 'marca di Indjan' worden genoemd – verschenen een aantal berichten in de *Amigoe di Curaçao*.

De ontdekking van de tekeningen op de Seroe Grita Cabaai was voor hem (1941) aanleiding tot het publiceren van een artikel over de hem toentertijd bekende 'Zeven vindplaatsen van Indianentekeningen op Bonaire', waarin hij zijn bezoek beschrijft aan achtereenvolgens Spelonk (B 6, 7), de vindplaatsen bij Onima (B 1–4), de Kasimati (= Kaumati) en de Grita Cabai (B 12). Aan Pos Calbas (B 7) werd door hem drie jaar later een artikel gewijd, terwijl een korte mededeling over het voorkomen van "ten minste één zeer duidelijke Indianentekening" in een "grot gelegen op de grens van de plantages Santa Barbara en Colombia, zeer dicht aan de zee", in 1946 verscheen.

JOHAN HARTOG besteedt in zijn grote werk over '*Bonaire*' (1957, p. 7–11) en reeds eerder in de '*Beurs- en Nieuwsberichten*' (1954, *6254*) aan rotstekeningen grote aandacht. In het eerste hoofdstuk van '*Bonaire*' komt hij tot tien vindplaatsen: *1. Spelonk* (= B 6 en 9); *2. Onima* (= B 1); *3. Seroe Pungi* (= Seroe Plat = B 2); *4.* Nog verder naar het Oosten (= B 3); *5.* Daarnaast (= B 4); *6. Kaumati* (niet door mij bezocht, westelijk van de Seroe Plat); *7. Seroe Grita Cabai* (= B 12); *8. Pos Calbas* (= B 7); *9.* op de grens van de plantages Santa Barbara en Colombia (mij niet bekend, dicht bij B 13); *10. Fontein* (= B 5).

Hoewel BRENNEKER's belangrijkste artikel, over de "ZEVEN VINDPLAATSEN VAN INDIANENTEKENINGEN OP BONAIRE" in een ter plaatse zeer bekend dagblad verscheen, brengt de desondanks moeilijke bereikbaarheid van deze tekst (welke mij door dr. JOHAN HARTOG werd verschaft) mij ertoe hiervan thans enkele stukken letterlijk en zonder commentaar over te nemen. Van bijzonder belang is zijn beschrijving van de eerste vindplaats van VAN KOOLWIJK (B 1) die niet werd teruggevonden, zijn getuigenis over het voorkomen van tekeningen bij de Kasimati (= Kaumati) welke mij evenmin bekend is, en zijn verslag over de Grita Cabai, waaruit blijkt dat hier – behalve de enkele tekeningen welke ik bij een kort bezoek aantrof – nog veel meer te vinden is.

Eerste woonplaats: Spelonk

Het is een geweldige cueba; men kan er meer dan 40 meter diep rechtop in rondwandelen. De meeste druipsteen stalactieten zijn dood. De vorm van de ruimte is zeer grillig. Eigenlijk is het een dubbele spelonk, daar links van de grote hol nog een kleinere is.

De wanden links en rechts zijn bezaaid met tekeningen, ook tegen het plafond treft men er enkele aan, vooral rondom de eerste druipsteen pilaren.

Zelfs tegen het plafond van de zeer lage gedeelten, waar men gebukt in moet gaan, vindt men er vele. Achter aan wordt de hol steeds donkerder en naarmate het licht afneemt, staan er ook minder tekeningen.

Vooral vooraan zijn er veel verknoeid door het beschrijven van namen en gewelddadig uitkrabben met een zakmes.

Enkele zijn vals, nagemaakt door iemand, die interessant wilde doen. Maar de kleur van zijn verf is onderscheiden van die der Indianen en vooral de soort der verf. De verf der quasi-tekeningen zit er dik op, even dik als de smakeloze flauwiteit.

Spelonk is het rijkst aan tekeningen. Een precies aantal is moeilijk te geven. Ten eerste zijn er vele verweerd, vooral overgroeid door een soort uitslag der vochtige wand, dat lijkt op een zeer dun laagje olijfgroenkleurig mos. En ten tweede weet men niet wat één tekening uitmaakt. Een zeer zorgvuldig gedane telling leverde het aantal *drie honderd en vijf*. Dubieuze gevallen niet meegerekend.

Op een hoge uitzondering na stellen ze niets voor. Zeer duidelijk is slechts een krab, een paar slangen (waarschijnlijk een colebra berde) en enkele vissen. Misschien ook nog een hagedis. Dat "misschien" wil dan niet zeggen, dat het geschilderde vaag is, maar wel zo primitief van vorm, dat men er een hagedis in moet zoeken.

Tweede plaats

In de *Ceroe Pungi*. Men gaat de grote weg naar Rincon op en stopt bij Onima. Vlak voor de knoek loopt aan de rechterhand een klein paadje, een laag, plat gebergte op. Die platheid heeft hem eens de naam geschonken van Ceroe Plat. Tegenwoordig kent men hem alleen onder de naam van *Ceroe Pungi*.

Men volgt het paadje over de berg heen en daalt er aan de zeekant af. Op de begane grond gekomen, bevindt men zich in de spits van een wigvormige inham van het rotsterras. Men gaat eerst naar de linker-uiteinde des inhams en daar vindt men een kleine uitholling in de kalkrots. Dit is de eerste plaats van Ceroe Pungi, waar Indianen woonden. Maar ook de meest ongunstige om te genieten van tekeningen.

Als men nooit andere zou gezien hebben, is het hier een ontgoocheling. Midden in het plafond een zeer onduidelijk stel petieterige krabbeltjes. Men moet goed kijken om ze te zien. Met zeer veel moeite haalt men er de figuren uit, die pastoor Koolwijk O.P. publiceerde. Hier is hij zeker wel wat al te euphemistisch geweest.

Vreemd is wel, dat deze tekeningetjes in afwijking met bijna alle andere uit zeer dunne lijntjes bestaan. Ze zijn drie in getal en door Koolwijk aangeduid als: "Aan de Noordzijde van Ceroe Plat" ten N.O. van Onima.

Derde plaats

Met volle moed stappen we over stenen en door struikgewas naar de rechter uiteinde van de inham, dus meer Oostwaarts. Daar wordt de moeite beter beloond. Twee en dertig duidelijke figuren; zonnen, kringen met puntjes erin en allerlei onbeschrijfelijke vormen. Hier staan de zg. bootjes. Dr. Gabriël althans schrijft in zijn "Tschogogo" – het enige boekje over Bonaire! – dat het zonder twijfel boten zijn. We laten de bewering voor zijn rekening. Merkwaardig is, dat alleen op deze plaats naast rode, ook zwarte verf is gebruikt. Het ene 'bootje' is rood, het andere zwart. Is dat zwart

soms aloësap? Pastoor Koolwijk O.P. noemt de plaats "op de 'Ceroe Plat bij de Grot".

Vierde plaats

Verder naar het Oosten gaande, vinden we een tweede wigvormige inham, vlak naast de reeds vermelde. Op de Oostelijke uiteinde van deze wig liggen twee grote cueba's, waarvan de eerste de mooiste tekeningen bevat van heel Bonaire. Een meter of vijf hoog is een volkomen horizontaal plafond, niet verweerd, onaangetast, geheel geel. Daarop twee en zestig tekeningen, die niets aan duidelijkheid hebben ingeboet. Dat mooie plafond steekt een eind boven de vlakke grond uit en men vraagt zich af, hoe men daarbij kon komen. Hier staan verschillende, op elkaar gelijkende kruisen met zeer tropische eigenaardigheden.

Door Koolwijk werd de plaats genoemd: "Op een rotsblok van 'Ceroe Plat'".

Vijfde plaats

Vlak naast de vorige cueba ligt een andere door Koolwijk als een afzonderlijke plaats aangegeven met de aanduiding "aan de Oostzijde van de 'Ceroe Plat'". De tekeningen staan laag, ze zijn er verweerd en onduidelijk, en er is aan gekrabd. Een en twintig zijn nog zichtbaar. Als men de wanden zuiveren zou, zou er wellicht meer aan de dag komen.

Zesde plaats

We gaan terug naar de hoofdweg en bezoeken de knoek Onima. Midden in deze knoek staat de Kasimati, oorspronkelijk waarschijnlijk één met de Ceroe Pungi, later door een hoger staande zee aangevreten.

Nu heeft de heuvel nog maar een klein vlak, de rest van de meters dikke kalksteenrots ligt in losse brokken rond om hem heen. Op een dier blokken staan zeven vrij vage tekeningen. Het is een blok gelegen aan de zijde van het knoekhuis, iets meer naar links.

Het is een van de grootste en heeft een sterk hellend ruitvormig bovenvlak.

Zevende en pas-ontdekte woonplaats van Indianen

We gaan weer naar de weg, rijden een eindje verder Rincon-waarts en slaan dan even voorbij de Grita-Cabai, vlak voor de aloë-stokerij links een zijweggetje in. Aan onze linkerhand zien we dan de fraaie Grita-Cabai met grote gele plekken in de wanden, iets dat duidt op overhellende rotsformaties. In de allereerste cueba nu, die zeer dichtbij gelegen is, staan ook dezelfde soort tekeningen als op genoemde plaatsen. Ze zijn twee en veertig in getal en tamelijk duidelijk. Daar de cueba zeer hoog is en een stuk welvende overkapping heeft, druipt er veel water naar beneden en verweert de wanden.

Ook hier zijn, evenals op de tweede plaats, enkele tekeningen met zeer dunne lijntjes, ofschoon al de andere geheel overeenkomen met de reeds genoemde. Vrij duidelijk ziet men enkele handen afgebeeld.

Zeer merkwaardig is wel, dat deze woonplaats uitziet op het Zuid-Westen in plaats van het Noord-Oosten. Toch geeft een dichte begroeiing veel schaduw en waait er een windje, al kan men zo ineens niet begrijpen, waar vandaan. Het is er koeler dan in Spelonk.

Zijn er nog meer?

Het is welhaast zeker, dat er nog meer plaatsen moeten te vinden zijn. Pater Euwens O.P. zegt l.c., dat ook op Fontein tekeningen staan, maar hij vertelt niet waar. Velen zeggen, dat ze er zijn, maar niemand wijst ze u aan.

Wat we van de tekeningen moeten denken

Er is al veel over gedacht, maar de sleutel voor deze vreemde tekeningen is nog niet gevonden. Hoeveel we ook philosopheren, het zal wel altijd abacadabra blijven. De reden van deze raadselachtigheid is gelegen in de vele tegenstrijdigheden, die men er aantreft.

Denkt men ervan overtuigd te zijn, dat het louter sieraad is, dan stoot men plotseling op het verschijnsel, dat niet juist de mooiste vlakken vol staan, iets dat men uit sierkunstig oogpunt toch zou doen.

Vergelijkt men de woonruimte met het aantal tekeningen, dan valt het op, dat deze twee correlatief zijn. Iets wat er op wijst, dat het weer geen sieraad is, maar een aanduiding, dat bepaalde mensen of families er hun teken neerzetten. Bovendien, er moet iets biezonders aan vast zitten, anders verfde men ze niet op zeer lastig bereikbare plaatsen en er zouden er ook veel meer staan. Met het schilderen van een dertigtal zulke eenvoudige figuren is men binnen het uur klaar. Men besluit dus tot eindconclusie te nemen, dat het bepaade herkenningstekens zijn.

Maar hiertegen is weer, dat men gewone figuren als krab en slang ziet staan naast de meest vreemde figuren: driehoeken met punten, een rij kleine lijntjes naast elkaar. Soms is ook de figuren aangepast aan het oppervlak. Daar, waar een kleine holte in het plafond is, ziet men dit ongeveer door een stralenkrans (derde plaats).

Hoe meer men ze echter beziet, des te meer ook komt men er van terug, dat het willekeur is.

Aan de hand van de afbeeldingen van VAN KOOLWIJK kunnen wij bij Onima vier vindplaatsen onderscheiden. De eerste (B 1) werd door mij niet teruggevonden; de tweede (B 2)en de derde (B 3) konden tot in bijzonderheden worden herkend; van de vierde (B 4) waren slechts enkele figuren duidelijk.

HANS FERIZ bezocht deze vindplaats op 7 februari 1956, bij welk bezoek hij enkele figuren heeft nagetekend (Fig. 3).

Hij schrijft hierover (1959, p. 126–129): "Die Felszeichnungen sind vor allem an den Wölbungen und Decken der Höhleneingänge angebracht. /... Die Petrogramme sind leicht vertieft und mit schwarzer und dunkelbraunroter Farbe, vermutlich Ockererde, auf einer weissen Lage von Sinterkalk an der Decke des Atriums der Höhle angebracht. Neben Motiven, die für die prähistorischen Indianerzeichnungen des Amazonasbeckens und des nördlichen Teiles Südamerikas charakteristisch sind, wie einfache und zusammengesetzte Spiralen und unregelmässig begrenzte, punktierte Felder, kommen hier auch Ideogramme vor, die am Festland und selbst auf den benachbarten Inseln Curaçao und Aruba fehlen. Dass wir es bei diesen Zeichnungen nicht mit sinnlosen Spielereien zu tun haben, ist

ohne weiteres deutlich. Die Zeichnungen, welche die Eingeborenen auf schmalen Tropfsteinleisten liegend graviert und gemalt haben, müssen den Künstlern sehr viel Mühe gemacht haben. Der Umstand, dass gerade die *Decke* der Höhle bemahlt wurde, spricht dafür, dass es sich hier um siderische Symbole handelt; so könnten auch die Gruppen von Punkten, die an einigen Stellen mit oder ohne Umfassung zu sehen sind, gedeutet werden." ... /

"An den Petrogrammen selbst sind einige, sich wiederholende Figuren zu registrieren [vgl. Fig. 3 = Taf. 15 van FERIZ]:

1) Spiralen: a) liegend, ein- und mehrfach.
   b) kombiniert. (Abb. 3, 4, Taf. 15).
2) Zoomorphe Figuren:
   a) Schlangen oft naturalistisch, wenn auch primitiv gezeichnet. (Abb. 3, Taf. 15).
   b) Schildkröten bisweilen zweifelhaft in der Deutung wegen der Überzahl der Beine. Es könnte sich um Insekten handeln, aber auch um sexuelle oder astrale Symbole. Figuren wie diese leiten von den zoomorphen Zeichen zu der nächsten Gruppe, die einen grossen Teil der bemalten Flächen einnehmen. (Abb. 5, Taf. 15).
3) a) Es sind unregelmässige, unbegrenzte oder kurvilinear begrenzte und in polygonale Flächen geteilte Gruppen von Punkten (± 1 cm. im Durchmesser). Die Felder sind oval oder herzförmig, manchmal zoomorph. (Vogel, Insekt, Krebs, Schnecke, u.s.w.). Die Bedeutung vieler Zeichen ist ganz unklar. Ich notiere sie als mögliche Äusserungen einer Beutemagie (Reuse, Fischnetz,/wobei die Begrenzungslinie Besitznahme bedeutet), oder als Abbildungen von Sternhaufen. (Abb. 6, Taf. 15).
   b) Polygonale, oft zusammengesetzte Felder durch geradlinige Striche underteilt. Hier hat die Phantasie freies Spiel um in dem Netzwerk von Linien zoomorphe und anthropomorphe Figuren zu sehen. (Abb. 7, Taf. 15).
4) Kreuze, ein- oder mehrfach umrahmt; dazu ist zu bemerken, dass die Wiederholung von Konturen in der Gefässmalerei und der Ornamentik überhaupt der Aruak-Indianer eine grosse Rolle spielt (Abb. 8, Taf. 15).
5) Sogenannte "Schiffs-Figuren" (davon befinden sich eine grauschwarze und eine rotbraune in Onima. Die Deutung steht nicht fest. (Abb. 9, Taf. 15).
6) Dasselbe gilt auch von den Strich- und Punktreihen, die ebenfalls in zwei Farben vorkommen und möglicherweise mit einem Kalender- oder einem Zahlensystem zusammenhängen. (Abb. 10, Taf. 15, nach *Koolwijk*).
7) Hufeisenformen, Monde oder sexuelle Symbole?
8) Konzentrische Kreise, abwechselnd in schwarz und rot; das Zentrum ist durch gerade Linien unregelmässig unterverteilt. Dieses Netzwerk könnte das symbol einer astralen Gottheit darstellen; es erinnert in einem Fall an eine anthropomorphe Figur (Abb. 17, Taf. 14) [= Abb. 11, Taf. 15?] vergleichbar unserem "Mann im Monde".
9) Kreise, Halbkreise mit Strahlen; bisweilen täuschen natürliche Unebenheiten des Gesteins in den Figuren ein Gesicht vor (Abb. 12, Taf. 15).

Vom Westen präsentiert sich die Kalkklippe der Seroe Plat als ein Fort mit gebarstenen und eingesunkenen Ecktürmen und einer grossen Plattform, die wie geschaffen für den Altar eines Gottes erscheint."

Op 25 januari 1958 bracht FERIZ (1959, p. 132–133) opnieuw een bezoek aan Onima. "Meine Ansichten über die indianischen Felszeichnungen hatten sich in der Zwischenzeit etwas modifiziert und ich wollte sie nochmals mit den Augenschein vergleichen. ... Ich glaube jetzt mit Sicherheit sagen zu können, dass die Petrogramme von Onima zum grossen Teil siderische Symbole sind. Bei den strahlenden Kreisscheiben war dies von jeher wahrscheinlich wegen der Lokalisation der Zeichen auf Wölbungen ... Die Grotten müssen m.E. Kultstätten gewesen sein. Als Be/-hausungen sind die dem Passatwind offenen und flachen Höhlungen des Riffes ganz ungeeignet. Anderseits können sie, die den Strahlen der aufgehende Sonne zu often liegen, kultisch bedeutsam sein. Dazu kommt noch eine Merkwürdigheit ...: eine dunkelgraue Tropfsteinbildung an der Felswand, inmitten der nördlichen Gruppe von Petrogrammen, die einen über zwei grotesken anthropomorphen Masken vertikal in die Höhe fliegenden Adler gleicht (Abb. 18, Taf. 15). Es ist nicht ausgeschlossen, dass dieses Naturspiel bei der Wahl des Ortes eine Rolle gespielt hat und dass die Anthropomorphie der Felsbildungen künstlich verstärkt wurde. In diesem Fall hätten wir es hier mit einem Gegenstück des von *Wagenaar Hummelinck* auf Curaçao bei Hato entdeckten, anthropomorphen Reliefs zu tun."

"Fruchtbarkeitssymbole kann man, wenn man will, in viele Zeichen hinein-interpretieren; deutlich sind sie nicht, und bei den merkwürdigen, aus vielen quadrangulären und rundlichen Flächen mosaikartig zusammengesetzten Figuren versagt jede dahin zielende Deutung."

Zonder op de beschrijvingen van FERIZ – die niet altijd met mijn indrukken in overeenstemming zijn – nader in te gaan, merk ik hier toch op dat ik de tekeningen van Onima niet als "leicht vertieft und mit schwarzer und dunkelbraunroter Farbe "zou willen beschrijven, en zeker niet als 'graviert' kan beschouwen. Zijn fig. 18 is merkwaardig als persoonlijke interpretatie van een natuurlijke druipsteenvorming welke op Fig. 43 te herkennen is.

De grootste en meest bekende grot van Spelonk (B 6) werd door FERIZ (1959, p. 130–131) op 8 februari 1956 bezocht.

"Am Eingang und im äusseren Teil der Grotte von "Spelonk" ... finden sich zahlreiche, merkwürdige Indianerzeichnungen, die aber zum Teil schlecht erhalten, verblasst, verwischt, durch das Abblättern der Sinterkalklage unkenntlich geworden sind. Wie wenig für die Erhaltung dieser hochinteressanten Petrogramme geschieht, ergibt sich aus den zahllosen mit Farbe, Kreide und Messer verübten, mutwilligen Beschädigungen durch Besucher, die es für notwendig hielten, ihre Namen mit den denkwürdigen Daten ihres Besuches über die indianischen Zeichen zu kritzeln. Der Trieb zu dieser Art Vandalismus scheint überigens allen Verboten zu trotzen. Es muss sich hier um einen Archetyp des homo ludens handeln, möglicherweise verwandt dem / Trieb der Kommunikation mit späteren

Besuchern, der auch bei manchen Petrogramme eine Rolle gespielt haben könnte."

"Die Petrogramme in "Spelonk" weisen viele anthropomorphe Figuren auf, oft mit akzentuiertem männlichen Geschlechtsteil: Figuren mit erhobenen Armen bisweilen mit Stöcken oder Beilen (Abb. 13, Taf. 15). Das in Abbildung 14 wiedergegebene Zeichen erinnert an die Form rätselhafter, im Maya-Gebiet gefundener "Ornamente" aus Obsidian. Zeichnungen von "Nixen" (Abb. 15, Taf. 15) leiten zu deutlich erkennbaren Haifischfiguren über, wie ich sie auch in Aruba gesehen habe. Die scharf begrenzten, punktierten und genetzten Felder von Onima (Abb. 7A, B, Taf. 15) sind auch da. Ovoïde Zeichen mit dreifacher Kontur halte ich für Abbildungen des weiblichen Genitale (Abb. 16, Taf. 15). Auch eine grosse Schlange ist hier gezeichnet, im Gegensatz zu der Schlangenzeichnung bei Onima beinahe naturalistisch korrekt. Von den in Abbildung 17, Tafel 15 wiedergegebenen Zeichen erinnert das erste an die venezolanischen Querkopfidole, das zweite bezieht sich vielleicht auf eine Beutemagie den Fischfang betreffend und das dritte ähnelt einer anthropomorphen Figur in der Sonne oder im Vollmond."

Bij zijn tweede bezoek, in januari 1958, verwondt FERIZ zich bij een poging om tekeningen te fotograferen, zodat de afbeeldingen in zijn reisverslag tot slechts enkele schetstekeningen beperkt blijven. Hij noteert dan echter nog (p. 134): "Einige Schritte nördlich von der grossen Grotte befindet sich eine kleine Höhle mit bis jetzt noch nicht beschriebenen Indianerzeichnungen, auf die mich Herr *C. N. de Jongh* ... aufmerksam macht.", waarmede B 9 bedoeld kan zijn.

In *The Miami Herald* van 10 augustus 1970 – welke mij door Mr. A. W. WOUTERS ter inzage werd gegeven – vertelt RICHARD POTHIER:

"In a dark, ancient cave on ... Bonaire a few weeks ago ... Charles Lacombe wasn't surprised by the Indian carvings he saw before him. But two or three of the symbols, surprisingly, meant something to Lacombe... "I got the shock of my life when I recognized two or three Mayan hieroglyphics," says Lacombe, ... an acknowledged expert on the still-undeciphered Mayan language. ... he says, he's "personally convinced" that some of the carvings inside caves on the Dutch Antilles islands of Bonaire, Curaçao and Aruba are based on Mayan hieroglyphics. ... Up to now, there's been no evidence that the Mayan civilization ranged south of Honduras. ... "We can now take the Maya ... and ... move him over to the Dutch Antilles. It's a big step." The ... Caves of Onima ... are vast, largely unexplored, and were centers of human habitation at some undetermined

point in the past, he adds. "The Caves of Onima look to me like they were ceremonial caves. We found a stalagmite, in the exact center of a community of caves, that looks like it at one point had a carved face on it." "Some of the inscriptions inside look like maps, possibly of the caves themselves. You can get lost in these things." ... One of Florida's most knowledgeable authorities on Mayan influence, Dr. Alan Craig of Florida Atlantic University's geography department, believes that Mayan influence could have spread to the Antilles, by traders..."

Het is moeilijk uit deze beschrijving van uitgestrekte grotten met inscripties de abris van Onima te herkennen. De foto met het onderschrift "Charles Lacombe at Entrance to Cave on Bonaire ... *stalagmite appeared to have face carved on it*" zou echter aan de rand van het kalksteenterras bij B 4 kunnen zijn genomen. – Wat betreft de waarde van deze ontdekking, waardoor "virtually all archeologists would be shocked", zou ik mij willen aansluiten bij de mening van ALAN K. CRAIG, die mij op 18 september 1970 schreef: "As is often the case in newspaper accounts, the facts became somewhat distorted and I am anxious that you understand this so-called "discovery" is really a very simple matter." LACOMBE's opvatting "was based on his own highly subjective personal opinion which has, so far, not been corroborated by any other investigator. – My reaction was solicited by newspaper reporters to whom I said that while it was possible that Maya trading influence of a direct or indirect nature might have possibly extended as far as the Netherlands Antilles, it was not at all likely, and that in any event, Mayan glyphs were never associated with either trading outposts, nor caves. – I remain totally unconvinced that these markings are genuine Mayan glyphs."

Ten slotte kan nog melding gemaakt worden van een Arubaanse tekening welke in de Amerikaanse publiciteit is gekomen, en wel in een artikel van de malacoloog GOULD (1971, p. 6, fig. 1a) die een ornamentale petrografie van de Seroe Canashito (A 5–*e*, zie I fig. 12 en 29) blijkt te beschouwen als "probably depicting a pregnant woman."

ONIMA

De vindplaats van Onima – welke nog door velen 'Grot van Onima' wordt genoemd – is al vele jaren een bezienswaardigheid waarvoor het Flamingo-Eiland de bijzondere aandacht van zijn bezoekers vraagt. Nu ook op de naar Boca Onima aftakkende landweg – welke over het op een fraaie wijze met kandelabercactussen

begroeide laagterras loopt – behoorlijke snelheden kunnen worden ontwikkeld, kan deze belangrijke vindplaats van rotstekeningen aan de noordrand van de Ceru Plat binnen twintig minuten van Kralendijk uit worden bereikt. Men kan zijn auto doen stoppen aan de voet van de steile rand van het kalksteenterras, zodat men niet eens meer behoeft uit te stappen om de groep tekeningen, welke reeds in vele geschriften staat afgebeeld, te fotograferen. Gehoopt mag worden dat deze gemakkelijke bereikbaarheid slechts het bezoek zal bevorderen van personen, die deze – thans nog bijna ongerepte – petrografieën zullen blijven ontzien.

Bijna alle tekeningen komen voor op het vlakke plafond van een fossiele 'brandingsnis' dat niet uit min of meer homogene kalksteen bestaat, maar uit een fijn conglomeraat (puddingsteen) waarin de grotere ingebedde steentjes (als krenten in een pudding) duidelijk zijn waar te nemen. De aard van het gesteente heeft geinspireerd tot het maken van tekeningen waarin de structuur functioneel is betrokken. In de westelijke groep (B 2) hebben ronde oplossingsholten en spleten het karakter van enkele tekeningen bepaald (bijv. van *8*, *10* en *16*, *4* en *13*); in de oostelijke groep (B 3) zijn het vooral de rolkeitjes geweest die over de vorm van de figuren mede beslisten (bijv. *8*, *11*, *12* en *21*).

De vindplaatsen van Onima werden door mij verscheidene malen bezocht; het eerst in mei 1930. De tekeningen werden echter pas in 1949, 1955 en 1967 gemaakt. De foto's van KARL MAIER zijn van 5 april 1955.

(B 2) *Onima* (Fig. 5, 7–8, 16; 49–52)

Daar waar het 'indianenpad' over het middenterras van de Ceru Plat naar het laagterras van Onima afdaalt, vinden wij – in een nis van ongeveer 80 cm hoogte en 20–120 cm diepte – een merkwaardige verzameling tekeningen, welke een heel andere indruk maakt dan de meer oostelijk gelegen groep (B 3) die op slechts enkele tientallen meters afstand is te vinden. Het is alsof hier verschillende personen hetzelfde oppervlak als tekenbord hebben gebruikt, waarbij soms pogingen werden aangewend om eerder aangebrachte beschilderingen uit te wissen.

De conglomeratische ondergrond bevat hier slechts weinig duidelijk waarneembare rolsteentjes, welke een min of meer toevallige functie hebben gekregen in de gepuncteerde figuren en als het 'oog' van een boot- of visvormige figuur (*20*).

Opvallend zijn de zonnemotieven en meanders, gerangschikt om ronde uithollingen (*8*, *10*, *16*, *17*, *19*) en spleten (*1*, *3*, *4*, *13*),

in blauwachtig grijs, met bruin overtekend. Slechts enkele rechthoekige ornamentale figuren met stippen (*22–27, 30*) doen aan A 3 denken. Uit de toon vallen de scherpe 'hanepoten' (*11–12*), de op een embryo-in-eivliezen gelijkende figuur (*18*) en de compositie waarin men scheepjes, dolfijnen of vissen zou kunnen herkennen (*20, 21*). Wij krijgen daarbij de indruk dat bepaalde intens roodbruin gekleurde tekeningen (zoals *10-12* en *17*) jonger zijn dan de andere, die soms een fletse grijze tot blauwgrijze indruk maken (zoals *16, 18* en *20*).

(B 3) *Onima* (Fig. 5–6, 9–16; 42–43, 53–64)

Een wat uitstekende hoek van het onderste middenterras bevat een conglomeraatlaag op ongeveer 5 meter hoogte, met daaronder een lage, 4½ meter diepe 'brandingsnis' die iets landinwaarts oploopt (Fig. 5). Het dak van deze nis is vrij vlak en toont slechts hier en daar – vooral naar het westen toe – kleine, ronde, soms bijna trechtervormige oplossingsholten. Over de drempel van de nis – en over die van twee kleinere nissen daarboven – – 'golft' de druipsteen naar buiten. Deze aan de dag gevormde druipsteen is onregelmatiger van vorm en wat anders van bouw dan die welke in grotomstandigheden ontstond.

Op de onderzijde van de grijsachtige conglomeraatbank, welke ter plaatse als een soort luifel naar voren steekt, staat een aantal tekeningen, waarvan de meeste nog zo intens roodbruin zijn gekleurd dat het lijkt alsof zij pas kortgeleden zijn aangebracht. Achterin wordt de nis zo laag, dat de makers op hun rug gelegen moeten hebben om op het plafond te kunnen tekenen. Een enkele figuur (*45*) staat op een andere plaats: in de meest westelijke hoek, twee meter lager dan de anderen.

De meeste tekeningen van B 3 maken een geheel andere indruk dan die van B 2. Van een overtekenen is hier weinig te zien. Soms lijkt het echter of onduidelijke lijnen door vlekjes werden opgehaald, en met enige verbeeldingskracht kan men nog enkele dofgekleurde (mogelijk oudere) figuren van een afwijkend karakter onderscheiden (bijv. *28*). Puncteringen zijn belangrijker dan bij B 2, wellicht omdat op deze plaats de grotere steentjes van het conglomeraat zo mooi als vlakvulling konden worden gebruikt.

Op het linkerdeel van het plafond (Fig. 9) valt een gepuncteerde figuur met sierlijke krullen (die doen denken aan het siersmeedwerk van een ouderwets hek) het meest op (*10–12*). Verder

zien wij direct de drie omrande kruisen (*6*, *16–15*), enkele ronde composities (bijv. *26–27*, *29* en *32*) en een afbeelding die aan een gestyleerde heiligenfiguur doet denken (*30*).

De tekeningen op het rechterdeel van het plafond (Fig. 10), waar het conglomeraat wat fijner is, maken een iets andere, minder gecompliceerde indruk. Enkele fraaie krullen en haken zijn hier zeer opvallend (*34*, *37* en *39*) Op verscheidene plaatsen zien wij handafdrukken (*36* en *43*, bij *11*, *20* en *22*). Soms lijkt het of de tekenaar zijn handen heeft afgewreven (*5*).

Het is duidelijk – wat ook bij andere tekeningen reeds is gebleken – dat de lijnen uit korte stukjes zijn opgebouwd. Dit kan ook niet goed anders, als wij aannemen dat deze schilderingen met in 'verf' gedoopte vingers werden gemaakt (vgl. Fig. 16, B 3). Slechts enkele figuren eisen duidelijk een andere techniek (bijv. B *2–11* en *12*). Vele figuren zijn zo onduidelijk of ingewikkeld dat de weergave op verschillende ogenblikken, zelfs door eenzelfde persoon, verschillend kan uitvallen.

(B 4) *Onima* (Fig. 5–6, 16, 36)

Hoewel B 4 slechts van B 3 is gescheiden door kalksteenafzettingen van nauwelijks 2 meter breedte, draagt deze vindplaats een geheel ander karakter. Het is geen lage brandingsnis met een vlak plafond, maar een ruimte van ongeveer 2 m hoog en 5 m diep, met zeer onregelmatig gevormde, verweerde kalksteenwanden. De tekeningen welke konden worden afgebeeld zijn de resten van een veel groter aantal, waarvan nog slechts vaag een aantal slingers, krullen, meanders en stippen zijn te herkennen.

Spelonk

Pas in de laatste jaren werd het duidelijk dat 'Spelonk' als vindplaats van rotstekeningen niet slechts op één grot betrekking heeft, en dat in deze noordoosthoek van Bonaire zich naast Spelonk (B 6) nog een viertal andere, naamloze vindplaatsen van petrografieën bevinden (B 8 – 11) die tezamen deel uitmaken van een grillig complex kalksteenholen waarmede het middenterras van de plantage Bolivia is doortrokken.

Zij alle hebben een met de Grot van Fontein op Aruba (A 2) vergelijkbare vorm en zijn ook op zelfde wijze ontstaan: ontsloten door de vorming van de steile noordrand van het middenterras, waarna de ingang door de zee wat werd verwijd en de grot ruimer gemaakt.

De grotten hebben een vlakke bodem en zijn goed toegankelijk. De rotstekeningen vindt men op de zijwanden en op het plafond, tot waar het daglicht het werken nog mogelijk maakte.

Pater BRENNEKER (1941) heeft in 'Spelonk' niet minder dan 305 afzonderlijke tekeningen of figuren geteld. In onderhavige publicatie zijn in de hoofdgrot (B 6) 55 tekeningen onderscheiden en afgebeeld; in de oostelijke grot er vlak naast (B 9) 17, en in de drie meer westelijk gelegen grotten (B 8, B 10 en B 11) 7, 11 en 5. In totaal dus 95 – een aantal dat door zorgvuldiger zoeken en een meer gedetailleerde onderscheiding aanzienlijk kan worden uitgebreid.

(B 6) SPELONK (Fig. 17–25, 45, 47, 65–83)

De grot waarin deze rijke vindplaats van rotstekeningen zich bevindt, is meer dan 100 m lang, 50 m breed en maar zelden meer dan 3 m hoog. Opvallend is het grote aantal pilaren van inactieve druipsteen waardoor het vlakke, met talrijke verweerde stalactieten behangen dak schijnt te worden ondersteund.

Opvallend goed bewaarde kleinere tekeningen vinden wij op gladde, nagenoeg onverweerde kalksteen in het midden van de grot, daar waar het daglicht nauwelijks nog doordringt; grotere composities zien wij dicht bij de ingang, waar de verwering van het gesteente hun behoud niet heeft bevorderd. Vele tekeningen zijn beschadigd, terwijl van een enkele de echtheid in twijfel zou kunnen worden getrokken.

De 'balletscène' van roodbruine figuurtjes op crêmekleurige kalksteen (25–35) werd reeds in 1956 beschreven en afgebeeld (*W.I.G. 36*) terwijl een Antilliaanse verjaardagskalender, *Prenda Antiyano*, in 1958 met drie ornamentale tekeningen (*1*, *3* en *55*) werd versierd.

Deze grootste grot van Spelonk werd door mij het eerst op 24 maart 1937 bezocht (zie *Studies fauna Curaçao 2*, 1940, p. 29, fig. 4). Op 14 april 1955 werden door KARL MAIER de mooie foto's genomen welke hier zijn afgebeeld, terwijl op 22 augustus van dat jaar aanvullende gegevens werden verzameld.

(B 8) SPELONK (Fig. 26, 29, 36, 84–85)

Een grot waarvan de 15–20 m brede ingang ongeveer 800 m bewesten B 6 is gelegen, bij een geitenkoraal. De grootte is moeilijk te schatten omdat hij zich, naar de kanten geleidelijk lager wordend (wat al deze grotten in beginsel doen) nog ver onder het kalksteenplateau voortzet. De hoofdzaal is ca 50 m lang, 30 m breed en nauwelijks 2 m hoog.

Bij de ingang staan enkele resten van sierlijke tekeningen op een verweerde ondergrond, en ook afdrukken van een linker- en rechterhand vlak naast elkaar.

Mijn eerste bezoek aan deze vindplaats, in gezelschap van KARL MAIER, was op 15 april, mijn tweede, met H. L. M. HOLTEN, op 22 augustus 1955; mijn laatste, met J. A. J. GERRITSEN, R. LEMMINGA, en S. J. METSELAAR, op 27 oktober 1968.

(B 9) SPELONK (Fig. 26, 30–31, 45–46, 87–90)

Deze grot ligt zo dicht beoosten B 6, dat hij als deel van deze grot zou kunnen worden beschouwd. De diepte is 30–40 m, de breedte ongeveer 25 m, de hoogte 2–3 m.

De tekeningen zijn niet erg duidelijk en waarschijnlijk is slechts een klein deel bewaard gebleven. Zij kunnen slechts met de stippelcomposities van B 6 worden vergeleken.

Tijdens mijn eerste bezoek in 1937 werd aan de tekeningen geen aandacht besteed; bij mijn tweede, op 15 april 1955, in gezelschap van KARL MAIER, werden zij gefotografeerd; op 22 augustus van datzelfde jaar werden, met H. L. M. HOLTEN, nog enkele aanvullende waarnemingen gedaan.

(B 10) SPELONK (Fig. 27, 32, 91–94)

Een slechts 6 m diepe grot of nis, omstreeks 8 m breed en 2½ m hoog, welke ca 40 m bewesten B 8 en 200 m westelijk van Pos Roshikiri is gelegen.

Opvallend zijn hier de 'gekraste' handafdrukken, waarvan de techniek nog niet duidelijk is, en een geometrische figuur met een kruis.

Deze vindplaats – door PAUL BERGHUIS en R. LEMMINGA einde juli 1968 ontdekt – werd op 27 oktober 1968 bezocht in gezelschap van J. A. J. GERRITSEN, R. LEMMINGA en S. J. METSELAAR.

(B 11) SPELONK (Fig. 27, 33, 95–97)

Een ondiepe druipsteengrot met een 25 m brede ingang, welke dus meer op een abri gelijkt, 6,3 km beoosten het hek van Bolivia Abao, 1 km voor de geitenkoraal.

Hier staan ten minste 11 roodachtige tekeningen op lichtgekleurde kalksteen. Een gelobde compositie en twee korte 'slangen' vallen het meest op.

Deze vindplaats – ontdekt door PAUL BERGHUIS in juli 1968 – werd mij op 27 oktober van datzelfde jaar getoond door R. LEMMINGA, J. A. J. GERRITSEN en S. J. METSELAAR.

(B 12) GRITA CABAAI (Fig. 26, 35, 98)

Grita Cabaai (= paardengehinnik) vormt de zuidrand van het hoogterras van Fontein, en de noordgrens van het keteldal van Rincón. Onder een 15–20 m hoge kalksteenwand bevindt zich hier een aantal onregelmatig gevormde nissen, van waar men een prachtig uitzicht heeft over het dorp Rincón. Het is geen plaats waar men rotstekeningen zou verwachten, maar toch staan hier constructies van lijnen en punten verspreid op de ruwe kalksteen welke hier en daar brokken van het oudere, onderliggend gesteente bevat. Het bestbewaarde zonnemotief blijkt bij nadere beschouwing bilateraal symmetrisch te zijn en vrij ingewikkeld.

Deze – door BRENNEKER in 1941 genoemde vindplaats – werd mij op 29 maart 1955 door F. C. A. CHIRINO getoond. Zes jaar later maakte fr. M. ARNOLDO BROEDERS de mooie foto welke hierbij is afgebeeld.

(B 13) SANTA BARBARA (Fig. 26, 35)

Wil men weten hoe op de Nederlandse Antillen een landschappelijk verantwoorde weg kan worden aangelegd welke tòch aan het autoverkeer is aangepast, dan kijke men naar de prachtige toeristenweg langs de kust, welke Kralendijk via Goto met Rincón verbindt. Op verscheidene plaatsen loopt deze weg over grote afstand langs fraaie fossiele brandings- of oplossingsnissen aan de voet van het middenterras.

Op het plafond van deze nis vindt men hier en daar onduidelijke vegen en krabbels welke de resten moeten zijn van rotstekeningen. De grillige, dunne lijnen van een bruinrode 'tekening', direct bezuiden de grens van Santa Barbara en Barcadera, minder dan 10 m van het water, verschillen duidelijk van de gelijkmatig dikke lijnen welke men in de regel op andere vindplaatsen aantreft; mogelijk is het ruwe, verkarste oppervlak van de kalksteen hiervan mede de oorzaak.

Frater M. ARNOLDO BROEDERS vestigde op deze vindplaats mijn aandacht, tijdens een excursie met prof. dr. A. L. STOFFERS op 5 december 1963.

Een paar honderd meter bezuiden deze plaats zijn op het plafond van een ca 2 m diepe brandingsnis, $2\frac{1}{2}$ m boven de weg en 25 m van de zee, nog wat onduidelijke roodbruine resten van haken en krullen te onderscheiden.

BRENNEKERS berichtje van 1946 heeft waarschijnlijk op een dergelijke vindplaats betrekking.

(B 14) Wecua (Fig. 27, 36–37, 48)

Deze tekeningen staan in een NO/ZW verlopende, naar het zuiden geopende abri, onder de rand van een bijna 20 m hoog, sterk naar zee afhellend tafelbergje, aan de noordzijde van de monding van Salinja Druif, even benoorden de Wecua (=Waikuru).

Deze nis is tot 5 m diep en 4 m hoog, doch moet vroeger minder ruim zijn geweest, mogelijk niet meer dan 3 bij 2½ m: de bodem is sterk geërodeerd of misschien ook wel kunstmatig afgevlakt om geiten een betere schuilplaats te geven. De wand – die op het eerste gezicht wel heel ongeschikt lijkt voor het aanbrengen van rotstekeningen – bestaat uit een zeer grof basaal-conglomeraat, met tot 1 m grote diabaasblokken; naar boven volgt een iets minder grof conglomeraat met keien tot 30 cm, dat overgaat in koraalkalksteen.

Op vlakkere stukjes van deze ruwe wand staan bruine of roodbruine resten van een aantal tekeningen waarvan de meeste nog slechts als vage vegen en stippen zijn te onderscheiden.

In het eerste deel van Martin's *Bericht über eine Reise nach Niederländisch West-Indien* (1888, p. 134; zie ook I, p. 13) wordt gezegd dat er op Bonaire op twee plaatsen rotstekeningen voorkomen: "an der Bucht von Onima ... und an der Nordwestküste, südlich von Playa Frans, unmittelbar nördlich vom Waikuru". Deze tekeningen werden pas in December 1959 teruggevonden. Tijdens een tocht met L. D. Gerharts van Slagbaai langs de kust van de plantage Brasiel naar het zuiden, zag de geoloog P. H. de Buisonjé schelpresten; toen men op nader onderzoek uitging ontdekte J. G. de Jong – die op Curaçao al naar petrografieën had leren kijken – de tekeningen. Gerharts maakte in 1966 de eerste foto's en bracht mij op 22 september 1967 naar deze vindplaats, welke op 28 oktober 1968 opnieuw werd bezocht.

(B 7) Pos Calbas (Fig. 38)

De tekeningen van Pos Calbas bleken 19 jaar na mijn eerste onderzoek in 1948 (zie I, p. 36–37, fig. 34–36) niet veel veranderd, ondanks het feit dat deze 'put' enkele jaren lang (totdat hij teveel was verzilt) werd gebruikt voor de drinkwatervoorziening van Kralendijk. Dit danken zij waarschijnlijk aan de weinig opvallende wijze waarop zij op een ruw kalksteenoppervlak werden aangebracht.

Het leek mij nuttig – mede gezien de kans dat dit nog vrijwel ongerepte deel van de plantage Lima door ontwikkelingsprojecten grondig zal wor-

den veranderd – te trachten het gehele vlak van tekening in beeld te brengen aan de hand van schetsen en foto's welke tijdens een bezoek op 14 september 1967 werden gemaakt. Mijn dank gaat daarbij uit naar H. L. M. HOLTEN die nieuwe foto's maakte toen bleek dat mijn eigen opnamen waren mislukt.

Als ontdekker geldt pater VITUS BRENNEKER O.P., die deze vindplaats voor het eerst beschreef in 1944 (zie I, fig. 34); mijzelve waren de tekeningen bij eerdere bezoeken aan deze vindplaats niet opgevallen.

ARUBA

(A 31) SIRIBANA (Fig. 39, 99–102)

Pastoor A. J. VAN KOOLWIJK schreef in 1885 (p. 183, zie ook I, p. 11) dat er op Aruba "reeds op 27 plaatsen indiaansche opschriften ontdekt" waren. De meeste "inscriptiën zijn met roode, eenige met witte en slechts éene met zwarte verven aangebracht. Eene enkele figuur is op een granietblok met eenen steen ingegrift."

Meer dan deze ene opmerking was mij over het bestaan van petroglyphen op Aruba niet bekend, totdat W. VAN DER MARK en IVAN TJON SIE FAT mij – op 8 november 1963 – medenamen naar de top van een diorietheuveltje bij Santa Cruz, waar twee figuren waarvan een indiaanse oorsprong mocht worden verondersteld *in* het harde gesteente waren aangebracht.

De meest opvallende inscriptie is een bilateraal-symmetrische 'tweekoppige' geometrische figuur, 107 cm lang en 50 cm breed, waarvan de as via de kerk van Santa Cruz naar de top van de Jucuri is gericht. De linker'kop' is 14 cm breed, de rechter'kop' 18 cm; het kwartet vierkanten in het 'onderlijf' is 20 cm lang en 18 cm breed.

Hoewel de lijnen ongekleurd zijn, en nauwelijks 1/4 mm diep, zijn zij toch met enige moeite vrij goed te volgen.

Onduidelijker daarentegen is een tweede, haltervormige figuur op 30 cm afstand, waarvan de as is gericht naar de top van de Ceru Wara-Wara. Dit zijn twee stel concentrische cirkels – waarvan de duidelijkste 40 × 28 en 23 × 16 cm groot zijn, de onduidelijkste ca 35 × 30 en 17 × 16 cm – welke door een drietal lijnen met elkaar zijn verbonden.

Deze figuren zijn niet alleen merkwaardig om de wijze waarop zij zijn aangebracht maar ook om hun vorm: Alleen de halter-

vormige figuur is direct vergelijkbaar met andere tekeningen op Aruba (bijv. met de witte concentrische cirkels van Arikok, A 7 *b* en *c*). De twee-koppige geometrische figuur is dit niet; deze doet eerder denken aan bepaalde petroglyphen welke in Suriname zijn gevonden.

CURAÇAO

'INDIANENMUURTJES' OP DE TAFELBERG VAN SANTA BARBARA
(Fig. 40, 103–108)

Op de uiterste oostpunt van de Tafelberg van Santa Barbara – op omstreeks 45 m hoogte, met een prachtig uitzicht op Fuik en het terrein van Duivelsklip – ontdekte PAUL STUIVER in 1963 een Indiaanse schelphoop, waarboven zich een plek bevond waarvan mag worden aangenomen dat deze lang geleden mensen tot 'woonplaats' heeft gediend. Tussen twee enorme kalksteenklompen – elk omstreeks 20 × 20 × 15 m – welke van de rand van de Tafelberg zijn afgebroken, was hier van ruwe stenen een laag muurtje opgetrokken, waarschijnlijk met de bedoeling de sterk hellende bodem tussen de rotsen min of meer waterpas te maken. Dat deze plaats – welke *Cueba dos Placa* werd genoemd – ook in later tijd de functie van schuilplaats heeft vervuld, in elk geval voor geiten, is wel zeker. Wat aan Indiaans werk doet denken is het feit dat het muurtje geheel uit bijeengeraapte, ongekapte en vrij sterk verweerde stenen was opgebouwd, en de ligging van de 'woonruimte' boven een puinkegel van losse grond met veel schelpen waarvan de inhoud tot voedsel moet hebben gediend.

Merkwaardig is het voorkomen van een meer dan 30 cm dikke laag van bijna uitsluitend *Cerion uva* – een landslak niet veel groter dan 2 cm – welke tegenwoordig niet meer door mensen wordt gegeten. Van alle Cerions bleek het topje van de schelp verbrijzeld te zijn, waardoor men de dieren gemakkelijk uit hun slakkenhuisje heeft kunnen zuigen. Op deze wijze bewerkte Cerions zijn niet alleen ook op andere schelphopen van de Tafelberg, maar eveneens op een aantal andere indiaanse plaatsen op Curaçao gevonden (zoals Rooi Rincón, Hato en Kintján).

Het muurtje is ongeveer 3½ m lang en gemiddeld 45 cm dik; de gemiddelde grootte van de hiervoor gebruikte kalksteenbrokken kan worden geschat op 15 × 20 × 15 cm. De 'woon-

ruimte', waarvan de vloer dank zij dit muurtje min of meer waterpas kon worden gemaakt, is ongeveer 6 × 4 × 3 m groot, naar achter toe open, en daar slechts door enkele rotsblokken begrensd.

Mijn eerste bezoek, op 24 november 1963, was juist lang genoeg om mij te overtuigen dat deze plaats een nadere bestudering waard was, en om er een naam voor te bedenken (dos placa = STUIVER). De thans gepubliceerde gegevens werden verzameld tijdens een tweede bezoek op 29 oktober 1967. De groeve van de 'Mijnmaatschappij Curaçao', was toen reeds dicht genaderd, en een jaar later bleek er van de Cueba dos Placa geen spoor meer over te zijn.

GOULD (1971, p. 4–5) bezocht in de zomer van 1968 drie "*Cerion* sites of Curaçao ... all Meso-Indian in nature" waarvan de derde hoogstwaarschijnlijk die van Cueba dos Placa is: "just east of the Tafelberg Santa Barbara. Only a few shells could be collected from the recently blasted rubble of these phosphate workings. Mr. Harry Evers ... informs me that, prior to the blasting, the shell heap was a coherent deposit with two layers, marine shells at the base and decapitated *Cerion* at the top."

Op de noordwestelijke helling van dezelfde Tafelberg werd nog een tweede 'indianenmuurtje' gevonden, met twintig meter lager een kleine schelphoop (zonder *Cerion*). Het muurtje is 4–5 m lang en nog slechts 1 m hoog, en verbindt twee enorme rotsblokken welke samen een prachtige schuilplaats met spitse zoldering vormen, met uitzicht op het Spaanse Water. Ook hier zijn slechts geraapte stukken kalksteen gebruikt die er oud en verweerd uitzagen. De 'woonruimte' is hier ongeveer 4 × 8 × 5 meter. Een grote gladde steen zou als zitplaats kunnen hebben gediend.

NIEUWE LITERATUUR

NEW LITERATURE ON THE ARCHAEOLOGY OF THE NETHERLANDS ANTILLES

Continued from *W.I.G. 34*, 1953, p. 37–39, *W.I.G. 37*, 1957, p. 118, and *N.W.I.G. 41*, 1961, p. 100–101, in 'Rotstekeningen' parts I, II, and III. Publications marked with an * do not contain data on petrographs.

In the text, reference to the first paper of this series is made with I, to the second paper with II, and to the third with III.

1938 GABRIEL, ALFONS: *Tschogogo. Aus dem Leben der Flamingos* Stuttgart, 56 pp., 23 pl. excl.

1941 BRENNEKER, O.P., Pater VITUS: Zeven vindplaatsen van Indianentekeningen op Bonaire. *Amigoe di Curaçao* 9.VII.1941.

1943 BRENNEKER, O.P. Pater VITUS: Geschiedenis van Bonaire. *Amigoe di Curaçao* 29.IV.1943 and following numbers (14 parts) [II. Indianen.]

1946 (BRENNEKER, O.P., Pater VITUS): Een indianentekening aan de westkust (van Bonaire). *Amigoe di Curaçao* 11. VII. 1946, p. 3 [a short note].

1961 WAGENAAR HUMMELINCK, P.: Rotstekeningen van Curaçao, Aruba en Bonaire, III. *Nieuwe West-Indische Gids 41*, 1961, p. 83–126, 67 figs., 29 of which on 16 plates excl. (Summary, p. 124–126; expl. of figures also in English). – At the same time issued as a separate booklet by the Natural Science Study Group of the Netherlands Antilles (*Uitgaven Natuurwetenschappelijke Werkgroep Nederlandse Antillen 13*).

1961 HARTOG, JOH.: *Aruba zoals het was, zoals het werd van de tijd der Indianen tot op heden. Tweede Druk*. D. J. de Wit, Aruba. – Aruba's praehistorie: De tijd der Indianen, p. 1–25, (5) figs., plate with 3 figs. excl.

1961 HARTOG, JOHAN: *Aruba past and present, from the time of the Indians until today*. Translated by J. A. VERLEUN. D. J. de Wit, Aruba. – Aruba's prehistory: The period of the Indians, p. 1–25, (5) figs., plate with same 3 figs. excl.

*1961 Curaçaose folklore. Boeiende verzameling van Pater Brenneker. *De Passaat 18*, 1961, *3*, p. 13–15, 5 figs.

1962 JONG, J. G. DE: Grotten en rotstekeningen op Curaçao. *Schakels NA 35*, p. 3–17, 13 figs. – Including drawings by HUMMELINCK, from C *1a*, C 4 α-γ, C *7 f*, C 10 *n*, C 11 *b*, and C 12 *b-d*. See I and III.

*1963 HEEKEREN, H. R. VAN: Prehistorical research on the islands of Curaçao, Aruba and Bonaire in 1960. Studies on the archaeology of the Netherlands Antilles: III. *Nieuwe West-Indische Gids 43*, p. 1–24, 1 fig., 12 pls. excl. (At the same time issued as *Uitgaven Natuurwet. Werkgroep Ned. Antillen 15*.)

*1964 Stichting Aruba nostra puts artifacts on exhibition. *Aruba Esso News 25*, *13*, p. 3, 9 figs.

1964 GLAZEMA, P.: *Rapport betreffende het Archeologisch Onderzoek van de Nederlandse Antillen*. [Cover title: Het archeologisch onderzoek op de Nederlandse Antillen.] Sticusa. Amsterdam, (iii) + 17 pp. mimeogr. + 16 pp. ann.

*1964 HARTOG, JOH.: *De Bovenwindse Eilanden Sint Maarten – Saba – St. Eustatius, eens gouden rots nu zilveren dollars*. De Wit N.V., Aruba. – De tijd der Indianen, p. 1–15, (3) figs.

*1964 TACOMA, J.: Kunstmatige schedeldeformatie in Aruba. Studies on the physical anthropology of the Netherlands Antilles: III. *Nieuwe West-Indische Gids 43*, p. 211–222, 7 figs. [Summary: Artificial skull deformation in Aruba.]

*1965 TACOMA, J.: Craniology of Aruban Indians. *Homenaje a Juan Comas, II*, México, p. 367–376, 1 fig.

1966 Teacher Lester and student dig deep into Aruba's past; finds: artifacts. *Aruba Esso News 27, 21*, p. 4–6, 11 figs. G. D. LESTER and children from Seroe Colorado High School digging at Tanki Flip.

*1966 NOOYEN, R. H.: Aruba Nostra. *Amigoe di Curaçao* 20 & 26. VIII, 1, 9, 16 & 23. IX, 4, 11 & 14. X, 2 & 30. XI, 27. XII. – A series of short historical sketches, some of them dealing with Indians, continued in 1967: 6, 10, 13 & 19.I, 8 & 13.II, 8.V.

1967 GLAZEMA, P.: *Rapport betreffende het Archeologisch Onderzoek van de Nederlandse Antillen*. Uitzending in het kader van de Technische Bijstand van 23 januari tot 17 mei 1967, 13 pp. mimeogr.

*1969 CONANT, FRANCIS P.: Memorandum re archaeological activities, Aruba Research Center, CUNY, June-September, 1968. *Stinapa 3*, p. 22–24. – See also: *Stinapa 1*, 1968, p. 17.

*1969 HEIDECKER, LORRAINE & SIEGEL, MICHAEL I.: Preliminary excavation of the Henriquez 1 site, Tanki Flip, Aruba, Netherlands Antilles. *Florida Anthropologist 22*, March-Dec,. 1–4, p. 12–16.

1969 Rotstekeningen, Indiaanse. *Encyclopedie van de Nederlandse Antillen*, p. 484, fig. on p. 485 [Arikok, A7, cf. II fig. 12].

1969 Archeologie. *Encyclopedie van de Nederlandse Antillen*, p. 29–39. 9 figg. – Article by J. M. CRUXENT and IRVING ROUSE, translated in Dutch by Dr. and Mrs. P. GLAZEMA. – See also: Geschiedenis. Spaanse periode, p. 223–226, by C. CH. GOSLINGA.

*1970 ENGELS, CHRIS: *Opgravingen te Malmok op Aruba. De kwestie 'Gigan'*. (Met medewerking van Dr. A. J. VAN BORK-FELTKAMP). Het Curaçaosch Museum, 44 pp., 14 phot. on 10 pp. Malmok, p. (2)–(22), phot. by ARNOLD ISRAËL. – Schedelmetingen, p. (23) – (27), by A. J. VAN BORK-FELTKAMP. – De bijzondere aanleiding, p. (29) – (35) [history, à propos of 2 extraordinary large Indian skulls]. – 'Gigan' Islas de gigantes. Îles des géants. Free traduction in French of above mentioned text by FR. DE HAAS, p. (36) – (41). – 'Curacan' en 'Gigan', p. (44).

1970 POTHIER, RICHARD: Miamian's cave discoveries link Mayans to Antilles. *The Miami Herald* Aug. 10, p. 20–A, 2 figg.

1971 GOULD STEPHEN JAY: The paleontology and evolution of Cerion II: Age and fauna of Indian shell middens on Curaçao and Aruba. *Breviora* (Mus. of Comp. Zool. Cambridge Mass.) *372*, 26 pp., 6 figs.

Fig. 1. Ligging van de vindplaatsen op CURAÇAO (C 1–14), ARUBA (A 1–31) en BONAIRE (B 1–14), waarvan tekeningen of inscripties werden beschreven. – Aruba is het enige eiland waar de rotstekeningen niet uitsluitend op kalksteen voorkomen; op vele plaatsen vindt men deze hier ook op een granietachtig gesteente: dioriet (A 2–3, 6–14, 16–26, 29–31). Rotsinscripties (petroglyphen) vindt men alleen bij C 4, C 14 en A 31.

Fig. 1. Index maps of the islands of Curaçao, Aruba and Bonaire showing sites at which rude linear designs occur, painted (petrographs) on limestone rock (C 1–13; A 1, 4–5, 15, 27–28; B 1–14) or diorite (A 2–3, 6–14, 16–26, 29–30), and engraved (petroglyphs) in weathered dripstone (C 4, 14) and in diorite (A 31).

Fig. 2. De rotstekeningen van Onima (B 1–4) zoals zij door VAN KOOLWIJK in 1875 werden getekend en door EUWENS in 1907 gepubliceerd. – Met de toegevoegde nummers zijn dezelfde figuren in Fig. 7, 9, 10 en 16 aangeduid.

Fig. 2. Petrographs of Onima, B 1–B 4, as drawn by VAN KOOLWIJK in 1875, and published by EUWENS, 1907. – The numbers added refer to those in Figs. 7, 9, 10 and 16.

Fig. 3. Rotstekeningen van Onima en Spelonk (B 2–3, 6), zoals zij door FERIZ in 1949 (Taf. 15) werden afgebeeld. – Zie het onderschrift van Fig. 4.

Fig. 3. Petrographs of Onima, B 2–3, and Spelonk, B 6, as sketched by FERIZ, 1949. – See Fig. 4.

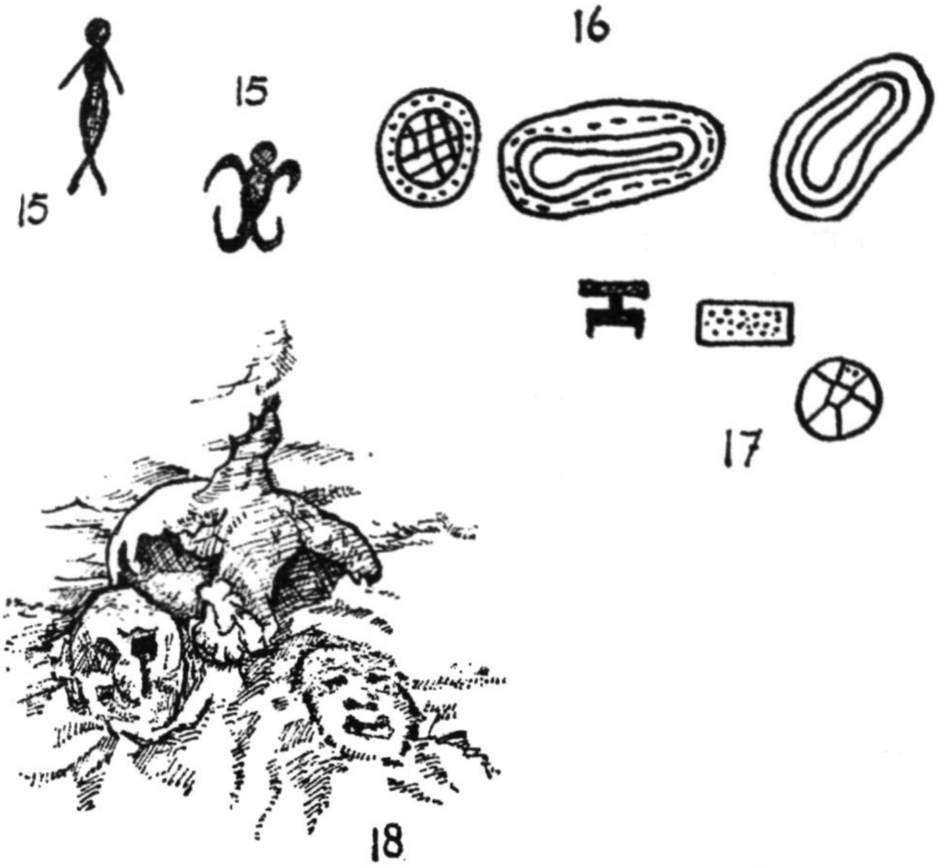

Fig. 4. Rotstekeningen van Spelonk (B 6) en een druipsteenformatie van Onima (B 3), zoals zij door FERIZ (1949, Taf. 15) werden afgebeeld.

Fig. 4. Petrographs of Spelonk B 6 and a dripstone formation of Onima, B 3, as sketched by FERIZ, 1949 (Taf. 15). – Identification of drawings: 3 = 3 *34* + *39*; 4 = 3 *10* + *37*; 5 = 3 *32*? + *20*; 6 = 3 *3*? + *1* + *44* + *42*? + *8*?; 7 A = 3 *24*?; 7 B = 3 *12*?; 8 = 3 *6* + *16*; 9 = 2 *20* + *21*; 10 = 2 *4* + *1*; 11 = 3 *27*?; 12 = 2 *19*?; 13 = 6 *31* + *33*; 14 = 6 *32*; 15 = 6 *29* + 30; 16 = 6 *7* + *8* + *9*; 17 = *6*? + *63*? + *18*?; 18 = 3. – See Figs. 7, 9–10, 18, 19, 21.

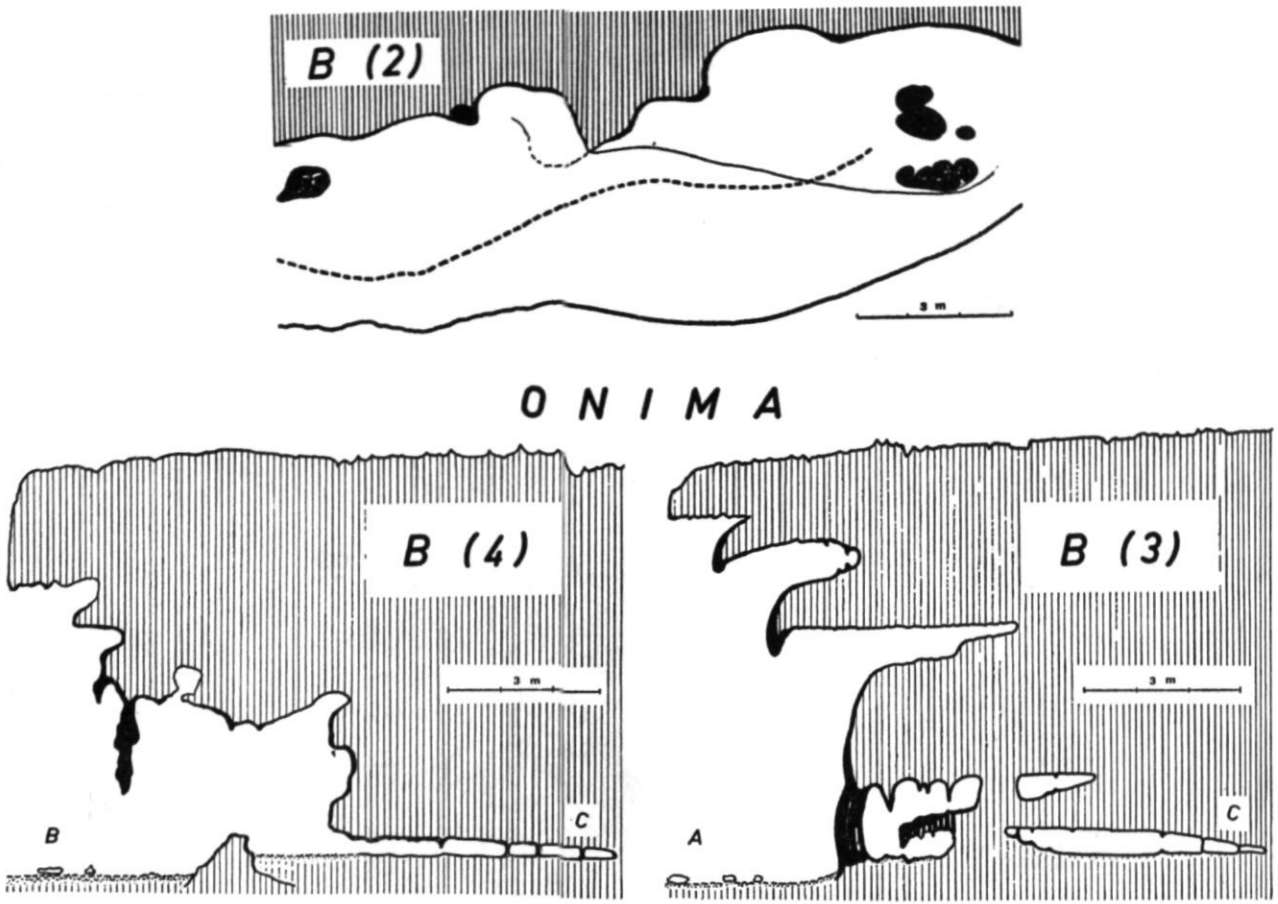

Fig. 5. Plattegrond en doorsneden van de vindplaatsen bij Onima, Bonaire. – Uitleg bij Fig. 6.

Fig. 5. Groundplan and cross-sections of the sites at Onima. – Explanation: see Fig. 6.

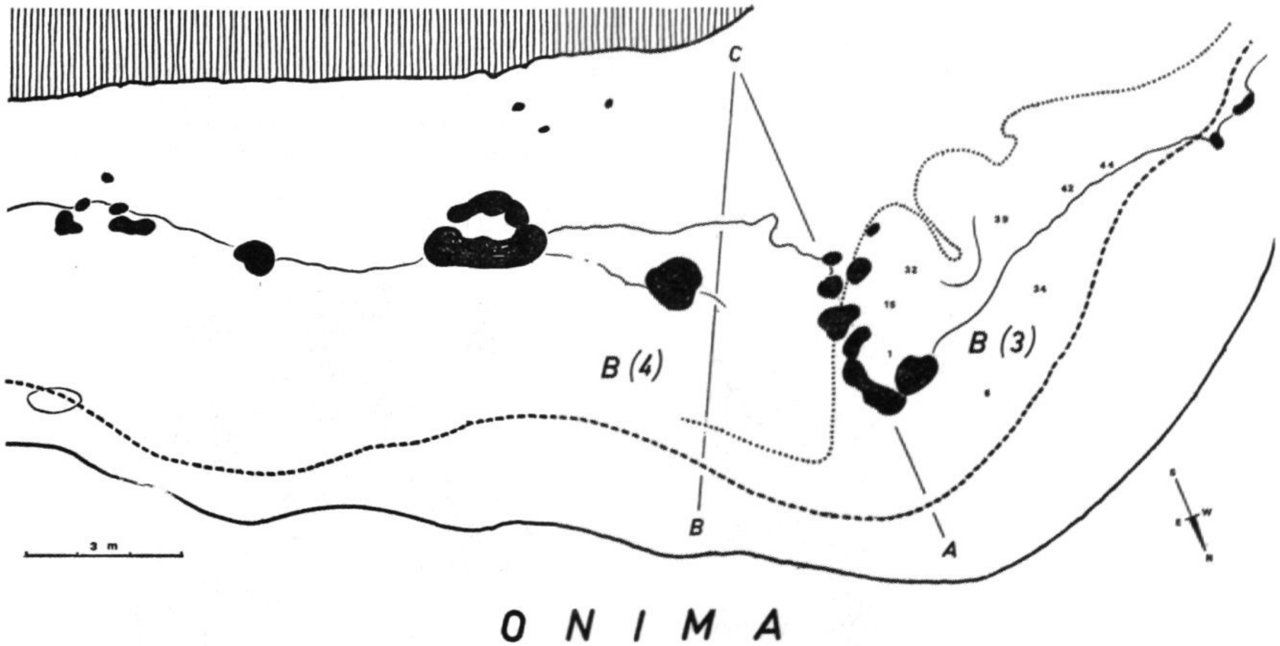

Fig. 6. Plattegrond van de vindplaatsen B 3 en B 4 bij Onima, Bonaire. – In deze ruw-geschetste doorsneden is de kalksteenrots gearceerd, de druipsteen zwart. Op de plattegronden is de rand van het overhangende terras aangeduid met een dikke lijn; belangrijke reliëfverschillen van de zoldering met een dunne lijn, van de bodem met een stippellijn. De grens van de overhangende conglomeraatbank, op welks onderzijde de meeste tekeningen zijn aangebracht, is met een gebroken lijn aangegeven.

Fig. 6. Ground–plan of the sites B 3 and B 4 near Onima. – Limestone striped; dripstone black. Limit of overhanging conglomerate layer indicated by a broken line.

Fig. 7. Rotstekeningen van Onima (B 2). Algemeen overzicht, waarin de meest opvallende zijn genummerd en zoveel mogelijk in ware verhoudingen weergegeven.

Fig. 7. General view of the petrographs of site B 2, Onima, in which most of the figures are more or less proportionally drawn, and numbered, to allow identification in Fig. 8. – See Figs. 49–52. – *2*: 8.5 × 12 cm; *8*: centre 5.5 × 7 cm; *9*: 15.5 × 20? cm; *10*: centre 4 × 5 cm; *11*: 9 × 13 cm; *16*: centre 7 × 7 cm; *20*: 6.5 × 40 cm; *21*: 6 × 35 cm; *27*: 9 × 9 cm; *30*: 13 × 13 cm.

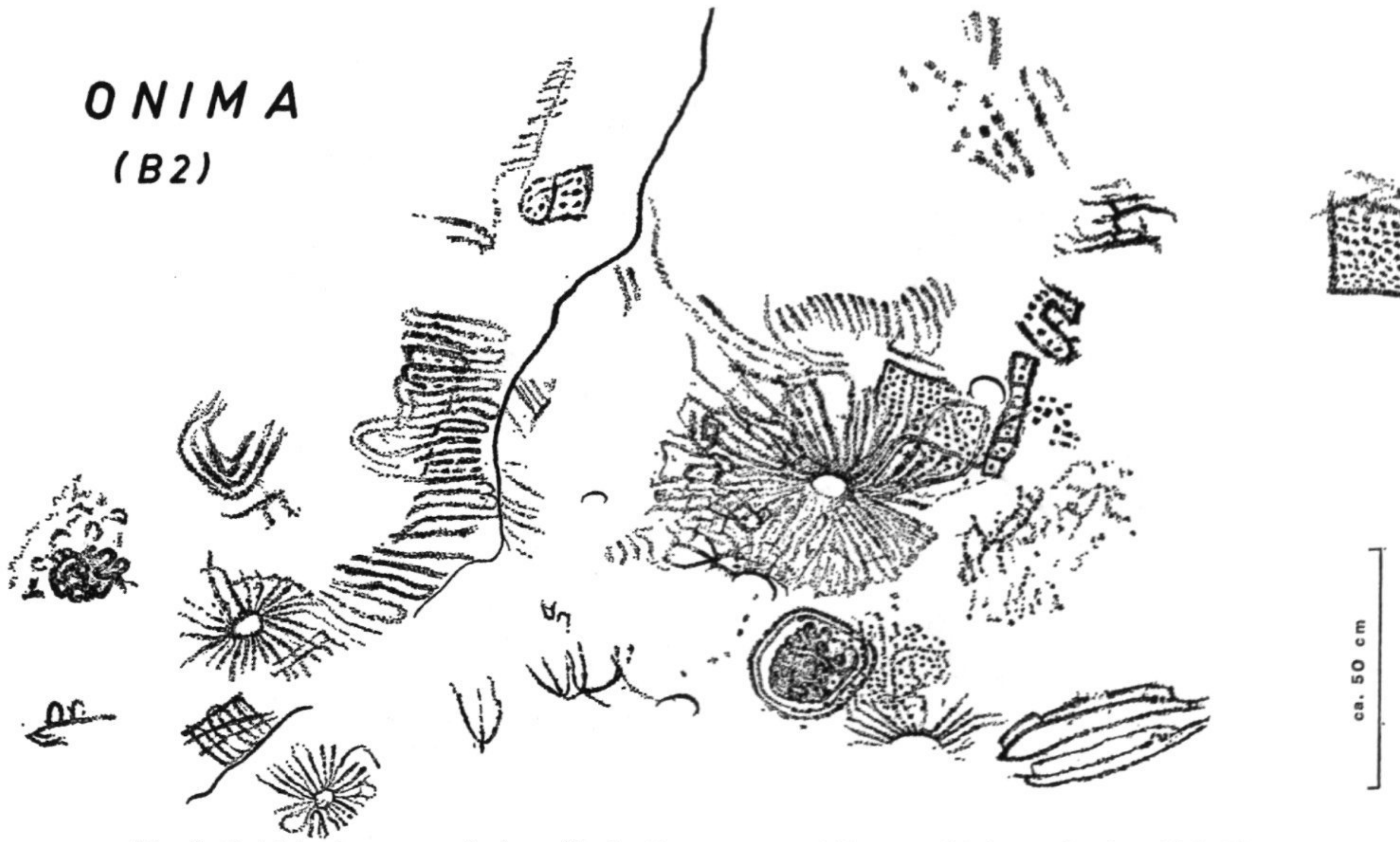

Fig. 8. Rotstekeningen van Onima (B 2), Algemeen overzicht, naar foto's getekend. – Vgl. Fig. 7.
Fig. 8. General view of the petrographs of site B 2, Onima, after photographs. – See Figs. 7, 49–52.

Fig. 9. Rotstekeningen van Onima (B 3) oostelijke groep. Algemeen overzicht, waarin de meest opvallende zijn genummerd en zoveel mogelijk in ware verhoudingen weergegeven.

Fig. 9. General view of the petrographs of site B 3, Onima, eastern group, in which most of the figures are more or less proportionally drawn, and numbered, to allow identification. – See Figs. 53, 55–61.

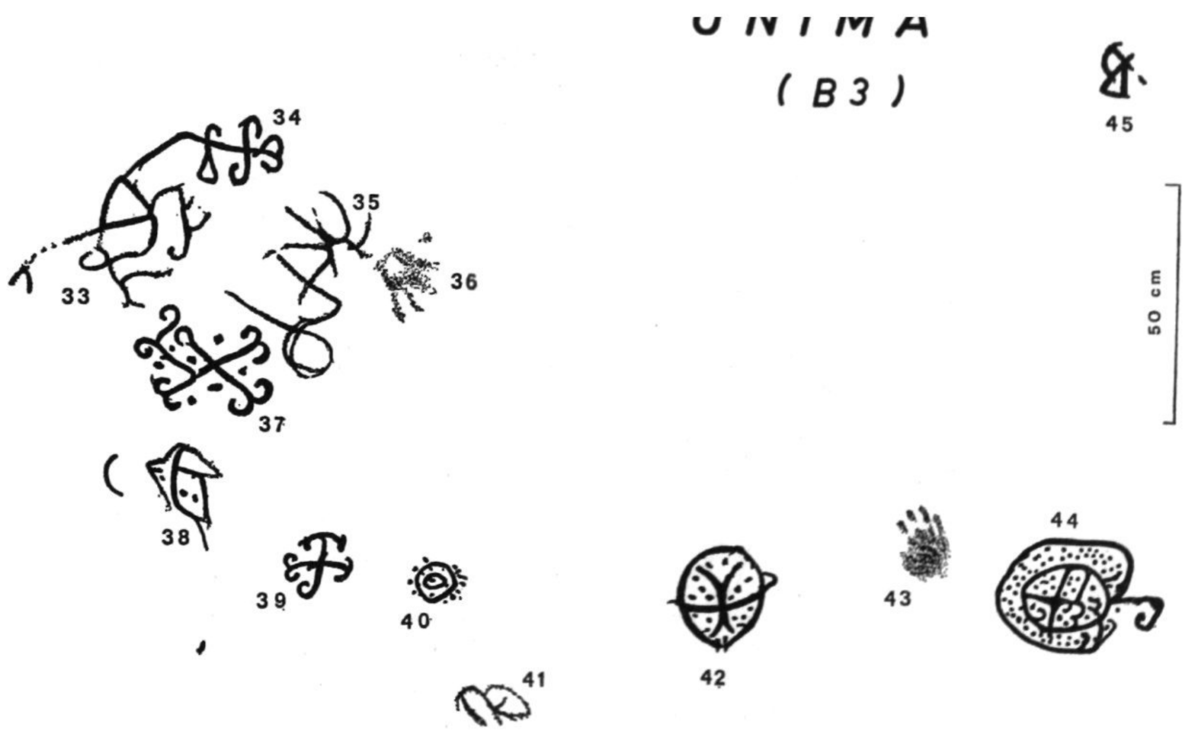

Fig. 10. Rotstekeningen van Onima (B 3), westelijke groep. Algemeen overzicht, waarin de meest opvallende zijn genummerd en zoveel mogelijk in ware verhoudingen weergegeven.

Fig. 10. General view of the petrographs of site B 3, Onima, western group, in which most of the figures are more or less proportionally drawn, and numbered, to allow identification. – See Figs. 54, 62–64. – *6*: 18 × 21 cm; *12*: 39 × 55 cm; *15*: 23 × 28 cm; *16*: 21 × 24 cm; *25*: 13 × 16 cm; *26*: 25 × 25 cm; *27*: 17 × 17 cm; *29*: 19 × 20 cm; *32*: 17 × 25 cm; 34: hooks only 11 × 13.5c m; *39*: 13 × 15 cm; *42*: 15× 17 cm; *44*: 24 × 34 cm.

Fig. 11. Een groep petrografieën in de abri van Onima (B 3), evenals Fig. 12–15 naar foto's getekend. De meeste stippen zijn steentjes van de conglomeraatbank.

Fig. 11. Painted drawings of site B 3, Onima, after photographs. The greater part of the dots are small pebbles. – See Figs. 9, 55–58.

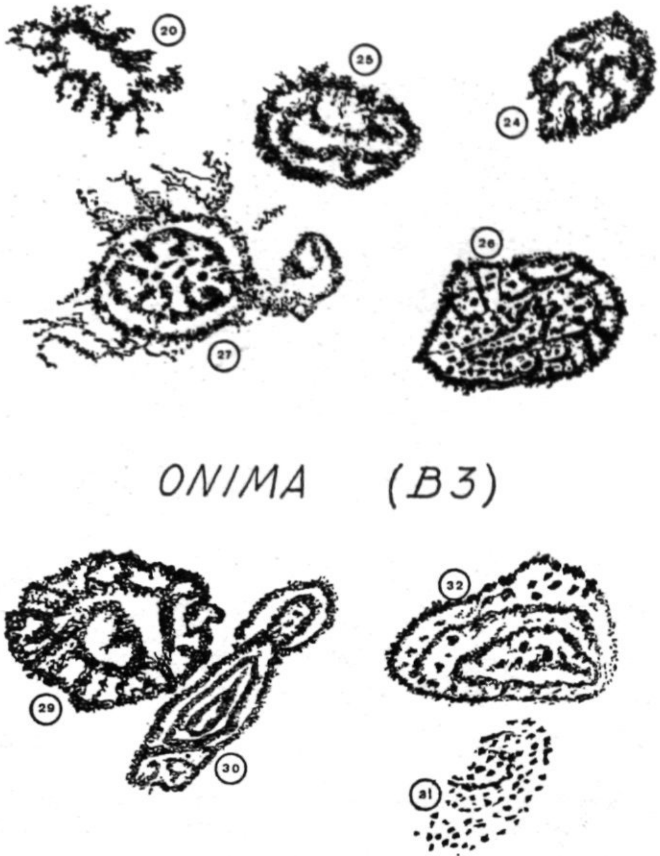

Fig. 12. Twee groepjes rotstekeningen in de abri van Onima (B 3)
Fig. 12. Two series of petrographs of B 3. – See Figs. 9, 60–61.

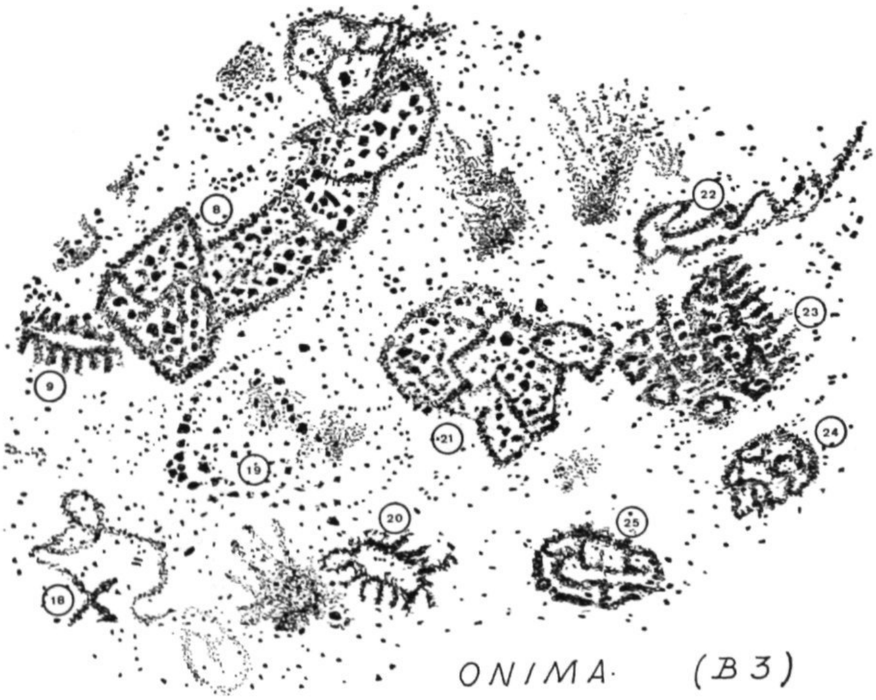
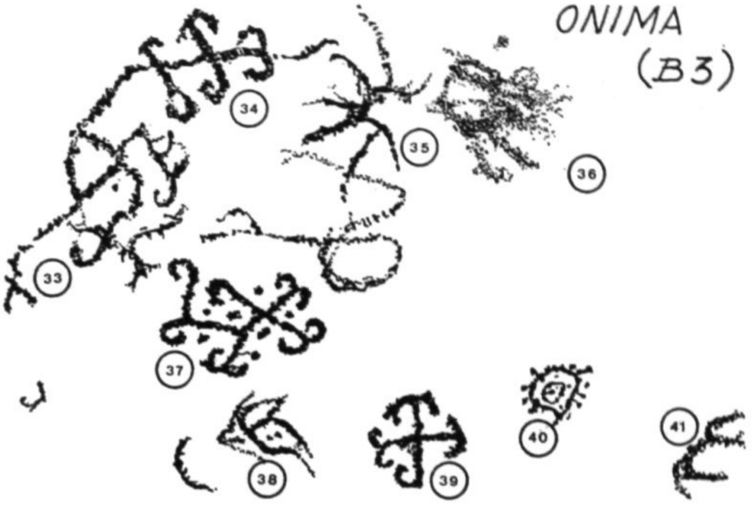

Fig. 13. Nagetekende petrografieën van Onima (B 3), waarbij ook de steentjes *buiten* de figuren zijn aangegeven.

Fig. 13. Drawings of site B 3 on a conglomeratic surface in which all small pebbles are indicated, after photographs. – See Figs. 9, 59, 61.

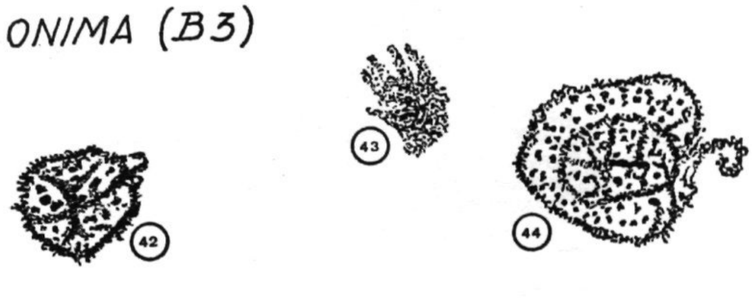

Fig. 14–15. Twee groepjes rotstekeningen van Onima (B 3).
Fig. 14–15. Two groups of petrographs of B 3. – See Figs. 10, 63–64.

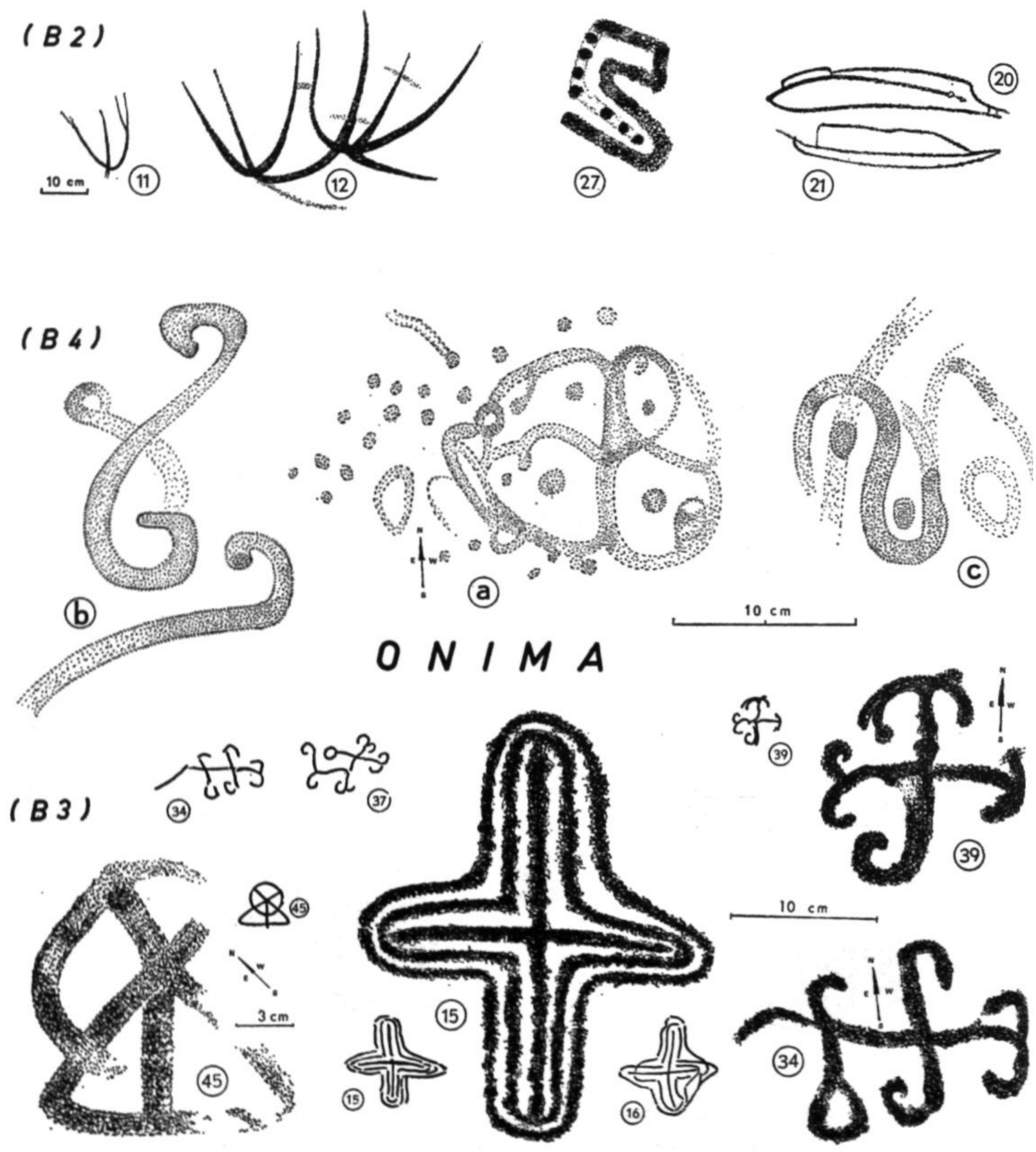

Fig. 16. Veldschetsen van enkele rotstekeningen van Onima (B 2–4), waarbij een indruk van de opbouw van enkele tekeningen door kleine krabbels werd aangegeven, èn de mogelijk oorspronkelijke vorm (*45*).

Fig. 16. Field sketches of some petrographs of B 2–4, Onima. The scribbles give an indication of the original design and form (*45*). — See Figs. 7–11, 15, 36, 58.

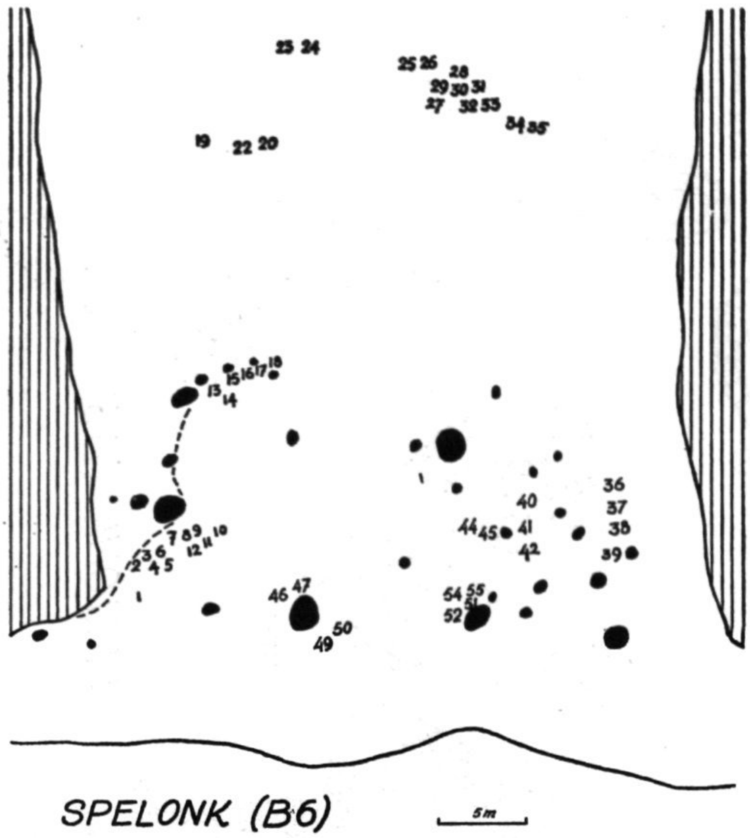

Fig. 17. Plattegrond van de ingang van de grote grot van Spelonk (B 6), Bonaire, waarop de locatie van een aantal rotstekeningen (*1–55*) staat aangegeven. – Een ruwe schets, waarin de kalksteen is gearceerd en druipsteenzuilen zwart zijn getekend. De rand van het overhangende deel van het middenterras is met een lijn aangeduid; een belangrijk reliëfverschil van de bodem met een gebroken lijn.

Fig. 17. Ground plan of the entrance of the cave of Spelonk (B 6), showing the locations of petrographs, *1–55*.

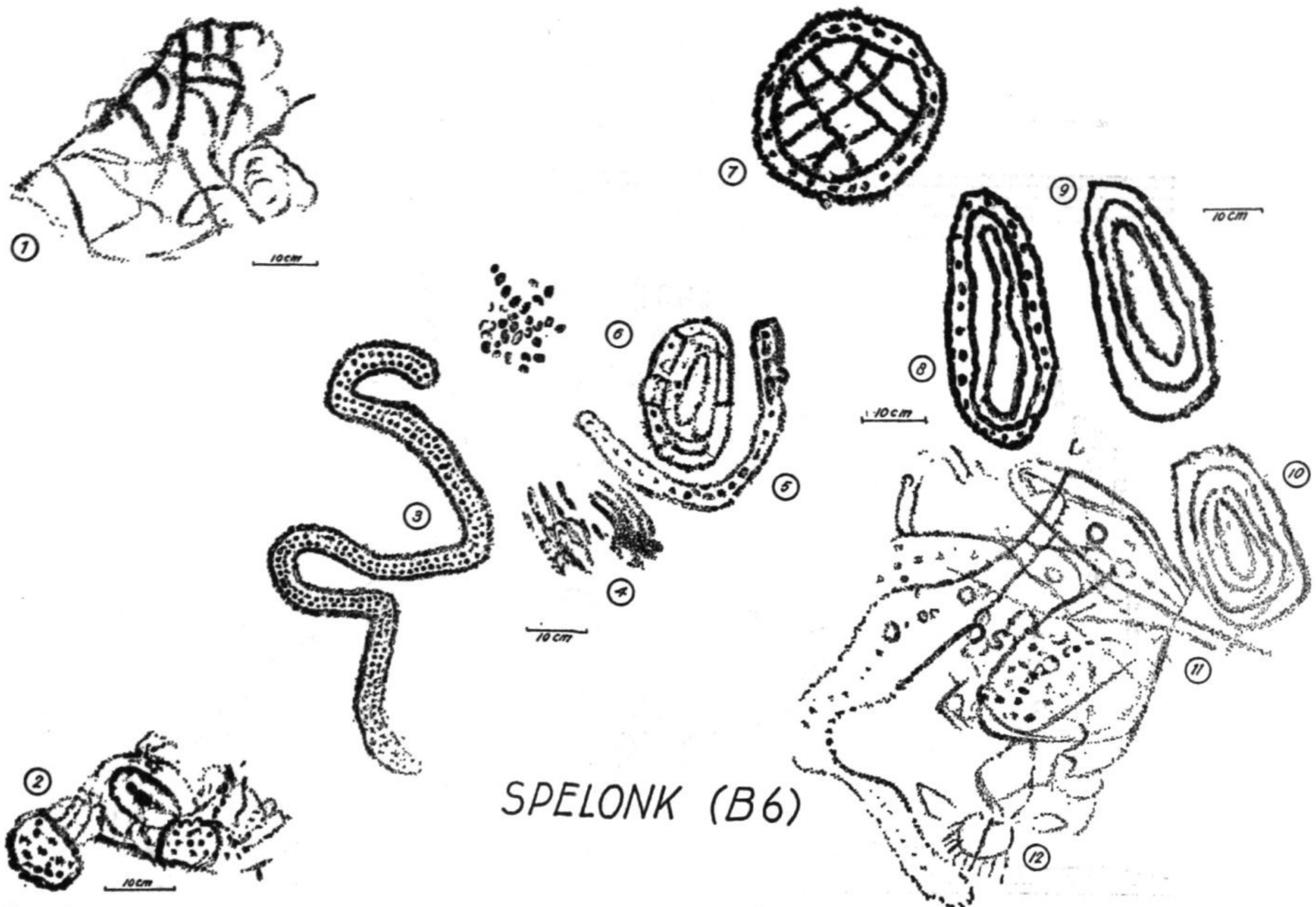

Fig. 18. Een bekende groep tekeningen in de grote grot van Spelonk (B 6), op een opvallende plaats links van de ingang, met een figuur (*1*), welke meer naar voren is gelegen.

Fig. 18. Petrographs of site B 6, Spelonk: *1* about 1.5 m, *2–12* 1.8–2 m high. — See Figs. 17, 65–67. – *3*: 45 × 77 cm; *6*:

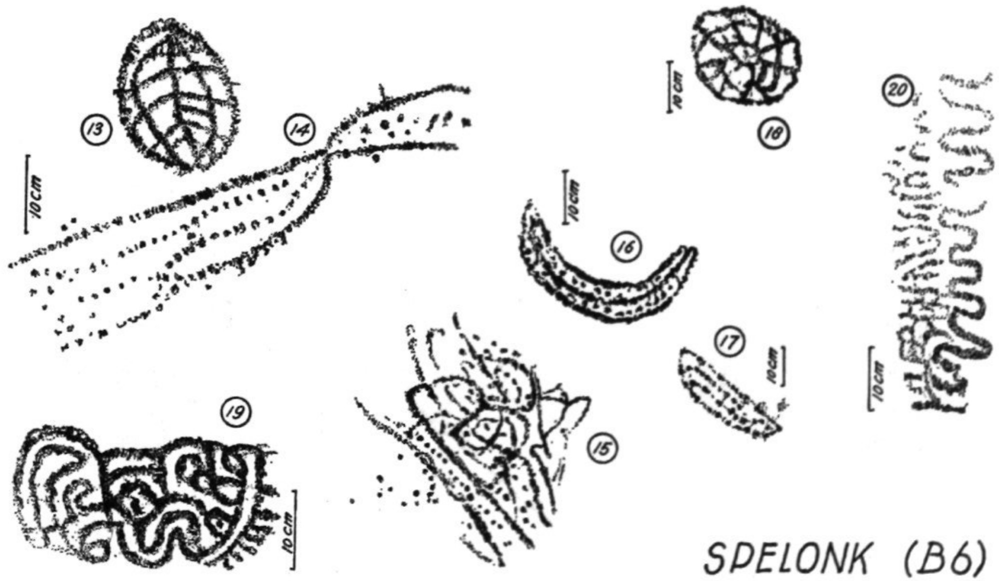

Fig. 19. Rotstekeningen van Spelonk (B 6); *13–14* en *15–18* ongeveer 20 m diep; *19–20* 40 m diep.

Fig. 19. Petrographs of B 6; *13–14* and *15–18* 1.5–2 m high, *19–20* 1 and 1.6 m high. – See Figs. 17, 68, 70, 75. – *13*: 16 × 20 cm; *16*: 7 × 36 cm; *18*: 19 × 23 cm; *19*: 18 × 31 cm.

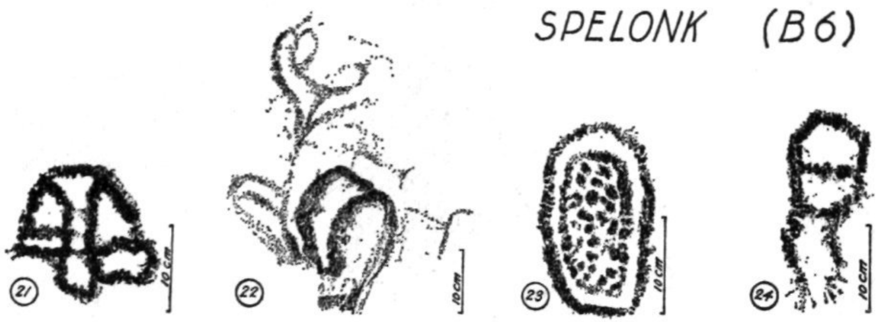

Fig. 20. Rotstekeningen van Spelonk (B 6), ongeveer 50 m van de ingang verwijderd.

Fig. 20. Petrographs of B 6, 1.5 – 1.8 m high. – See Figs. 17, 69, 80. – *21*: 15 × 17½ cm; *23*: 12 × 20 cm; head of *24*: 9.5 × 11.5 cm.

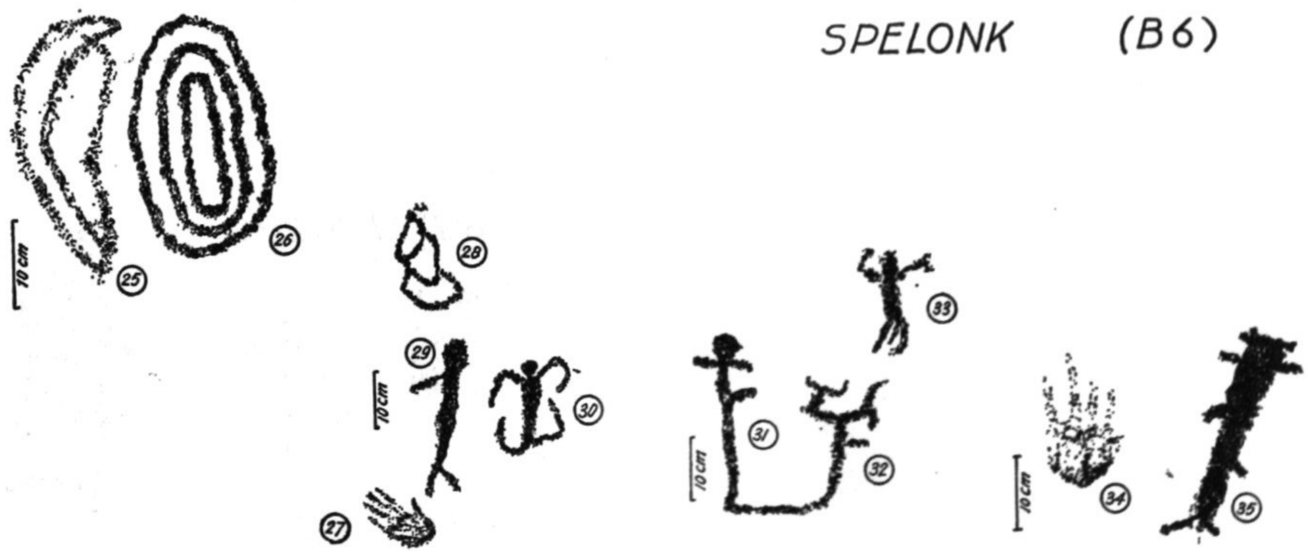

Fig. 21. De 'balletscène' van Spelonk (B 6), ongeveer 45 m van de ingang, op een schuinstaande kalksteenwand.

Fig. 21. Anthropomorphic figures (*29–31, 33*) and hand prints from B 6. – See Figs. 17, 71–74. – *25*: 10 × 30 cm; *26*: 15 × 27 cm; *28*: 5 × 19 cm; *29*: 7.5 × 29 cm; *30*: 15 × 16 cm; *33*: 11.5 × 15 cm. *29* has one 'arm' only.

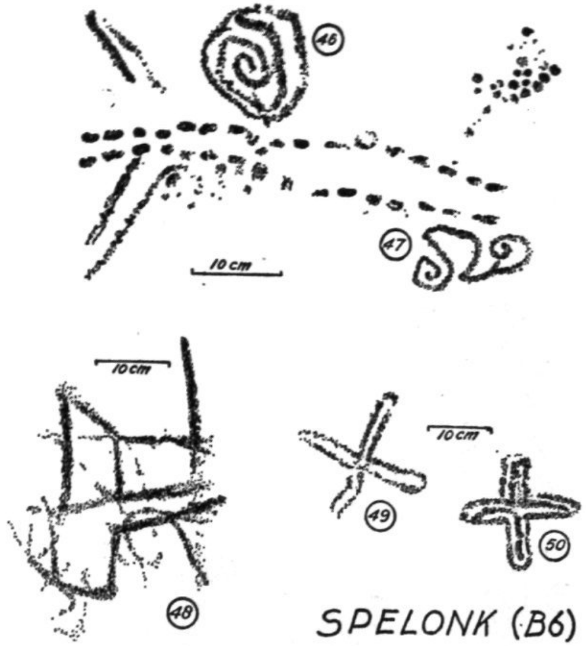

Fig. 22. Twee groepen rotstekeningen in Spelonk (B 6), ongeveer 15 m van de ingang.

Fig. 22. Petrographs of B 6, 1.8 – 2 m high (*36–39*) and on the ceiling' 2.5 – 3 m. – See Figs. 17, 75–77, 79. – *36*: 10.5 × 13 cm; *38*: 4.5 × 6 cm; *39*: 14.5 × 24 cm; *40*: 15 × 17 cm; *41*: 6 × 42 cm; *42*: 8 × 53 cm; *44*: 6 × 42 cm; *45*: 11 × 12 cm.

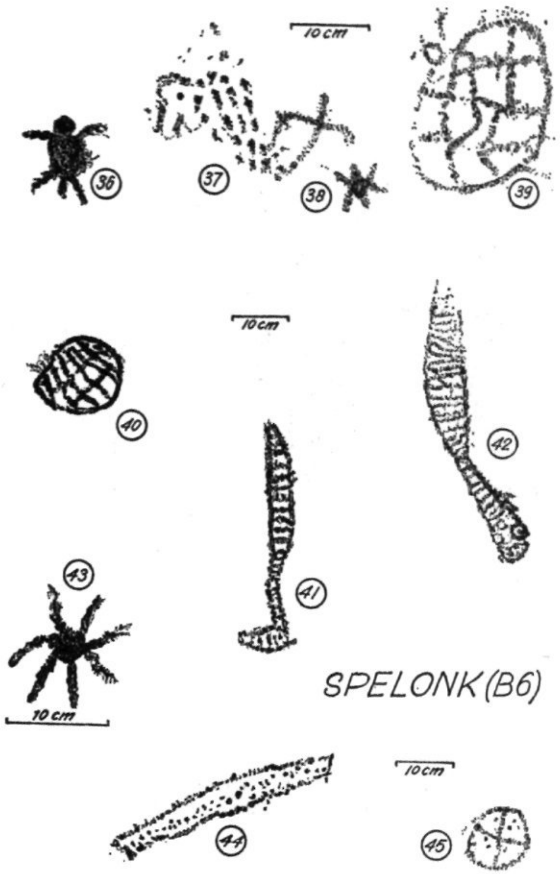
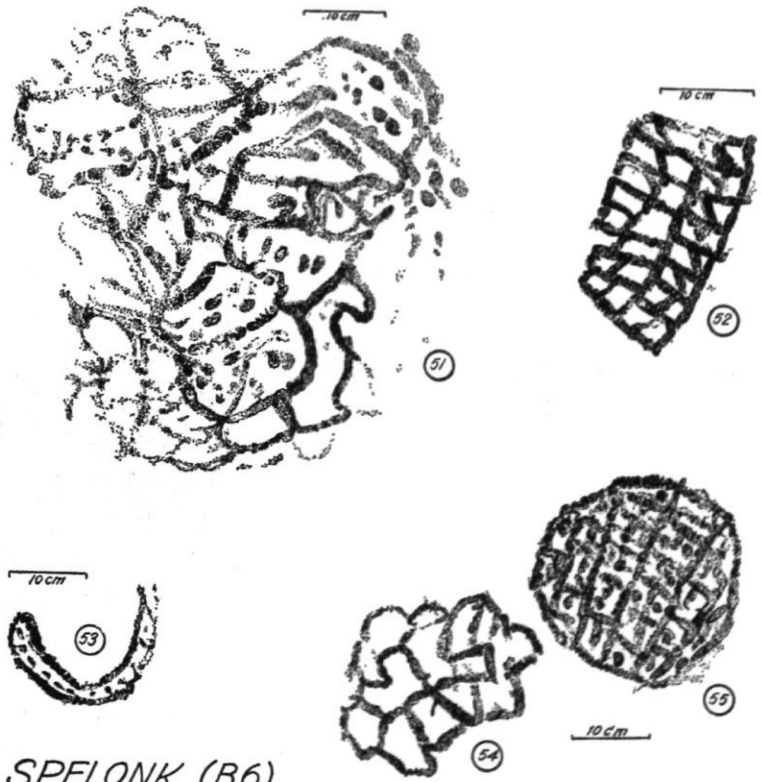

Fig. 23. Tekeningen van Spelonk (B 6), ongeveer 10 m van de ingang, op het plafond, 2, 5 – 3 m hoog.

Fig. 23. Petrographs of B 6, 2.5 – 3 m high, on the ceiling. – See Fig. 17. – *46*: 13 × 14 cm; *47*: 7 × 17.5 cm; *49*: 19 × 21 cm; *50*: 21 × 21 cm.

SPELONK (B6)

Fig. 24. Rotsschildering op het plafond van Spelonk (B 6), dicht bij de ingang van de grot, ongeveer 3 m hoog.

Fig. 24. Petrographs of B 6, about 3 m high. – See Figs. 17, 80, 82. – *52*: 24 × 25 cm; *55*: 24 × 25 cm.

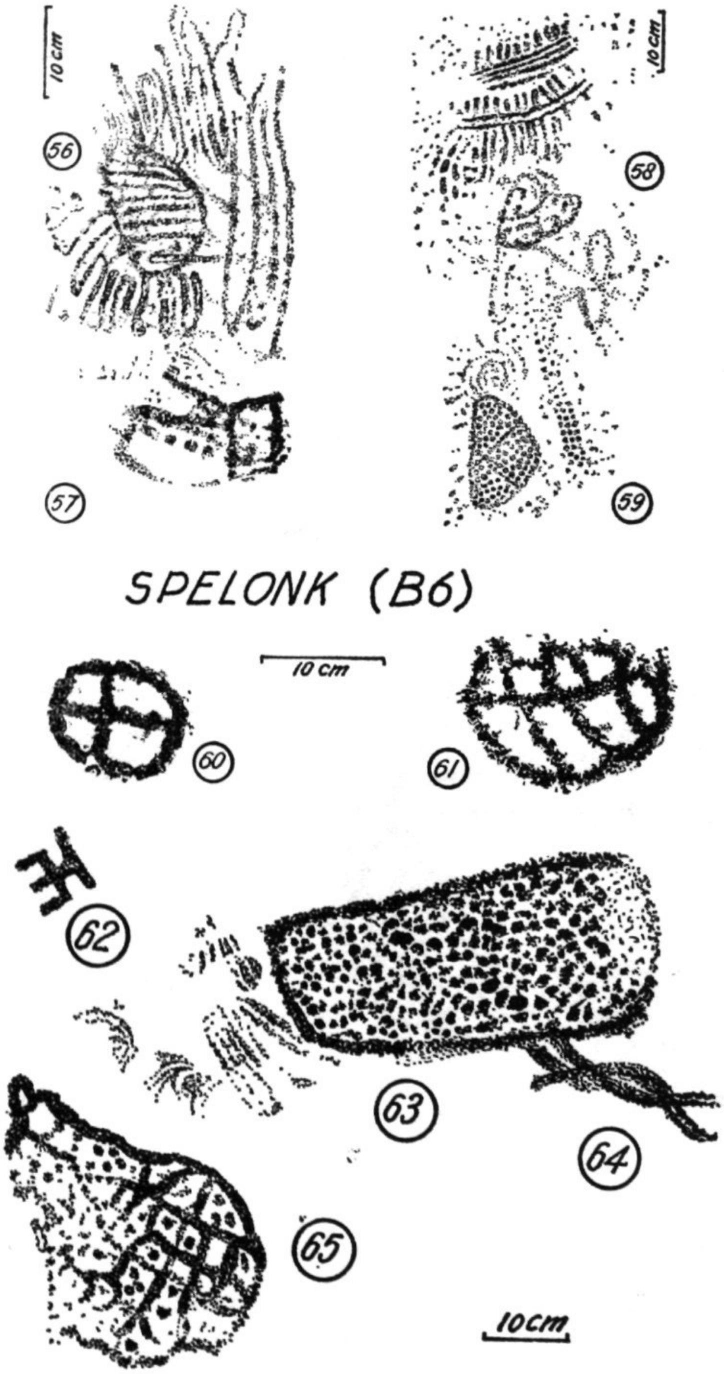

Fig. 25. Rotstekeningen op het plafond van Spelonk (B 6), in het midden, dicht bij de ingang.

Fig. 25. Petrographs on the ceiling of B 6, about 3 m high. – See Figs. 78, 81, 83. – *56* ellipsoid part: 10 × 14 cm; *59* dotted semicircle: 12 × 18 cm; *60*: 9 × 11 cm; *61*: 13 × 17 cm.

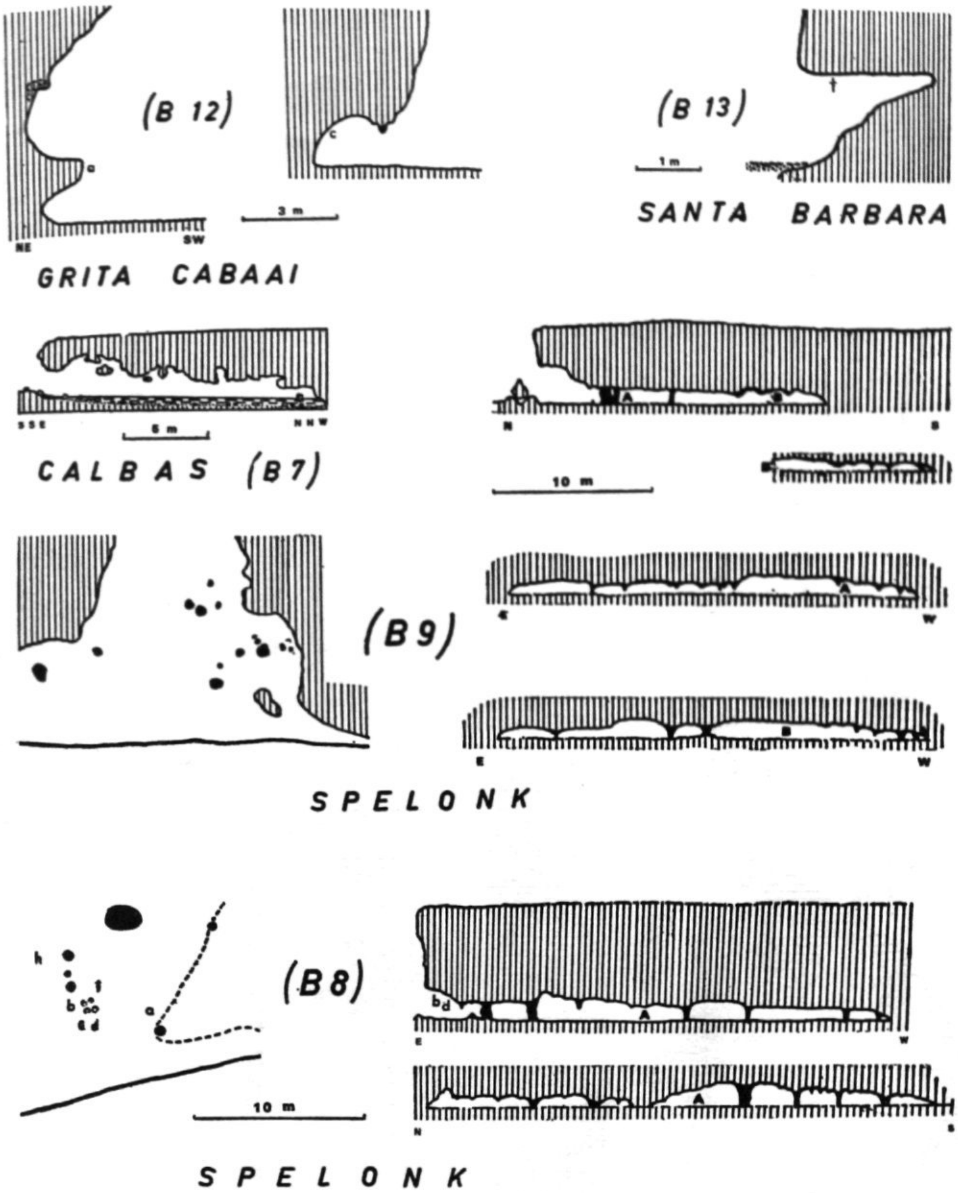

Fig. 26. Platte gronden van de ingangen van twee kleinere grotten bij Spelonk, Bonaire (B 8 en B 9) en doorsneden van dezelfde grotten, en van de vindplaatsen van Calbas (B 7), Grita Cabaai (B 12) en Santa Barbara (B 13).

Fig. 26. Ground plans and cross sections B 7–9 and B 12–13, showing the locations of a few petrographs.

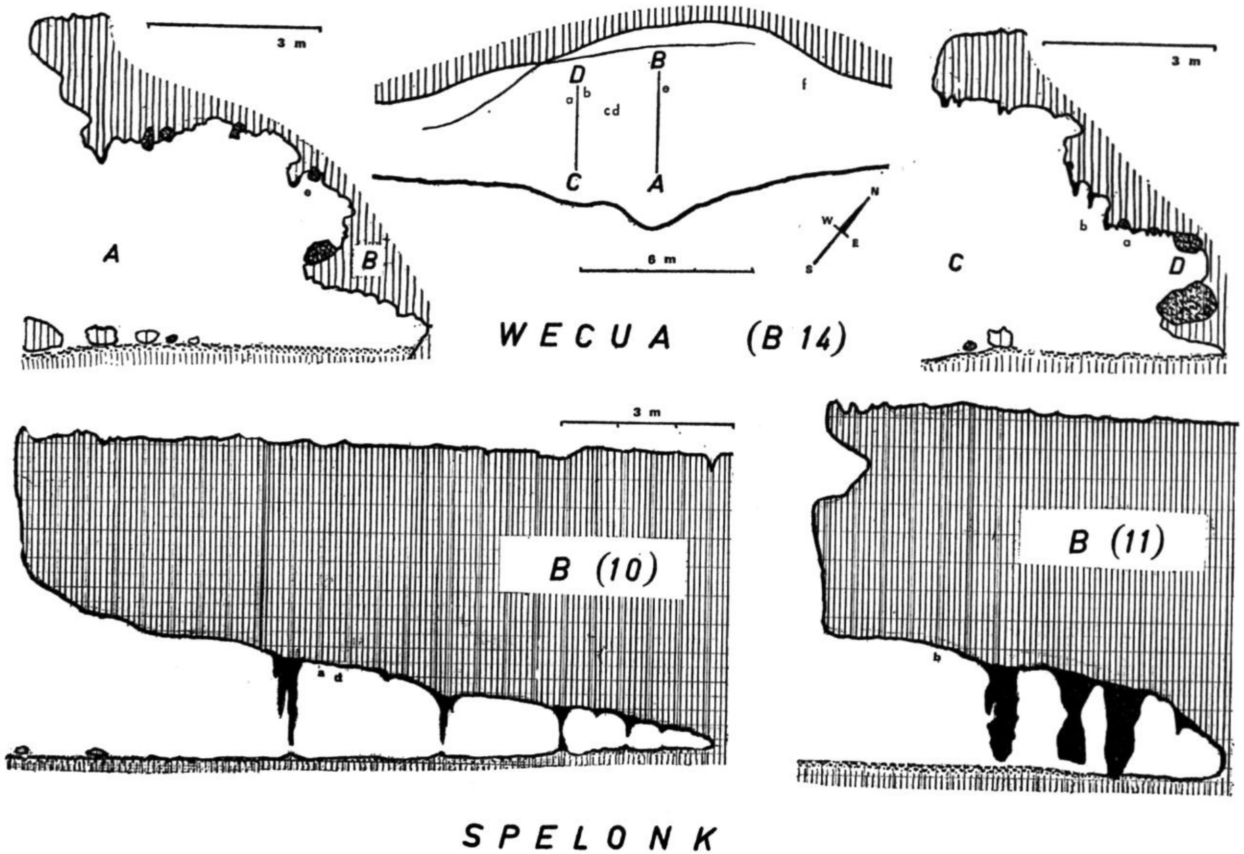

Fig. 27. Platte grond, met twee dwars-doorsneden van de abri ten noorden van de Wecua, Bonaire (B 14), benevens twee lengte-doorsneden van kleine grotten bewesten Spelonk (B 10–11), waarop de plaats van enkele tekeningen staat aangegeven. – Ruwe schetsen, waarin de kalksteen is gearceerd, druipsteenafzettingen zwart zijn getekend en ook de grote keien in het conglomeraat van B 14 zijn aangegeven. De rand van het overhangende deel van het terras is met een lijn aangeduid.

Fig. 27. Ground plan and sections of the sites B 10–11 and B 14, showing the locations of several petrographs.

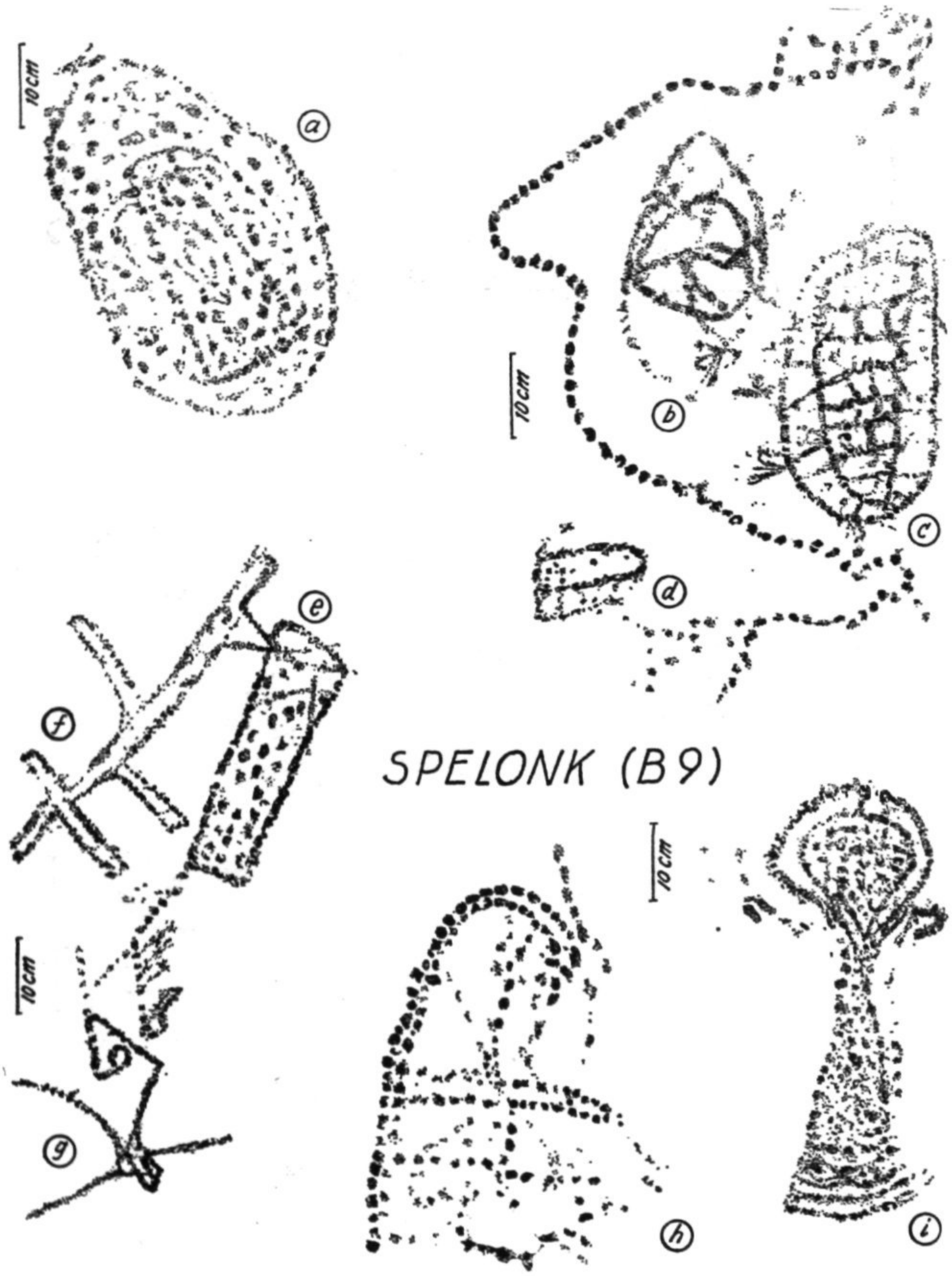

Fig. 30. Resten van gestippelde composities in de grot vlak beoosten de grote grot van Spelonk (B 9), de meeste 10–15 m van de ingang en 1–1,5 m hoog.

Fig. 30. Dotted petrographs of another cave of Spelonk, B 9, next to B 6. – See Figs. 26, 87–88, 90. – *a*: 30 × 47 cm; *b*: 17 × 23.5 cm; *c*: 18.5 × 36 cm; *e*: 10 × 35 cm; *h*: 26.5 × 40 cm; *i*: 21 × 56 cm.

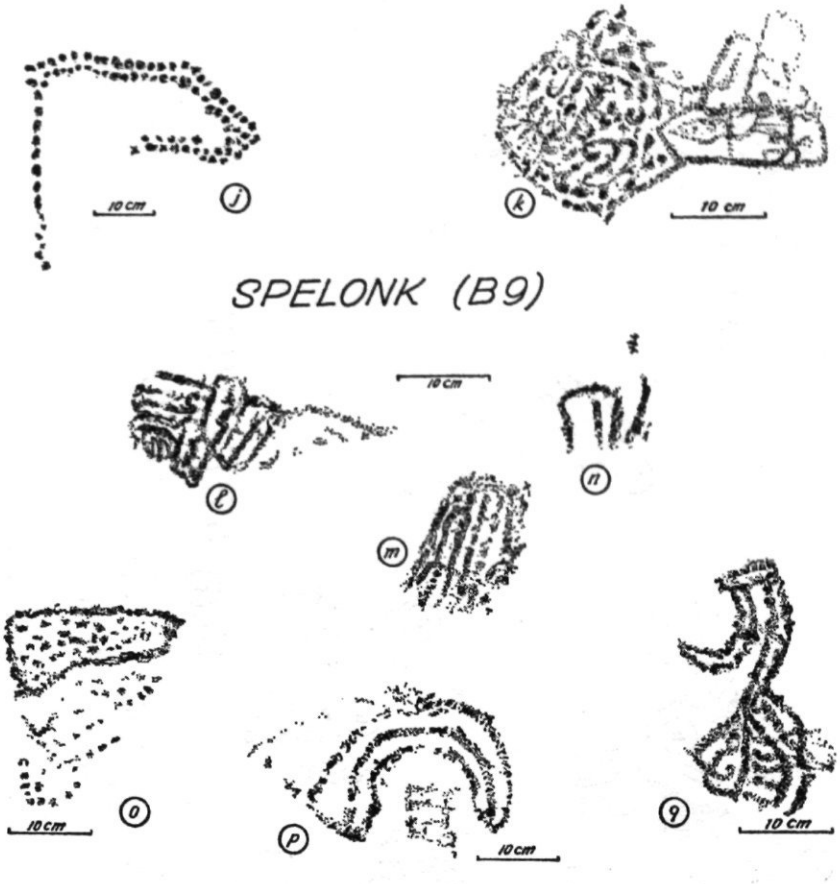

Fig. 31. Grotendeels gestippelde composities in de op één na grootste grot van Spelonk (B 9), tot 15 m van de ingang.

Fig. 31. Dotted petrographs of site B 9. – See Figs. 86, 89.

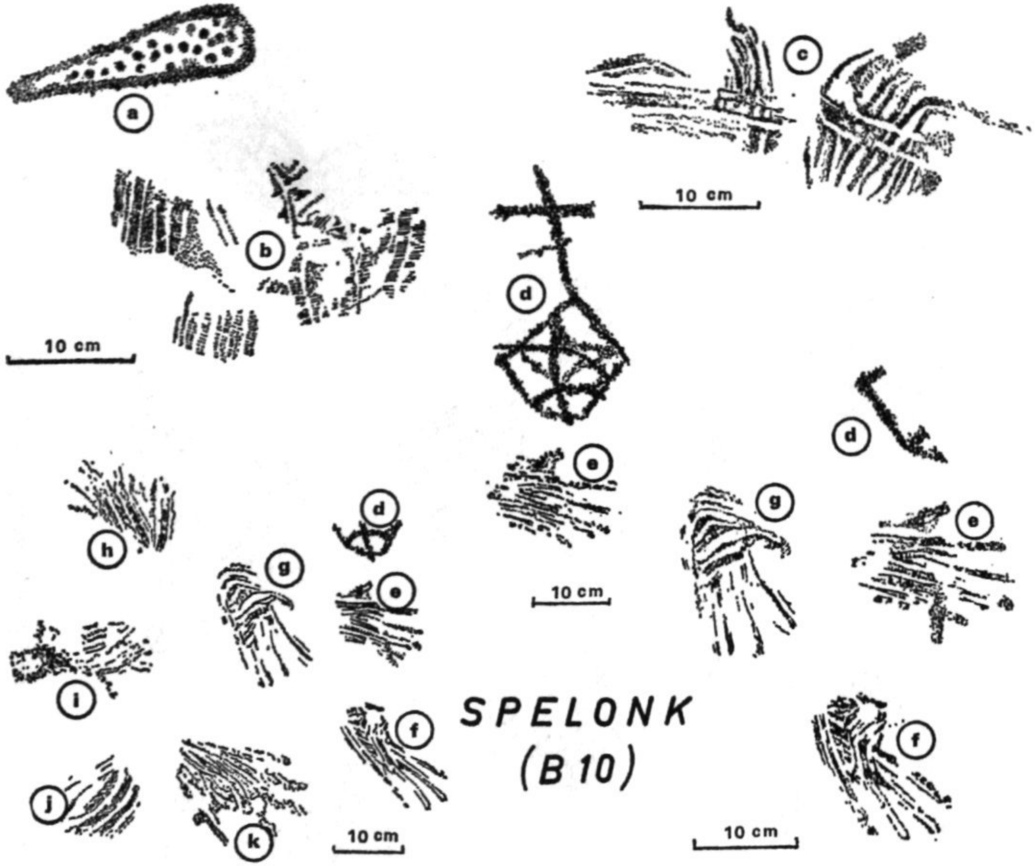

Fig. 32. Tekeningen en handafdrukken in een kleine druipsteengrot bewesten Spelonk (B 10). Deze soort 'gekraste afdrukken' vormen nog een probleem.

Fig. 32. A remarkable collection of drawings and handprints in a little cave west of Spelonk, B 10. – See Figs. 27, 91–94. – *a*: 6 × 20 cm; *d*: 15 × 20 cm.

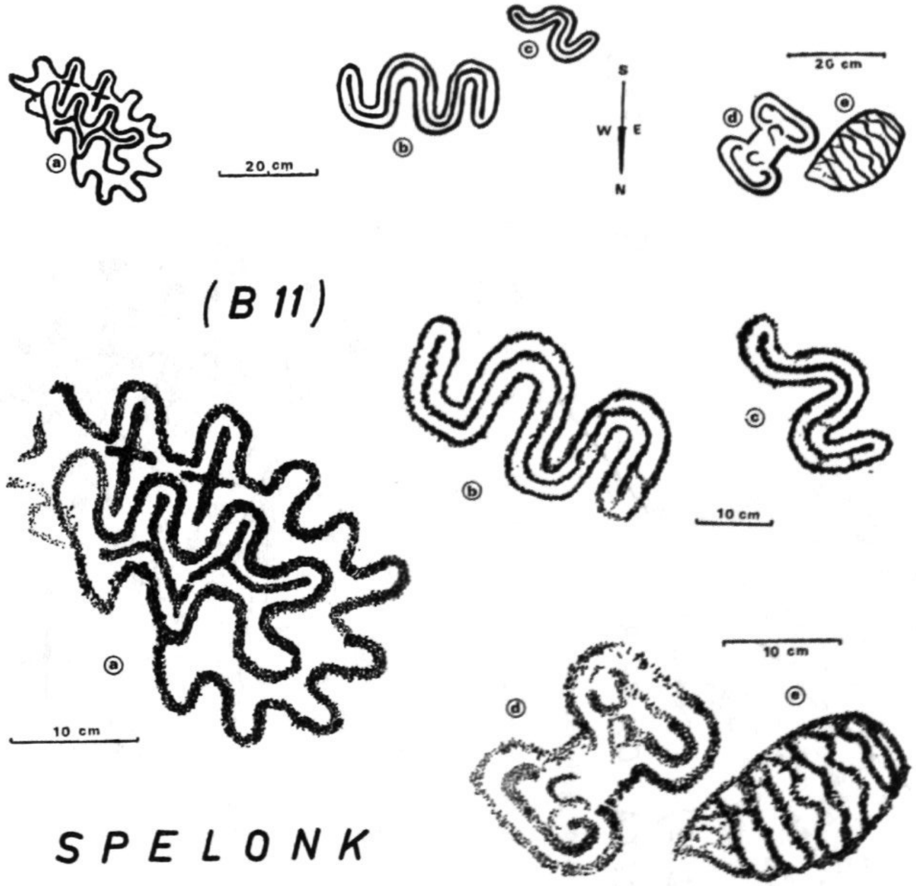

Fig. 33. Tekeningen in een abri bij Roshikiri, bewesten Spelonk (B 11), die een heel andere indruk maken dan de tekeningen uit de naburige vindplaats B 10.

Fig. 33. Figures in an abri near Roshikiri, B 11. Field sketches and drawn from photographs. – See Figs. 27, 95–97. *b*: 19 × 39 cm, 2.2 m high; *c* 13 × 23 cm, 1.9 m high; *d*: 16 × 22 cm; *e*: 14 × 22 cm.

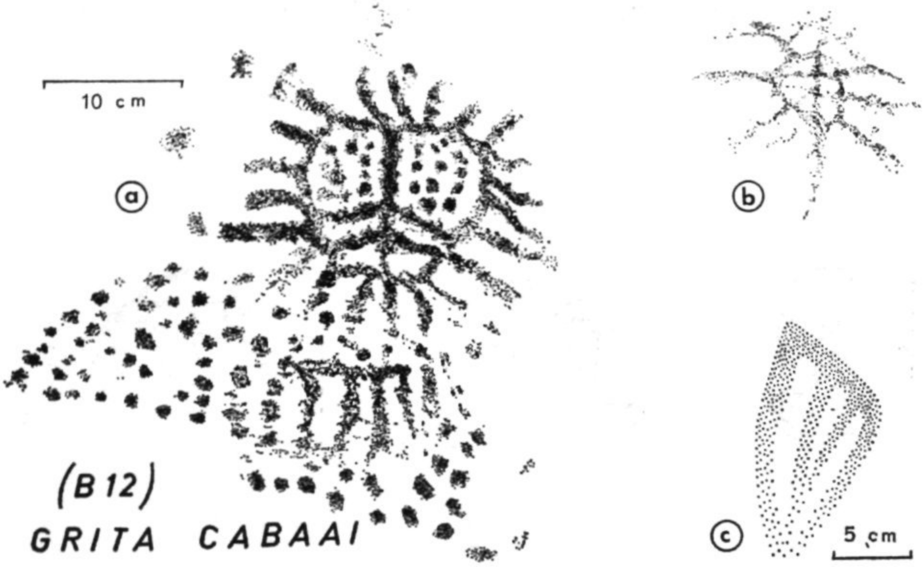

Fig. 34. Rotstekeningen in een abri bij Grita Cabaai (B 12); *a* naar een foto getekend.

Fig. 34. Pictographs in an abri north of Rincón, Grita Cabaai, B 12; *a* from a photograph. – See Figs. 26, 98.

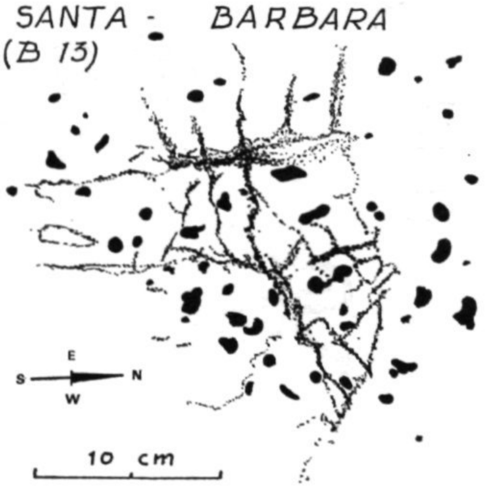

Fig. 35. Overblijfselen van een tekening in een fossiele brandingsnis van het middenterras bij Santa Barbara (B 13). De kalksteen is verkarst en toont vele oplossingsholten welke met zwarte vlekken zijn aangegeven.

Fig. 35. Remnants of a petrograph in a wave-cut notch at Santa Barbara, north of Kralendijk, B 13. The limestone shows clear solution phenomena; some pits have been indicated by black dots. – See Fig. 26.

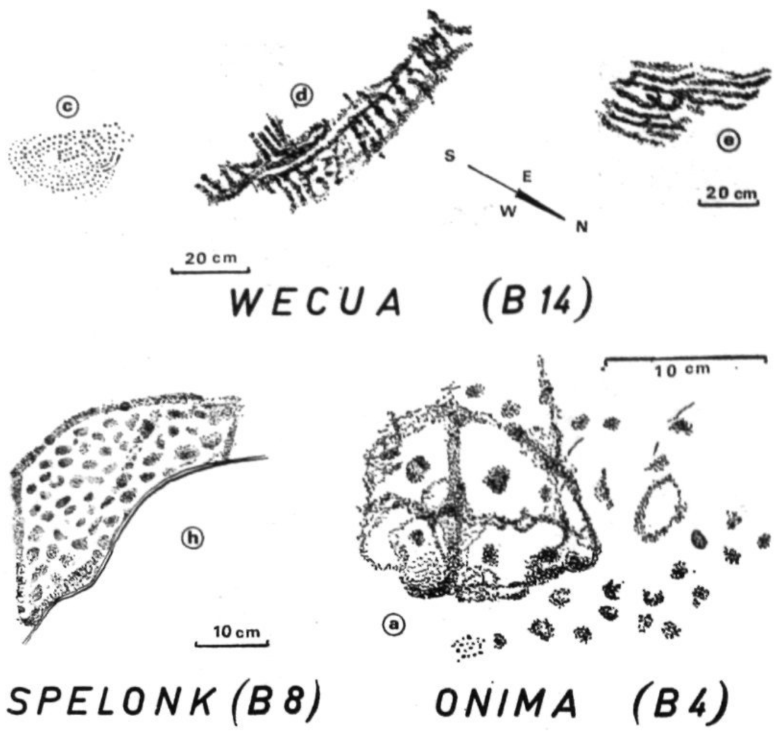

Fig. 36. Pictografieën van een abri benoorden de Ceru Wecua (B 14) en twee tekeningen van Spelonk (B 8) en Onima (B 4).

Fig. 36. Remnants of pictographs found in an abri north of the Ceru Wecua, NW Bonaire, B 14, and two drawings of Spelonk, B 8, and Onima, B 4, – See Figs. 16, 26–27, 37.

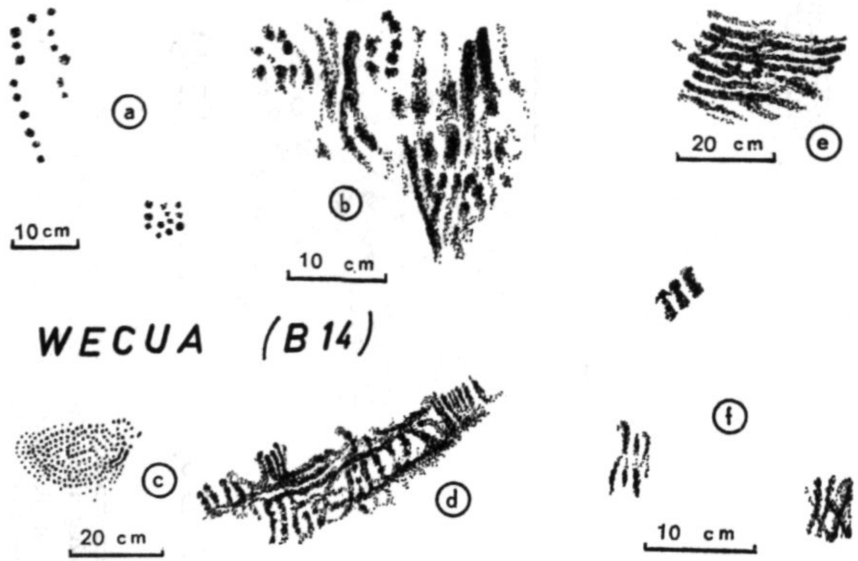

Fig. 37. Onduidelijke resten van tekeningen zoals zij in de abri benoorden de Ceru Wecua (B 14) werden gevonden.

Fig. 37. Indistinct remnants of pictographs as found in an abri north of the Ceru Wecua, B 14. – See Figs. 27, 36. – From W to E: *a*, 2 m high, *b* next to *a*; *c–d* 3 m high, dots too small to be fingerprinted; *e*, 2½ m high; *f*, about 5 m from *e*, 2 m high.

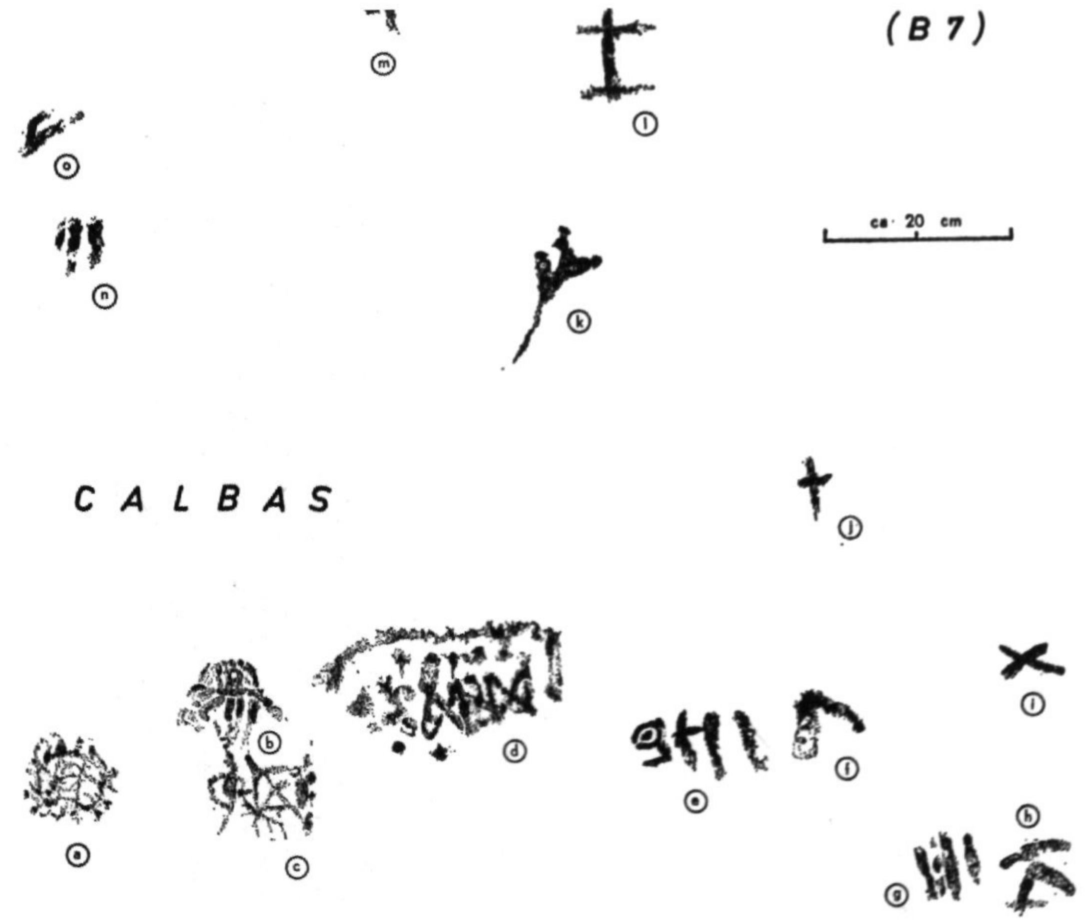

Fig. 38. De rotstekeningen bij Pos Calbas, bezuidoosten Kralendijk, naar in 1967 gemaakte foto's getekend. Een algemeen overzicht, zoveel mogelijk in ware verhoudingen; alleen het tweetal *n–o* behoort wat verder weg te liggen. Onderste tekeningen op 1,3 m hoogte, bovenste op 2,10 m; *d* op 1,6–1,8 m.

Fig. 38. All petrographs known from the site near a well, called Pos Calbas, more or less proportionally drawn from photographs. – See Fig. 26; and I, p. 36, fig. 36. – *a* = 'sun' 7.5 × 8 cm, with 'rays' about 11.5 cm diam.; *d* = abt. 14.5 × 26 cm; *e–f* = 9 × 23.5 cm; *i* = 6.5 × 8 cm.

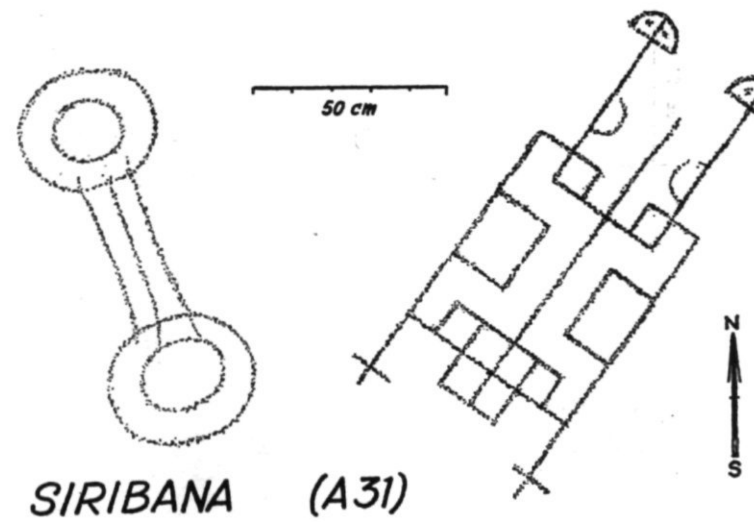

Fig. 39. De eerste inscriptie bij Siribana (A 31), welke op ARUBA werd gevonden sinds Pastoor VAN KOOLWIJK in 1885 schreef, dat hij op dit eiland een enkele figuur had gezien welke op een granietblok was ingegrift. Het zijn in hard diorietgesteente gekraste tekeningen, waarvan alleen de haltervormige figuur op bekende Arubaanse rotstekeningen gelijkt; de 'twee-koppige' figuur doet denken aan sommige Surinaamse petroglyphen.

Fig. 39. Two petroglyphs in a diorite rock at Siribana, near Santa Cruz, A 31. The 'two-headed' geometric figure, at the right, differs markedly from all other rock-drawings sofar known on these islands. – See Figs. 99–102.

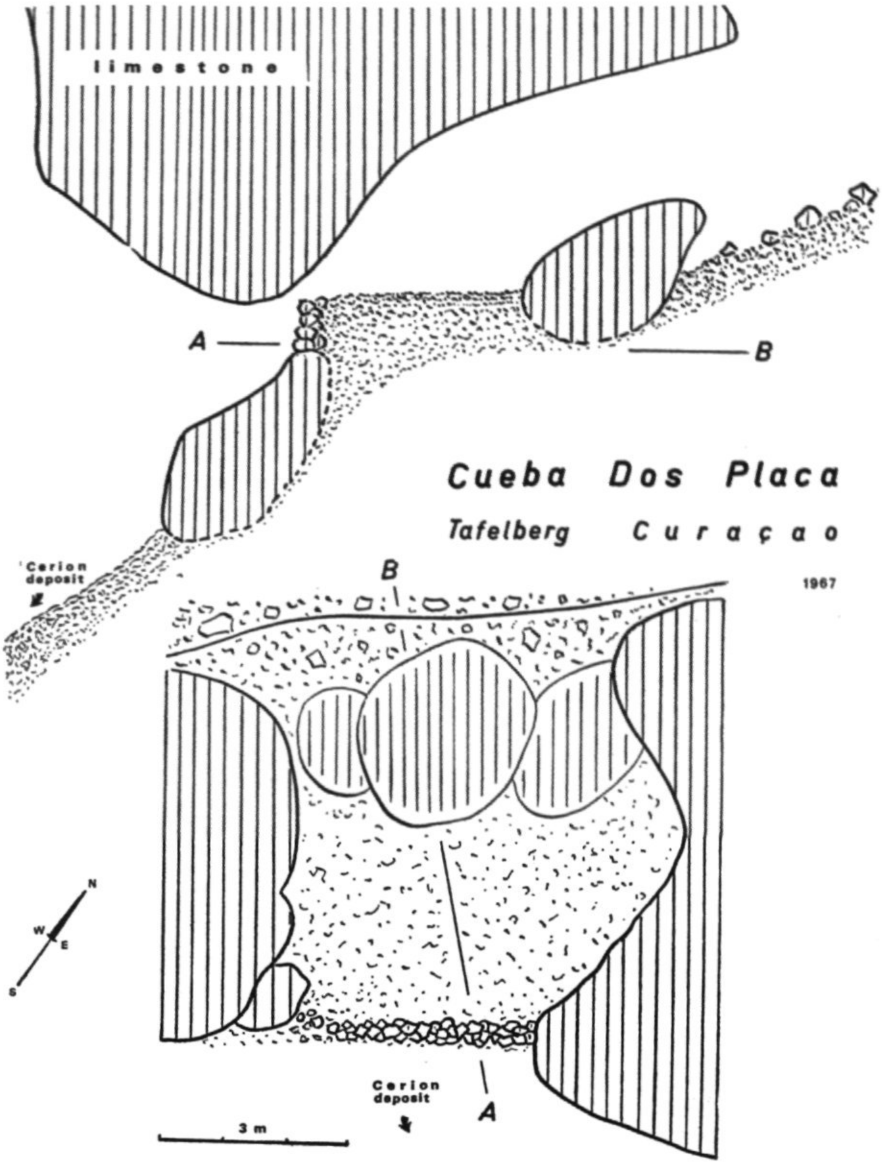

Fig. 40. Een vluchtige schets van een beschutte plaats tussen twee enorme kalksteenblokken, aan de oostelijke punt van de Tafelberg van Santa Barbara, CURAÇAO, welke Indianen mogelijk tot verblijfplaats heeft gediend. Op plattegrond en lengtedoorsnede is te zien, hoe achter een muurtje van geraapte kalksteenblokken de bodem min of meer waterpas kon worden gemaakt. Direct onder de dalwaartse ingang van deze plaats, welke Cueba dos Placa werd gedoopt, ligt een schelpen-afval hoop, waarin een dikke laag *Cerion uva* opviel.

Fig. 40. A hastily sketched ground-plan and length section of a place between two huge limestone boulders on the easternmost slope of the Tafelberg Santa Barbara, which possibly was made suitable for habitation by Amerindians. After the building of a low wall of limestone rock the bottom behind it could be flattened. In front of this shelter, which was called Cueba dos Placa, an Indian shell mound occurs, with a thick layer of *Cerion uva*, from all of which the apical whorls have been removed. – See Figs. 103–108.

SUMMARY

LINEAR ROCK DESIGNS OF CURAÇAO, ARUBA AND BONAIRE

Part IV

This Part IV deals almost exclusively with Bonaire petrographs. Two very different kinds of 'primitive art' have been added: a petroglyph of Aruba, and a supposed Indian stone wall of Curaçao.

The plan of this article is the same as that of the previous ones, and aims at a complete documentation by drawings and photographs. The author – an amateur in archaeology – is well aware of his limitations.

Rock art in the Netherlands Antillean islands of the Leeward Group falls into two clear but unequal divisions – paintings and engravings. There are about 60 painted sites described to only three engravings.

In this documentary survey of Antillean *pictographs* (linear rock designs, rotstekeningen *s.l.*) the terms rock *paintings* (rotsschilderingen) and rock *drawings* (rotstekeningen *s.s*) are used indiscriminately. Most of the authorities lean heavily on the word *painting*, they rarely use *petrograph*. As, however, confusion with the geological petrography seems most unlikely, in the present publication the word *petrograph* (rock drawing *s.s*) was not avoided in contrast with *petroglyph* (rock engraving), when definite line drawings and coloured paintings had to be lumped together under one head.

The first sketches of Bonaire rock drawings were made in 1875 by Father A. J. VAN KOOLWIJK, and were published by Father P. A. EUWENS in the monthly *Neerlandia* (1907). Since then only little scientific attention has been paid to these well-known petrographs of Spelonk and Onima.

Father VITUS BRENNEKER, O.P. (1941–1946) discovered several new localities, which have been summarized by JOHAN HARTOG in his extensive work on *Bonaire* (1957). BRENNEKER's main contribution – which was published in the daily paper *Amigoe di Curaçao* (1941) – has been reprinted in the present article for the greater part, while also those parts of FERIZ's archeological report *Zwischen Peru und Mexiko* (1959) dealing with Bonaire petro-

graphs have been included verbatim for the sake of completeness. Finally, attention has been paid to the controversial discovery of CHARLES LACOMBE – according to RICHARD POITIER's account in *The Miami Herald* (1970) – who "recognized two or three Mayan hieroglyphics" in the 'caves of Onima'.

Father VAN KOOLWIJK distinguished four different localities, only three of which could be traced by the present author (viz. B 2–4). These petrographs of *Onima* (B 1–4) are found on sheltered places along the steep cliff of a limestone terrace. The drawings of the most spectacular group, B 3, are purely ornamental: graceful hooks, encircled crosses, griddled circles, and several complicated figures with dotted designs. At first sight these dotted lines and designs did not seem to be remarkable, until it was discovered that many dots are not specks of paint but small pebbles embedded in the limestone matrix of the conglomerate layer on which the drawings have been made.

Next to this site, B 3, a few indistinct remnants of paintings are found on a much less favourable place, B 4.

The pictographs of site B 2, occurring on a conglomeratic surface of a less coarse texture, are distinctly different. There are designs in dark and light reddish brown, in many cases in bluish-grey hues, partly covering each other and often almost effaceds Fissures in the rock were used as a starting point, and sun-motive. were painted around circular holes.

The main grotto of *Spelonk*, B 6, contains the most extensive, but not the most diversified collection of rock drawings of the Netherlands Antilles. As in comparable places, e.g. A 1 and B 9, all drawings are found as far inside as daylight permits. Most striking here are some graphs distantly resembling ballet-dancers.

In the neighbouring cave of Spelonk, B 9, dotted drawings are in the majority. Among the petrographs found in three smaller caves or shelters along the same limestone cliff of the plantation Bolivia, B 8, 10 and 11, some graceful compositions and several handprints are of special interest.

These two main groups of rock drawings near Onima and Spelonk have been figured in detail.

Special attention has been paid also to sites, near *Pos Calbas*, B 7, and *Wecua*, B 14. Too little time could be devoted to the fossil surf notches along the coast of *Santa Barbara*, B 13, and to the isolated site of *Grita Cabaai*, B 12.

No visits could be made to the Ceru Caomati (Seroe Kaumati), near Onima, and other places where more rock drawings may occur.

Rock engravings are as rare on the islands as rock paintings are common. In 1885 Father VAN KOOLWIJK found on Aruba one single figure engraved in a granite boulder. It could not be ascertained if this was the same petroglyph which was shown to the author in 1963 by IVAN TJON SIE FAT and W. VAN DER MARK, on a diorite hillock at *Siribana*, near Santa Cruz (A 31). It is a typical rubbing design, a 'two-headed' geometric figure which reminds one of certain shallow-engravings found in Suriname. A second petroglyph, however, shows a composition of concentric circles, quite similar to the white petrographs of Arikok (A 7 b–c) and elsewhere.

When I visited the quarry of the 'Mijnmaatschappij Curaçao', Curaçao, in 1963, PAUL STUIVER drew my attention to a small wall of pieces of limestone-rock, which was supposed to have been built by Amerindians fencing off a shelter on the steep eastern slope op the Tafelberg of Santa Barbara. Next to this shelter, called *Cueba dos Placa*, there was an Indian shell mound, with an accumulation of the common land mollusk, *Cerion uva*. The apical whorls of all Cerions had been removed, no doubt by crushing, so that the contents of the shells could be easily sucked out. This site was destroyed in 1968 in the process of mining.

A CONTENTS & INDEX to 'Rotstekeningen' I–IV has been added for the benefit of all those who are interested in the rock art still to be found in Curaçao, Aruba and Bonaire.

CONTENTS & INDEX

LINEAR ROCK DESIGNS OF CURAÇAO, ARUBA AND BONAIRE
ROTSTEKENINGEN VAN CURAÇAO, ARUBA EN BONAIRE

I = *De West-Indische Gids 34*, 1953, p. 173–209, 36 figs. [6 pls. excl.]
II = *De West-Indische Gids 37*, 1957, p. 93–126, 41 figs., 8 Pl. [20 pls. excl.]
III = *Nieuwe West-Indische Gids 41*, 1961, p. 83–126, 67 figs. [16 pls. excl.]
IV = *Nieuwe West-Indische Gids 49*, 1972, p. 1–66, 108 figs. [34 pls. excl.]

[Figure-numbers of photographs in italics.]

		I		II		III		IV
	p.	fig.	p.	fig.	p.	fig.	p.	fig.
History								
A. J. van Koolwijk	5, 9	4					3	2
K. Martin	11	3, 26	96	1				
A. L. Pinart	13		96, 122	Pl. *1–8*				
G. Mallery	13							
P. A. Euwens	16	4					3	2
V. Brenneker	17, 36	34					3	
J. Hartog	17		96				3	
A. D. Ringma	5, 8	16, 18, 20, 27	95, 100	3				
H. Feriz					84	2–4	7	3–4
I. Tjon Sie Fat					83			
J. G. de Jong					98	32, 35–37		
Petrographs								
Curaçao	17	*1*, 5				1		1, *103*
C 1 Tafelberg	17	6						
a–e		*9*, 16–17						
C 2 Ronde Klip	24	6						
a–i		16						
C 3 Hato	25	6						
a		18						
C 4 Hato	25							
a		18–19						
C 5 Rooi Rincón	25							
C 6 Rooi Rincón	27	7						
a		18–19						
C 7 Hato	32	7						
a–j		18–19						

		I		II		III		IV	
		p.	fig.	p.	fig.	p.	fig.	p.	fig.
C 8	Hato	32	7						
	a		16						
C 9	Hato	32	8						
	a–b		16						
C 10	Seroe di Cueba	32	8						
	a–o		*10*, 22–24						
C 11	Santa Martha					98	30, 32		
	a–b						33, *66*		
C 12	Santa Martha					98	31		
	a–d						34		
C 13	St. Jan					98	36		
	a–f						35		
ARUBA			*2*		*20–21*		1, *47*, *49*, 51, *53*, *60*		1, *99*
A 1	Fontein			97	2, *21*				
	1–51				3–10, *22–32*				
A 2	Ajó	33							
	a–l		*13–15*, 32						
A 3	Piedra Plat	35				91	3, *39*		
	a–k		30–31						
A 4	Seroe Canashito	35							
	a–d		*11*, 27–28						
A 5	Seroe Canashito	35	25						
	a–x		*12*, 27–29						
A 6	Tanki Leendert					91			
A 7	Arikok			98	11	91			
	a–i				12, *34–36*		*40–41*		
A 8	Arikok			99	11, *20*	91			
	1–26				13–18, 33, *37–41*		6, *42–45*		
A 9	Arikok			100		91			
	a–d				19		6, *46*		
A 10	Arikok					92			
	a–d						6		
A 11	Arikok					92			
	a–f						7		
A 12	Arikok					92	*47*		
	a						7		
A 13	Babijn					92			
	a–c						8		
A 14	Babijn					92	*49*		
	a–b						9, *48*		
A 15	Boca Grandi					93			
	a–e						10		
A 16	Paradera					93	*51*		
	a–e						11, *50*		
A 17	Paradera					93			
	a–e						12		
A 18	Paradera					93			
	a–c						13, *52*		
A 19	Paradera					93			
	a–e						14		

Fig. 41. De kalksteenterrassen tussen Fontein (l.) en Rooi Onima (r.) aan de noordkust van Bonaire. De vindplaatsen van Onima (B 2–4) zijn gelegen onder de laagste terrasrand welke op de foto te zien is.

Fig. 41. Limestone terraces between Fontein and Onima. Approximate height of lowest (in the foreground), middle, higher and highest terrace respectively 8, 20, 50 and 80 m. Sites B 2–4 below the edge of the middle terrace. Vegetation with conspicuous *Cereus repandus*.

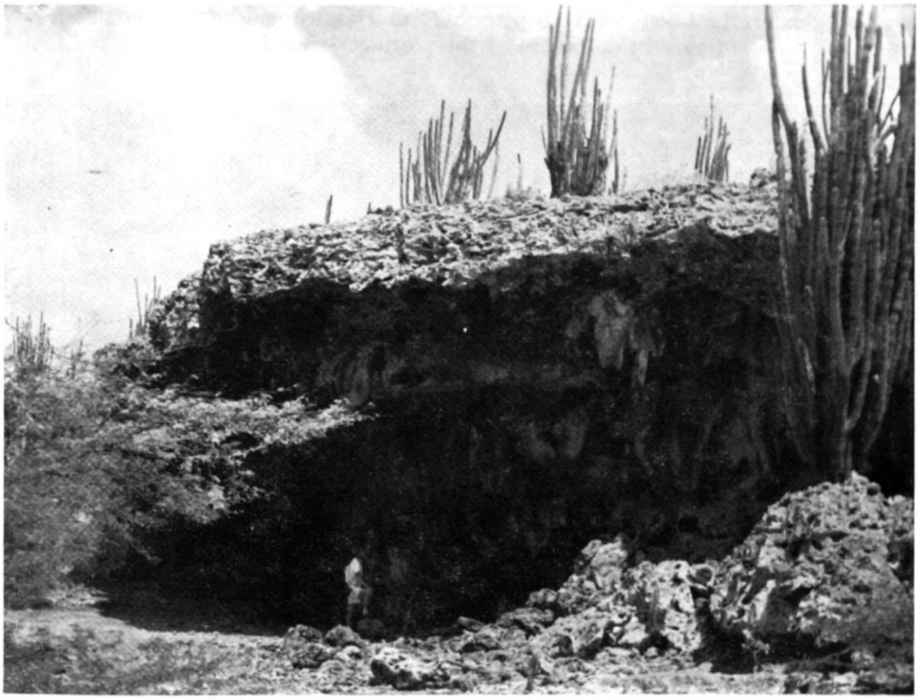

Fig. 42. De meest bekende vindplaats van Onima aan de noordrand van Ceru Plat op Bonaire (B 3).

Fig. 42. General view of the well-known site of Onima, B 3, below the edge of the middle terrace of Ceru Plat. Scanty thorn-shrub vegetation with large *Cereus repandus*.

Fig. 43. Een algemene indruk van de meest bekende vindplaats van Onima (B 3), waar de rotstekeningen op de onderzijde van een overhangende conglomeraatbank zijn aangebracht. In het midden de door FERIZ afgebeelde druipsteenformatie welke aan een grote vogel doet denken.

Fig. 43. A general view of the site of Onima, B 3, showing the overhanging conglomeratic layer with dripstone formations, including a bird-like figure in de centre of the picture. – See Fig. 4.

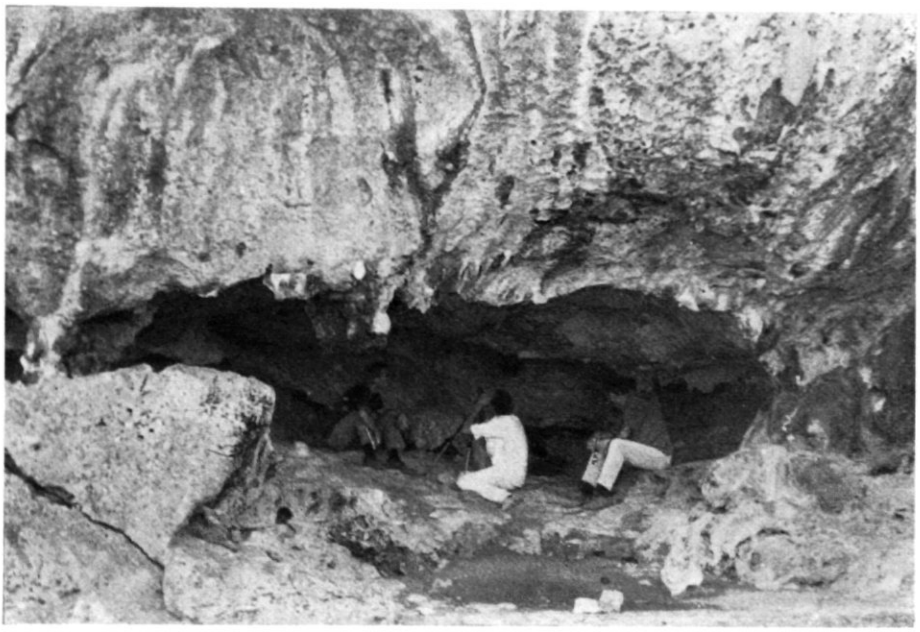

Fig. 44. Een kleine druipsteengrot aan de noordrand van het middenterras van de plantage Bolivia (B 10), bewesten Spelonk, waarin interessante handafdrukken werden gevonden.

Fig. 44. A small dripstone cave west of Spelonk, Bonaire: Site B 10.

Fig. 45. Landschap bij Spelonk, op de plantage Bolivia, Bonaire. De ingang van de grote grot ligt geheel rechts op de foto, onder de rand van het middenterras (B 6 en 9).

Fig. 45. Landscape of Spelonk. Sites 6 and 9 are situated below the middle terrace (right centre). On the lower limestone plateau a few trees, among which *Haematoxylon brasiletto* and *Jacquinia barbasco*, and scanty shrubs, chiefly *Croton flavens*.

Fig. 46. De ingang van de grootste twee grotten van Spelonk, Bonaire (B 9 en B 6)

Fig. 46. Entrance of Spelonk caves B 9 and B 6, below the edge of the middle terrace of northeast Bolivia.

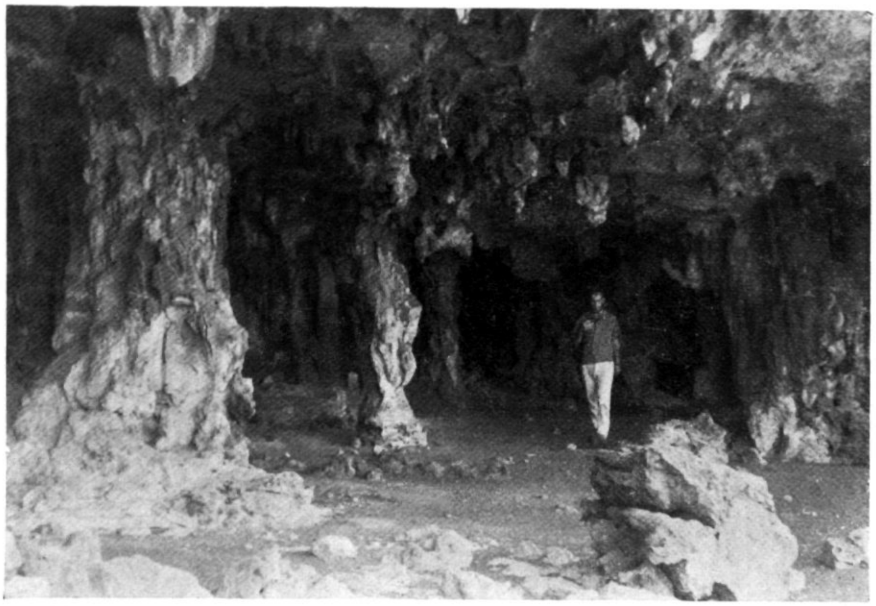

Fig. 47. Ingang van de grot van Spelonk (B 6), een ruime hal waarvan het dak door onregelmatig gevormde druipsteenpilaren schijnt te worden ondersteund.

Fig. 47. Entrance of the large cave of Spelonk, B 6, showing a great number of irregular dripstone pillars and weathered stalactites.

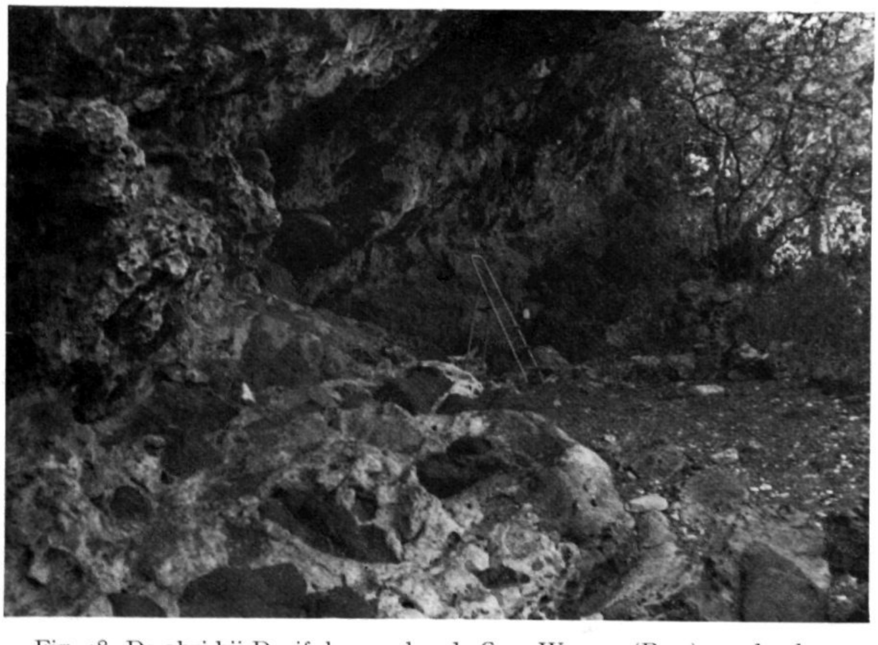

Fig. 48. De abri bij Druif, benoorden de Ceru Wecua (B 14), op de plantage Brasil, Bonaire. Het keukentrapje staat op een deel van de vlakke bodem dat vroeger hoger is geweest. De voorgrond geeft een beeld van de grote grofheid van het conglomeraat, dat naar boven in kalksteen overgaat.

Fig. 48. A shelter north of the Wecua, B 14. Note the step ladder on a levelled off place. Foreground showing large diabase boulders in a calceraous matrix.

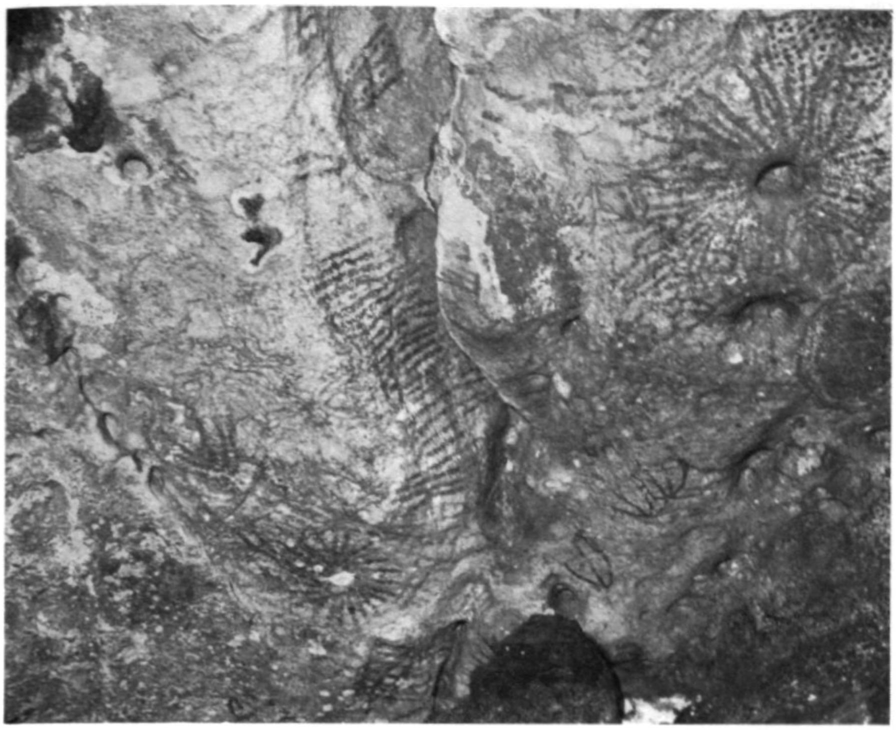

Fig. 49. Een deel van de westelijke vindplaats van Onima (B 2), dat een beeld geeft van de verschillende wijzen waarop hier de rotsschilderkunst werd bedreven.

Fig. 49. The Onima site B 2. Fissures in the rock were used as a starting point, and sun designs were painted around circular holes. – See Figs. 7–8.

Fig. 50. Ongeveer hetzelfde deel van de vindplaats van Onima (B 2), uit een andere hoek gezien, waarbij de spleet in de kalksteen, waaromheen enkele figuren zijn gerangschikt, sterker opvalt.

Fig. 50. Almost the same part of site B 2, seen from a different angle. – See Figs. 7–8.

Fig. 51. De westelijke vindplaats van O n i m a (B 2), rechts van het centrale zonne-motief.

Fig. 51. Another part of site B 2, Onima. – See Figs. 7–8.

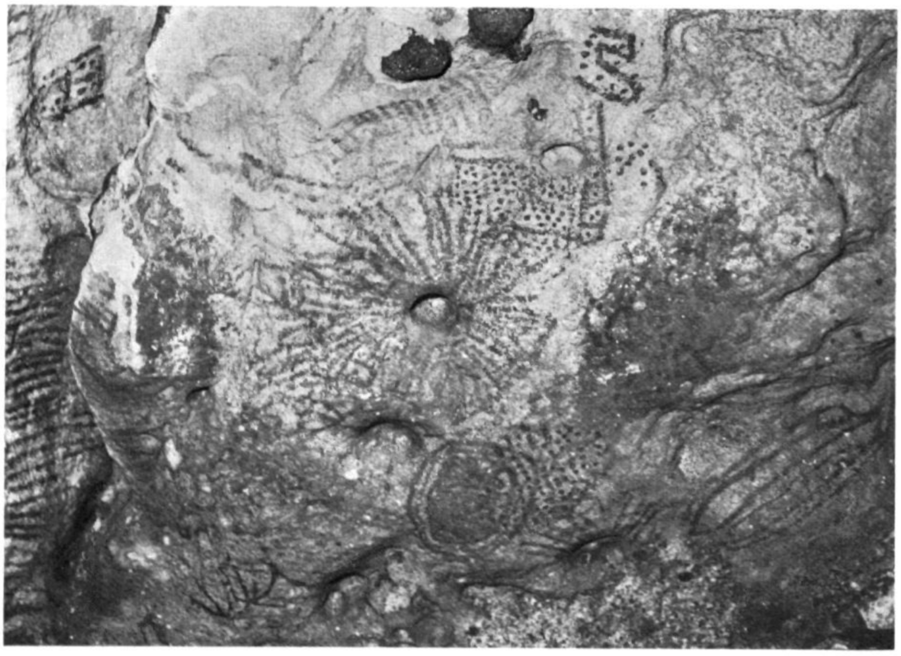

Fig. 52. Het centrale deel van de rotsschilderingen van O n i m a (B 2), gerangschikt om een oplossingsholte in het fijne conglomeraat waarop de pictografieën werden uitgevoerd.

Fig. 52. Central part of the pictographs of B 2. Designs in dark and light red-brown and in bluish-grey hues, partly covering each other. – See Figs. 7–8.

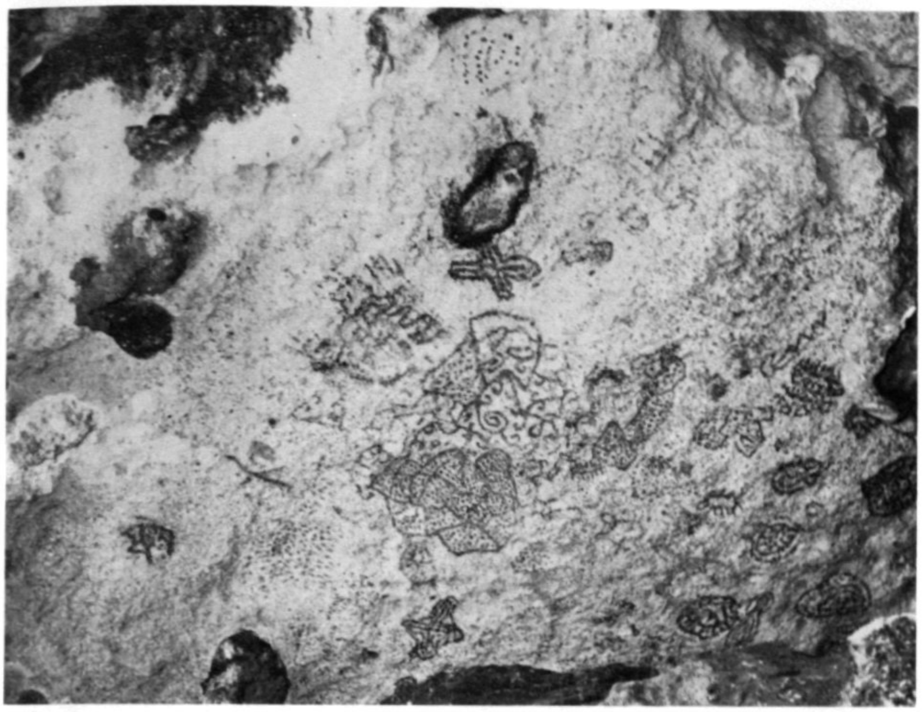

Fig. 53. Linker deel van de oostelijke vindplaats van Onima (B 3).
Fig. 53. Left part of the Onima site B 3. – See Fig. 9.

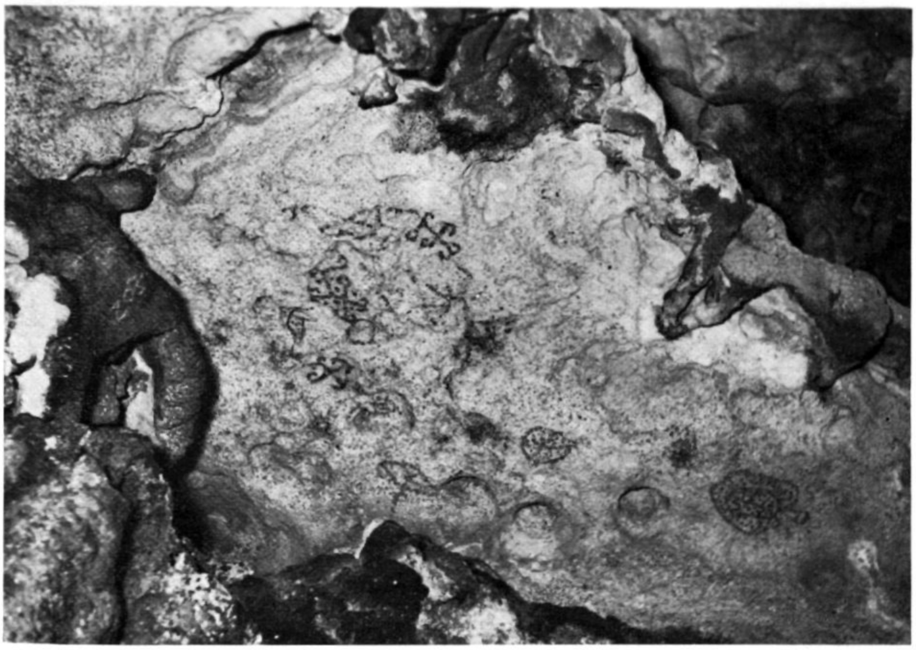

Fig. 54. Rechter deel van de oostelijke vindplaats van Onima (B 3).
Fig. 54. Right part of the Onima site B 3. – See Figs. 10, 62.

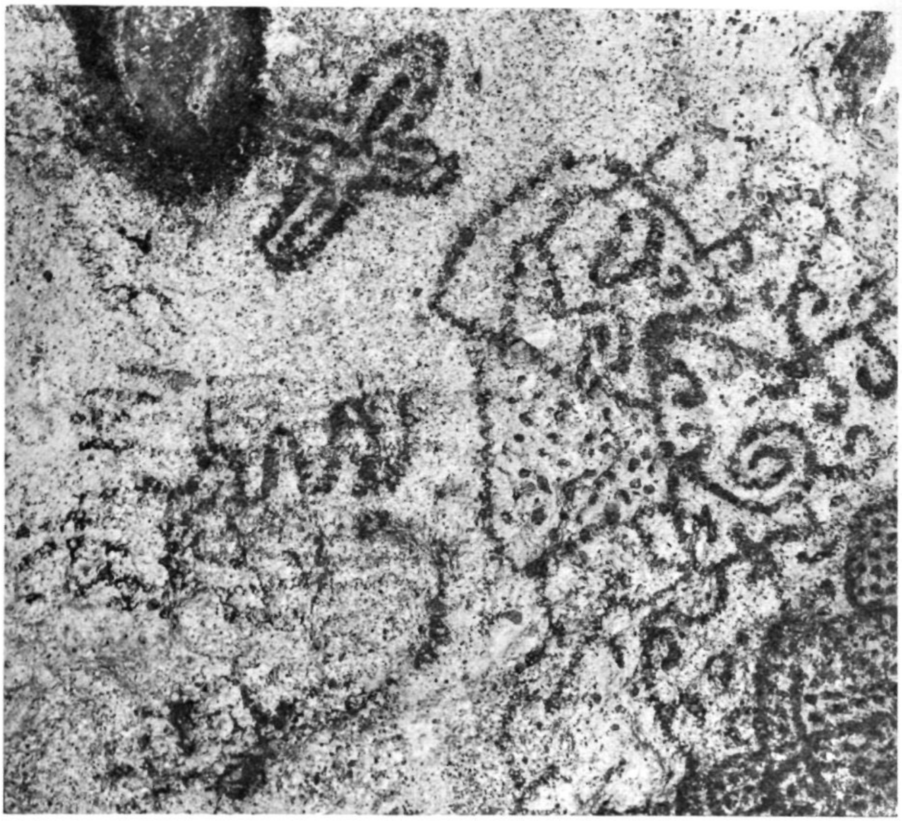

Fig. 55. Enkele pictografieën van de oostelijke vindplaats van Onima (B 3).
Fig. 55. Part of the pictographs of B 3. – See Figs. 11: *4–6, 11*.

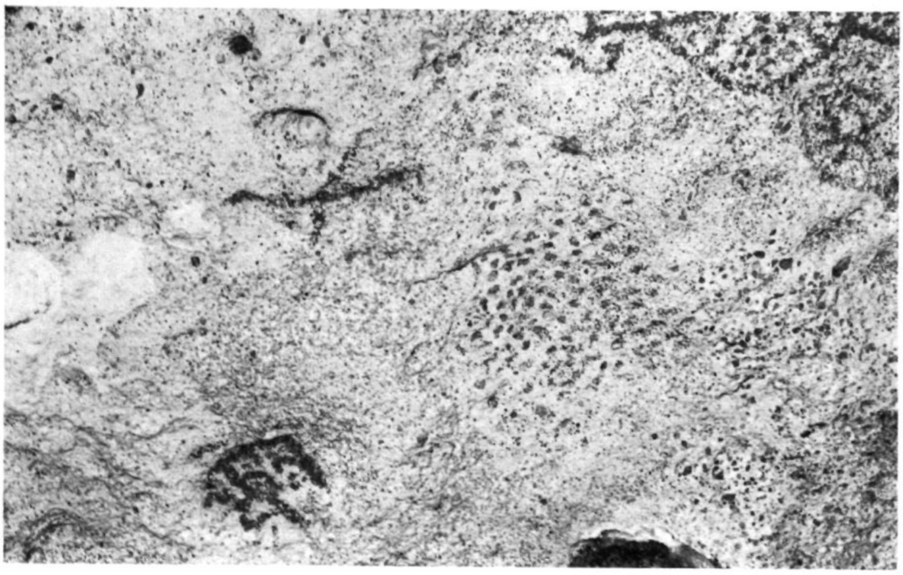

Fig. 56. Pictografieën van Onima (B 3). – Op deze vindplaats zijn niet alle punten kleurstofstippen; dikwijls zijn het ook kleine rolsteentjes van de conglomeraatbank waarop de tekeningen zijn aangebracht.
Fig. 56. Pictographs of B 3. – See Fig. 11: *1–2, 14*.

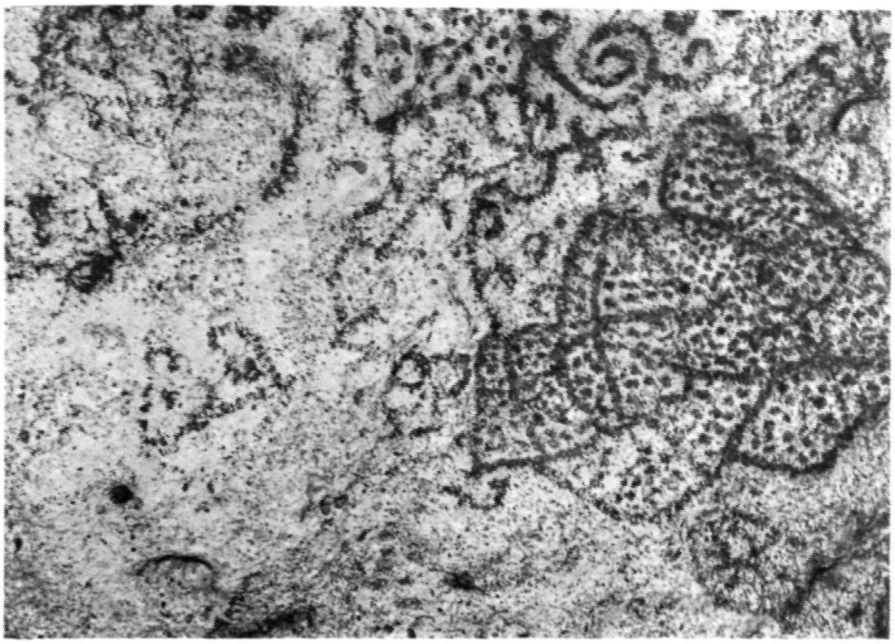

Fig. 57. Een karakteristiek groepje rotstekeningen van Onima (B 3).
Fig. 57. Pictographs of B 3. – Not all dots are specks of paint but also small pebbles, embedded in the limestone matrix of the conglomerate layer on which the drawings have been made. – See Fig. 11: *3,12–13*).

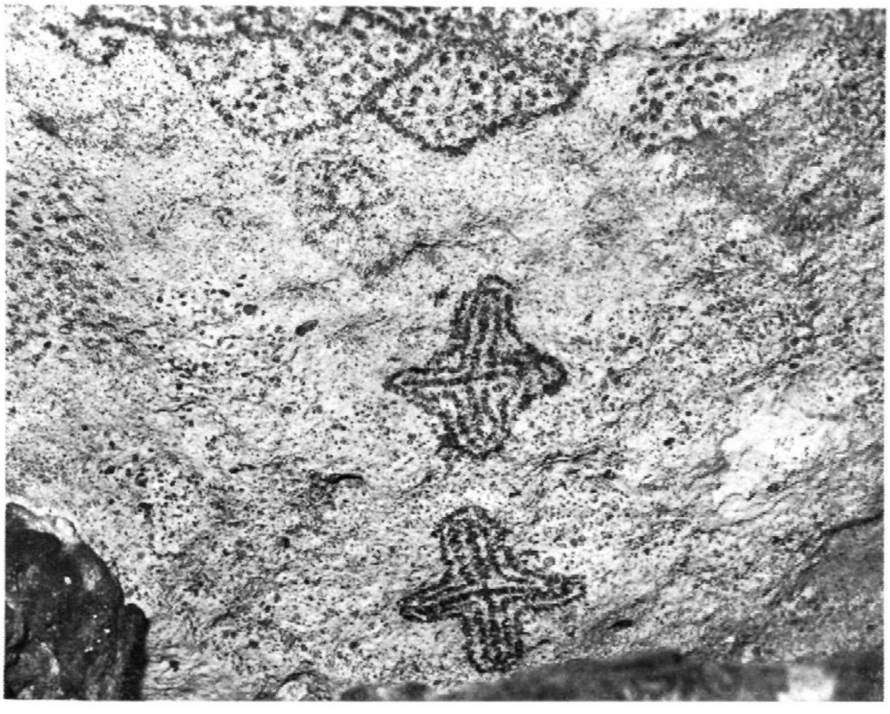

Fig. 58. Twee omlijnde kruisen van het abri van Onima (B 3).
Fig. 58. Two encircles crosses of B 3. – See Figs. 11 and 16: *13, 15–17*.

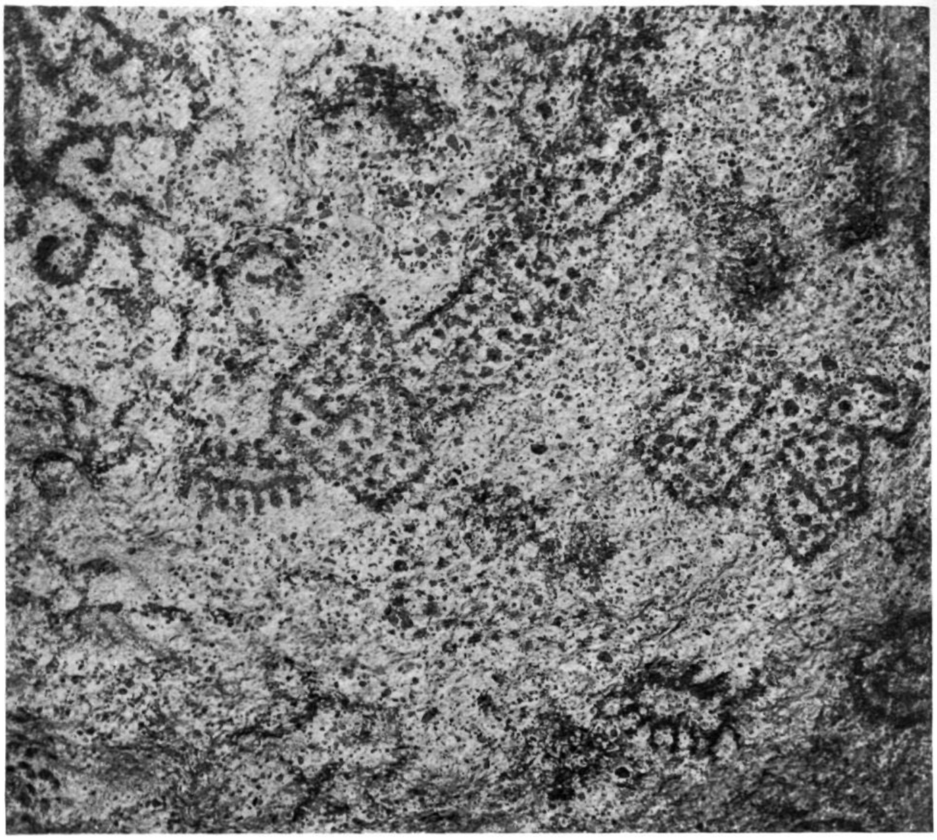

Fig. 59. Gepuncteerde tekeningen van Onima (B 3), en twee 'veelpotige wezentjes.'

Fig. 59. Dot design and insect-like figures of B 3. – See Fig. 13: *8–9, 18–21*.

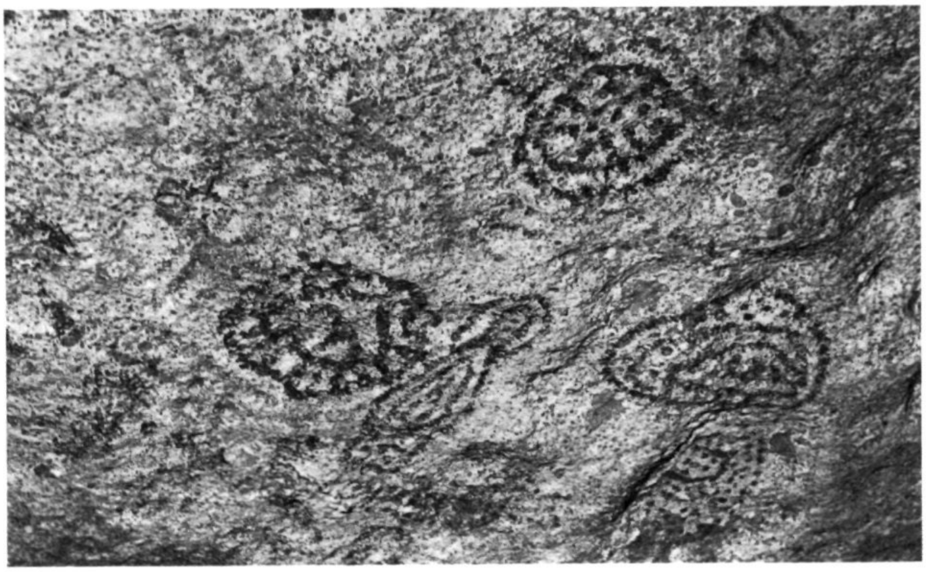

Fig. 60. Een paar merkwaardige tekeningen van Onima (B 3), waarvan één doet denken aan de afbeelding van een Heilige (*30*).

Fig. 60. Some curious drawings of site B 3. – See Figs. 9 and 12: *27–32*.

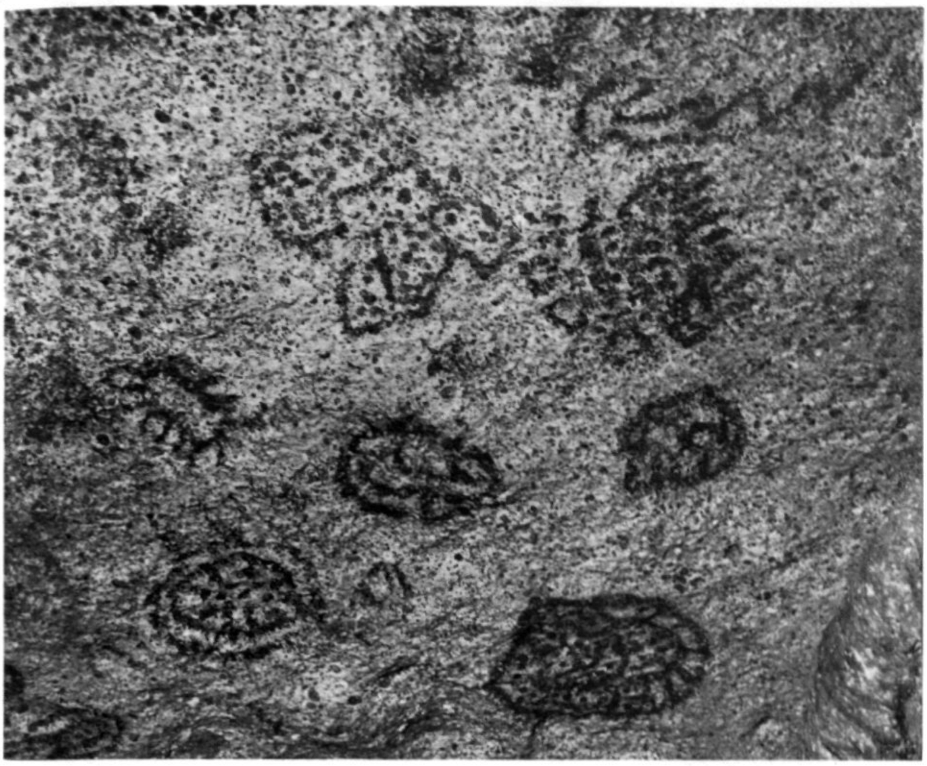

Fig. 61. Rotstekeningen van Onima (B 3), waarin de stippen overwegend steentjes zijn.

Fig. 61. Pictographs of B 3, Onima. – See Figs. 12–13: *20–27*.

Fig. 62. Overzicht van het rechterdeel van de vindplaats van Onima (B 3), met de overhangende conglomeraatbank waarop de tekeningen werden aangebracht.

Fig. 62. General view of site B 3, right part, showing the overhanging conglomerate layer with some dripstone at its margin. – See Figs. 10, 43, 54.

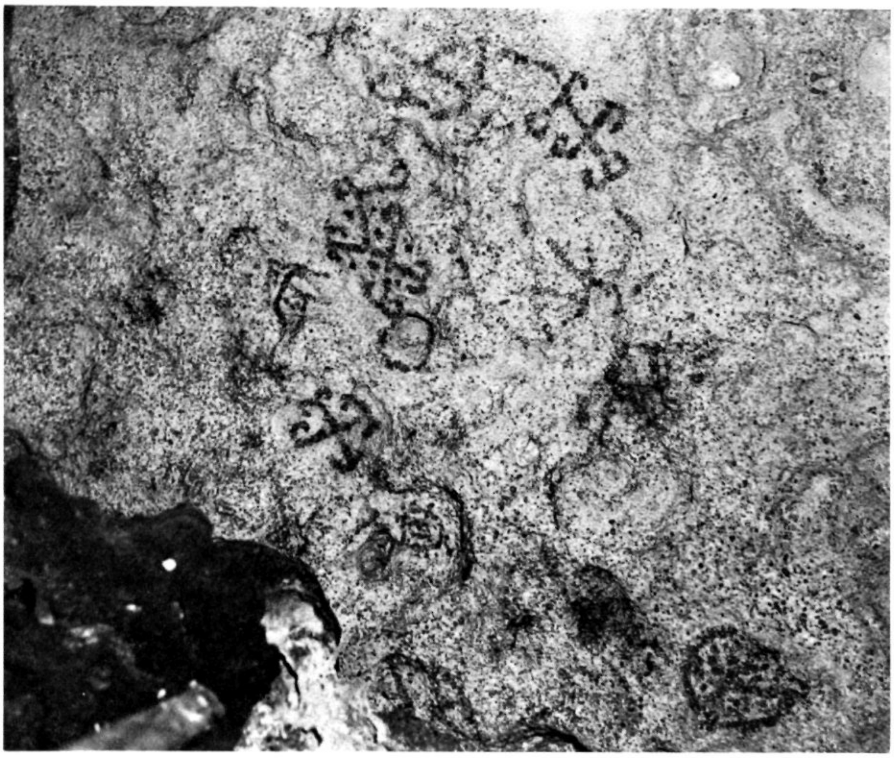

Fig. 63. Elegante tekeningen van Onima (B 3), op de onderkant van een conglomeraatbank aangebracht.

Fig. 63. Graceful hooks of Onima, B 3. – See Fig. 15: *33–42*.

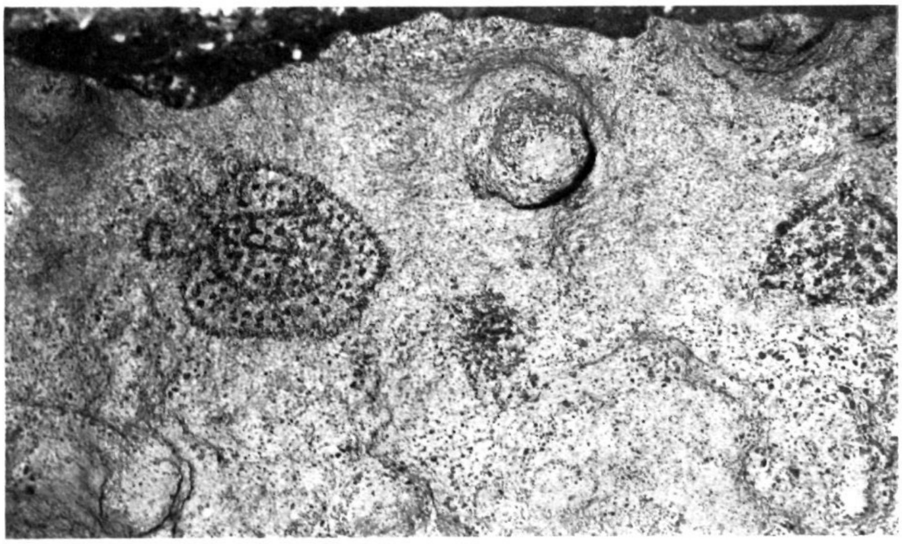

Fig. 64. Tekeningen van de oostelijke vindplaats van Onlma (B 3).

Fig. 64. Rock-drawings of B 3, Onima. – See Fig. 15: *42–44*.

Fig. 65. De roodbruine 'slang' bij de ingang van de grote grot van Spelonk, Bonaire (B 6).

Fig. 65. A reddish-brown 'snake' near the entrance of the large cave of Spelonk, B 6. – See Fig. 18: *3*.

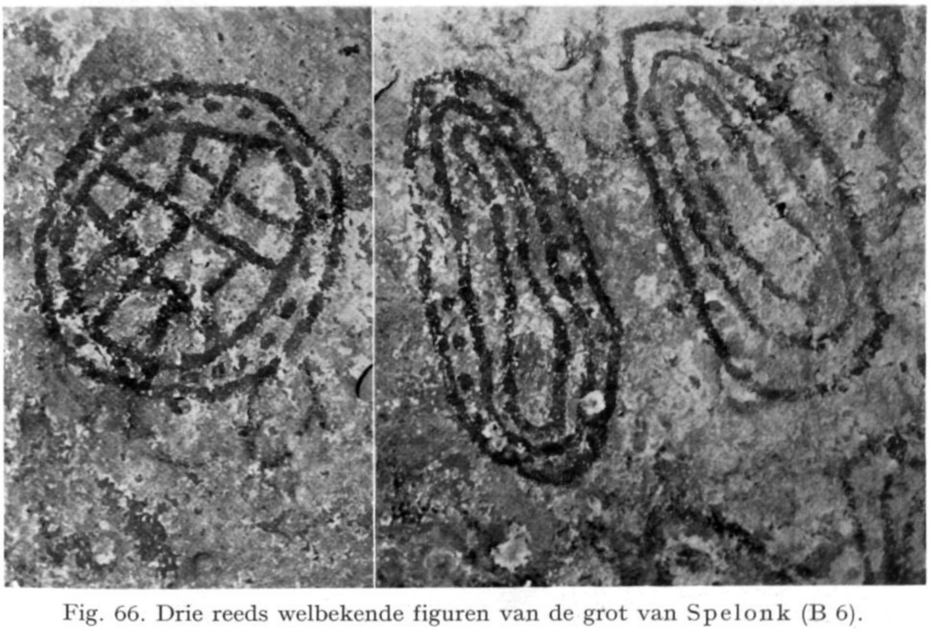

Fig. 66. Drie reeds welbekende figuren van de grot van Spelonk (B 6).

Fig. 66. Three already well-known designs at the entrance of Spelonk, B 6. – See Fig. 18: *7–9*.

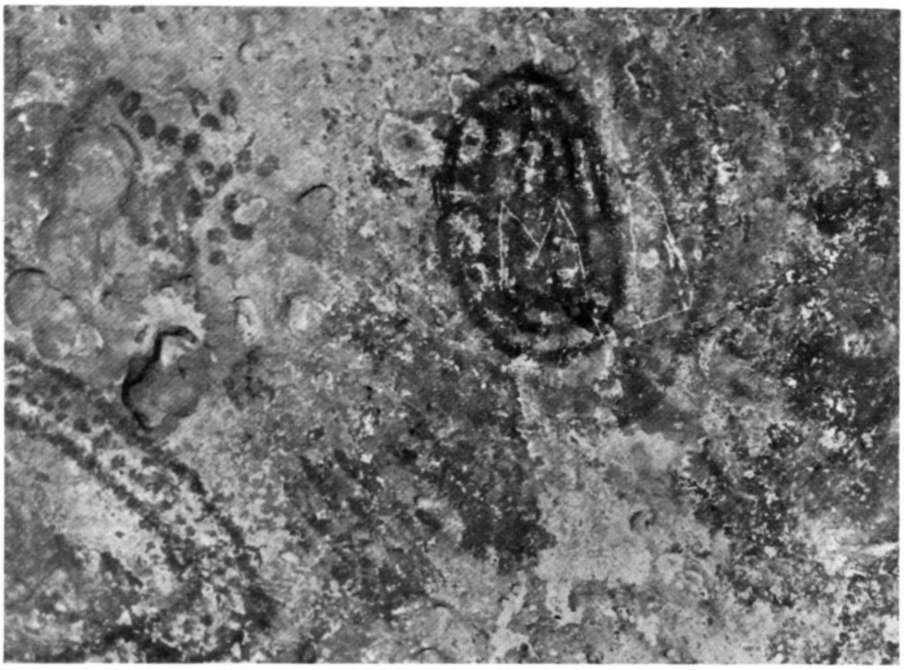

Fig. 67. Rotstekeningen bij de ingang van Spelonk (B 6).
Fig. 67. Petrographs of B 6. – See Fig. 18: *4–6*.

Fig. 68. Tekeningen in de grote grot van Spelonk (B 6).
Fig. 68. Petrographs of B 6. – See Fig. 19: *13–14*.

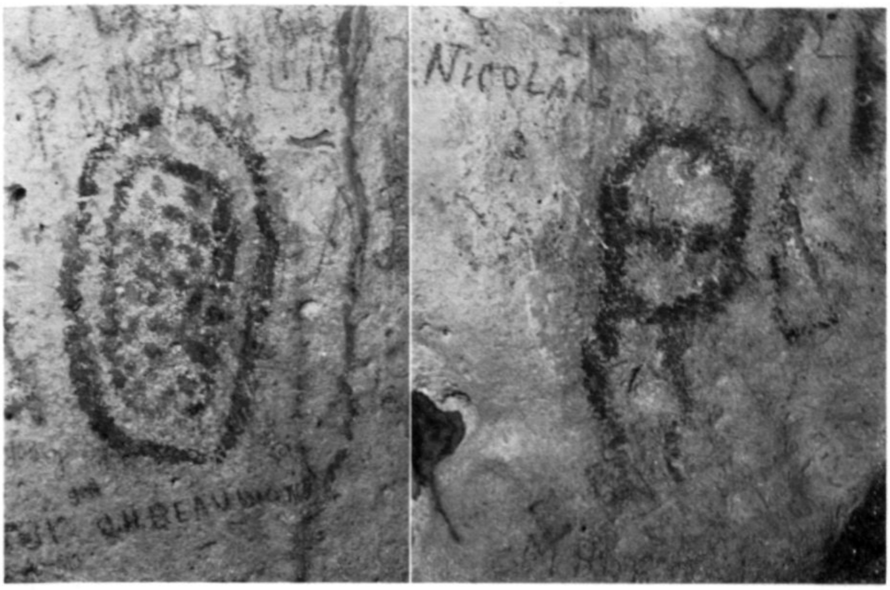

Fig. 69. Rotstekeningen in de schemer van Spelonk (B 6).
Fig. 69. Petrographs in the shades of B 6. – See Fig. 20: *23–24*.

Fig. 70. Een bewonderingswaardige compositie uit Spelonk (B 6).
Fig. 70. A beautiful rock design in the shades of B 6. – See Fig. 19: *19*.

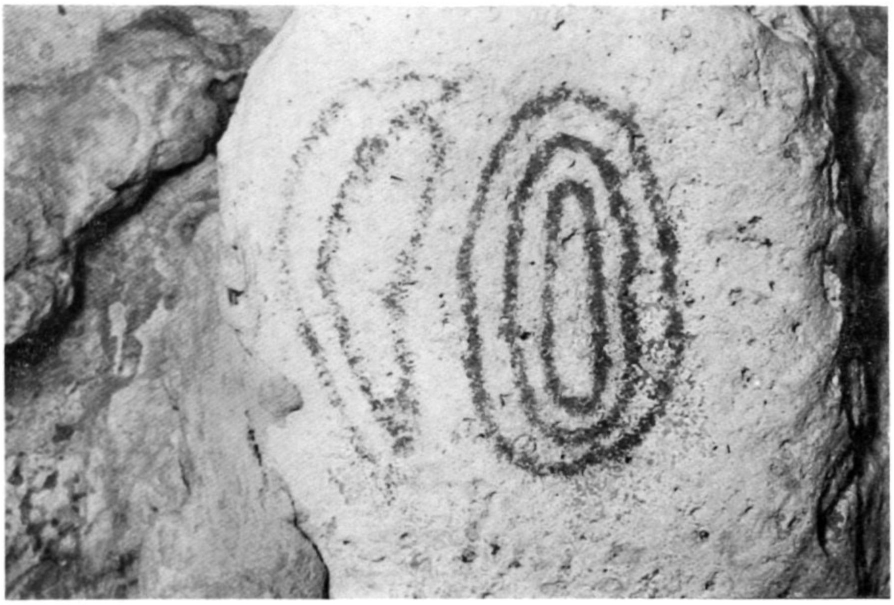

Fig. 71. Het begin van een verrassende serie tekeningen op een kalksteenwand in de schemer van de grote grot van Spelonk (B 6).

Fig. 71. Rockdrawings of B. 6. – See Fig. 21: *25–26*.

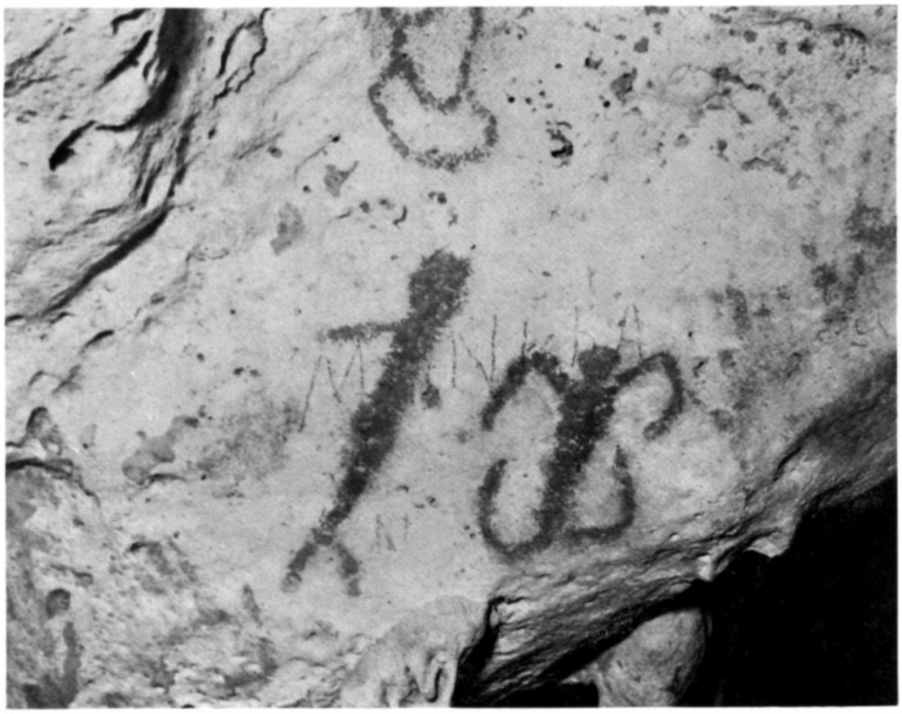

Fig. 72. Het 'balletklasje' van Spelonk (B 6): 'vooroefeningen.'

Fig. 72. 'Ballet scene' inside a limestone cave, B 6: 'preliminary exercises'. – See Fig. 21: *27–30*.

Fig. 73. Het slot van de verrassende serie tekeningen op een blanke kalksteenwand van de grote grot van Spelonk (B 6).

Fig. 73. Rock-drawing of B 6. – See Fig. 21: *34–35*.

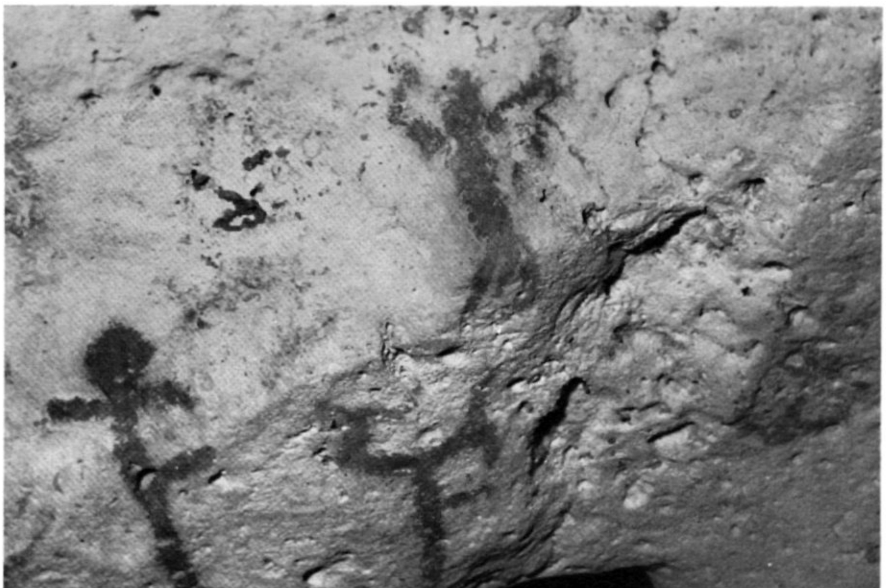

Fig. 74. Het 'balletklasje van Spelonk (B 6): 'de uitvoering,.

Fig. 74. 'Ballet scene' inside a limestone cave, B 6: 'the performance,. – See Fig. 21: *31–33*.

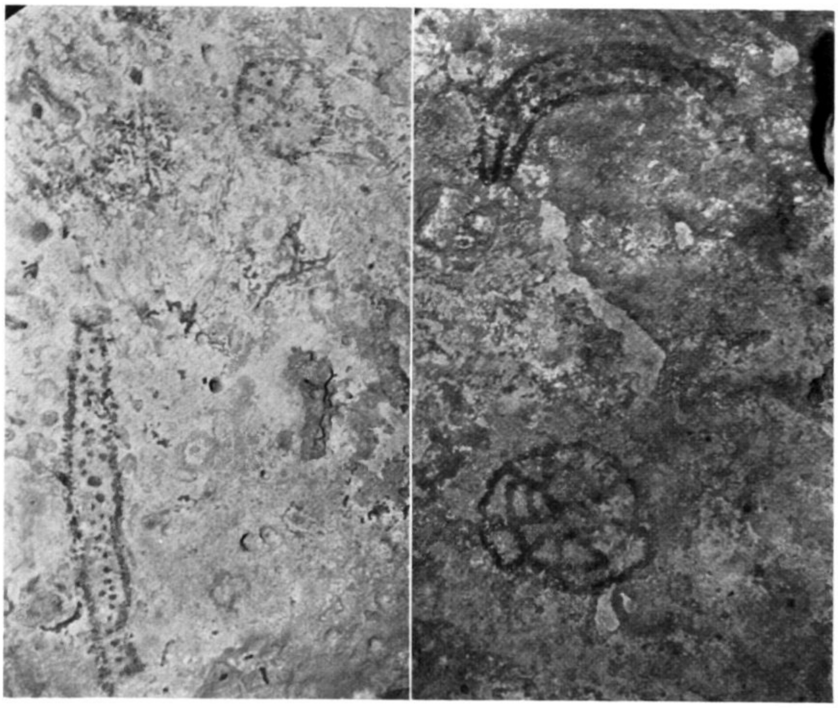

Fig. 75. Rotstekeningen van het plafond van Spelonk (B 6).

Fig. 75. Petrographs from the roof of B 6. – See Figs. 19: *16, 18,* and 22: *44–45.*

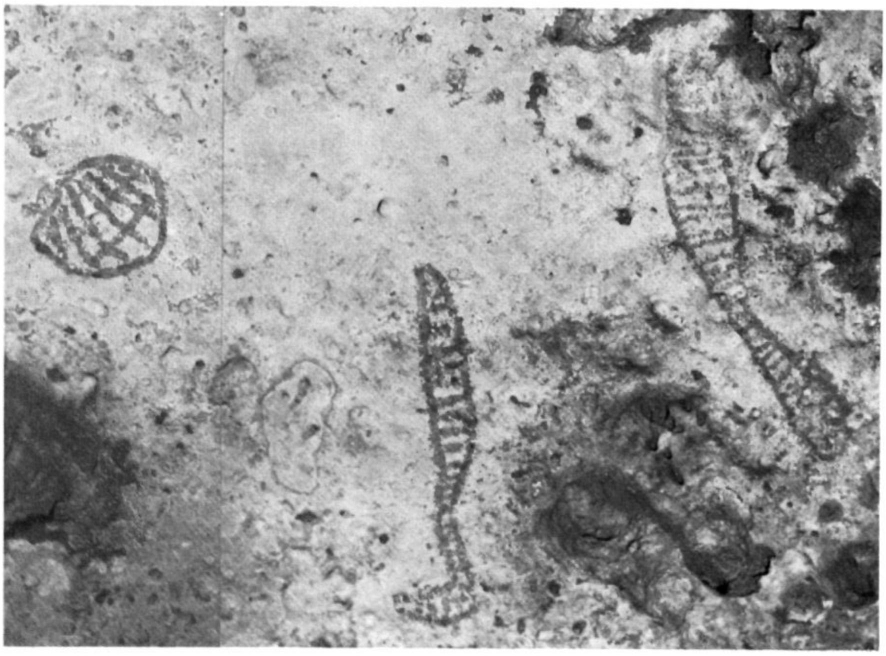

Fig. 76. Rotstekeningen van het dak van Spelonk (B 6).

Fig. 76. Petrographs from the roof of B 6. – See Fig. 22: *40–42.*

Fig. 77. Rotstekeningen van de ingang van Spelonk (B 6).
Fig. 77. Rockdrawings near the entrance of B 6. – See Fig. 22: *37– 39*.

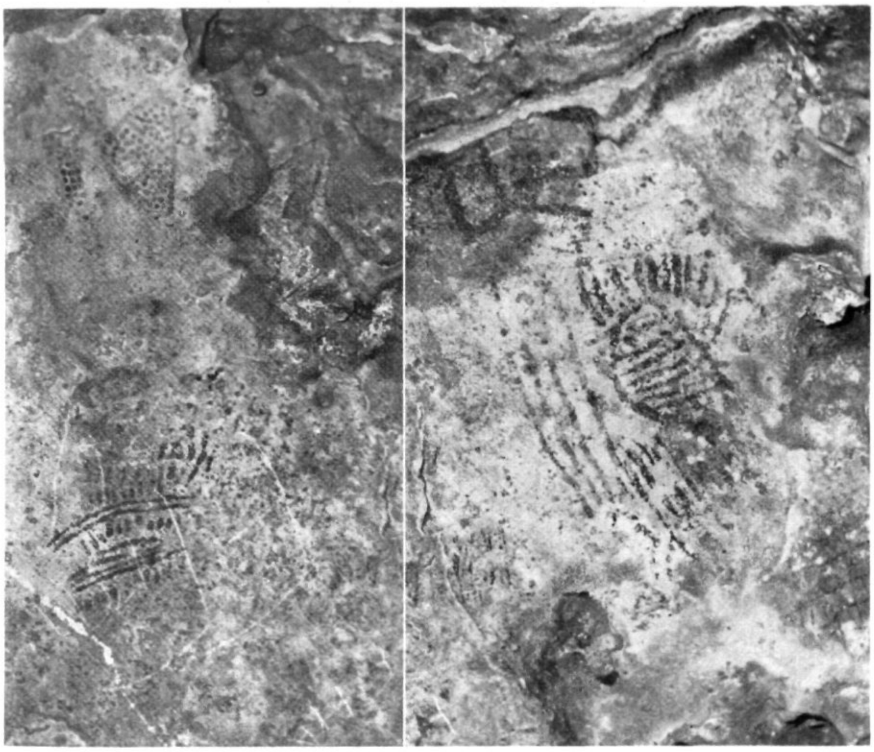

Fig. 78. Verweerde tekeningen op het plafond van Spelonk (B 6).
Fig. 78. Rockdrawings on the roof of B 6, near the entrance. – See Fig. 25: *56–57* and *58–59*.

Fig. 79. Twee figuurtjes nabij de ingang van Spelonk (B 6).

Fig. 79. Small sun-design and anthropomorphic figure in the large cave of Spelonk, B 6. – See Fig. 22: *43* and *36*.

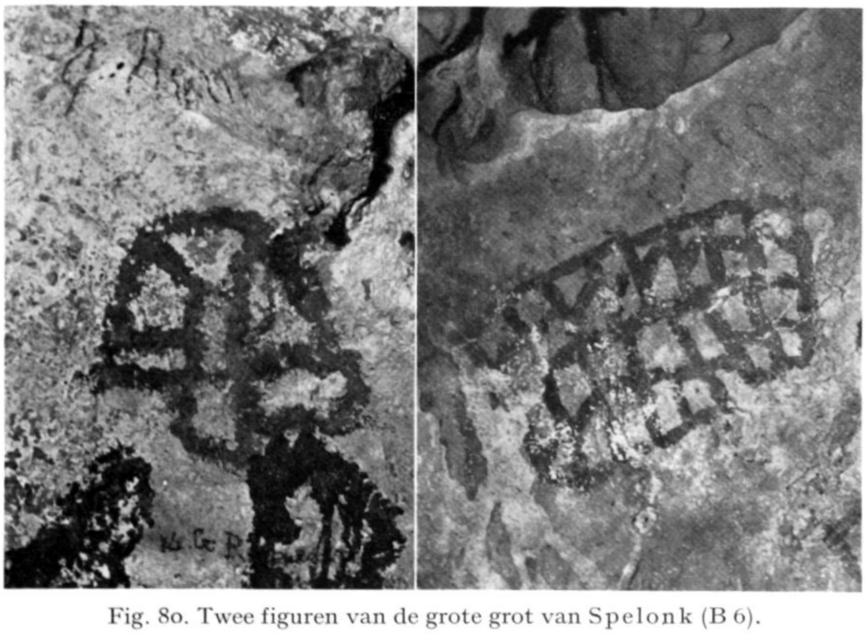

Fig. 80. Twee figuren van de grote grot van Spelonk (B 6).

Fig. 80. Two drawings of B 6. – See Fig. 20: *21*, and 24: *52*.

Fig. 81. Twee tekeningen van het plafond bij de ingang van de grote grot van Spelonk (B 6).

Fig. 81. Two drawings from a well-protected place near the entrance of B 6. – See Fig. 25: *60–61*.

Fig. 82. Twee composities van het dak van Spelonk (B 6).

Fig. 82. Two fine petrographs on the roof of B 6. – See Fig. 24: *54–55*.

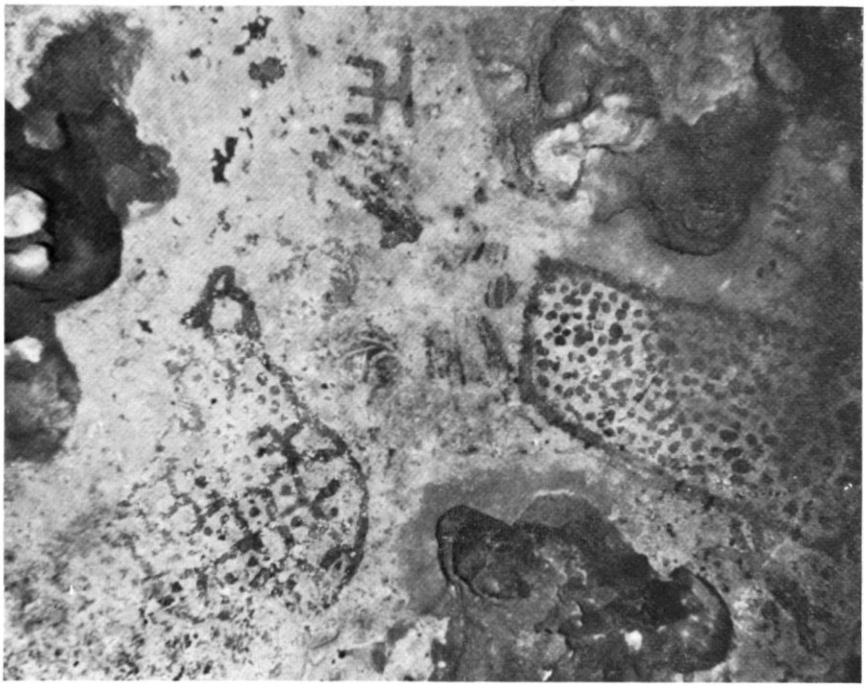

Fig. 83. Resten van tekeningen en handafdrukken tussen het verweerde druipsteen op het plafond bij de ingang van Spelonk (B 6).

Fig. 83 Petrographs between weathered dripstone on the roof of B 6. – See Fig. 25: *62–65*.

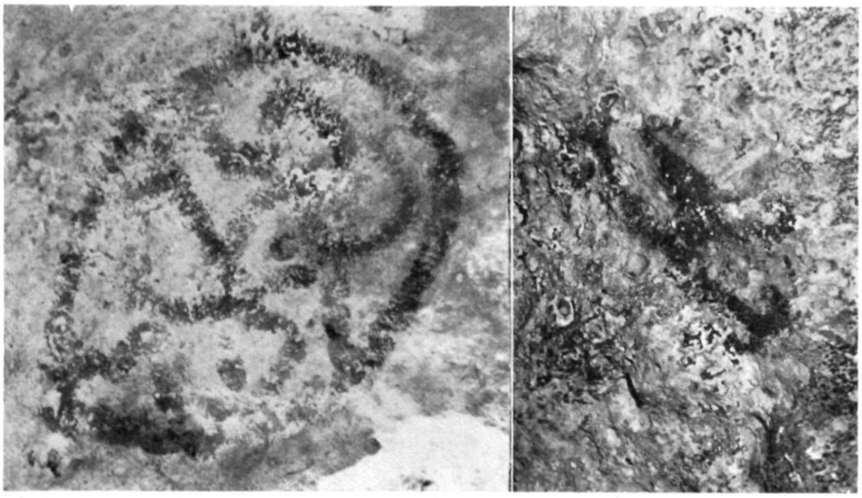

Fig. 84. Twee rotstekeningen van een grot bewesten Spelonk (B 8).

Fig. 84. Two petrographs of site B 8, W of the large cave of Spelonk. See Fig. 29: *a* and *d*.

Fig. 85. Twee andere sierlijke tekeningen van de grot bewesten de grote Spelonk (B 8).

Fig. 85. Two other graceful pictographs of site B 8. – See Fig. 29: *f* and *g*.

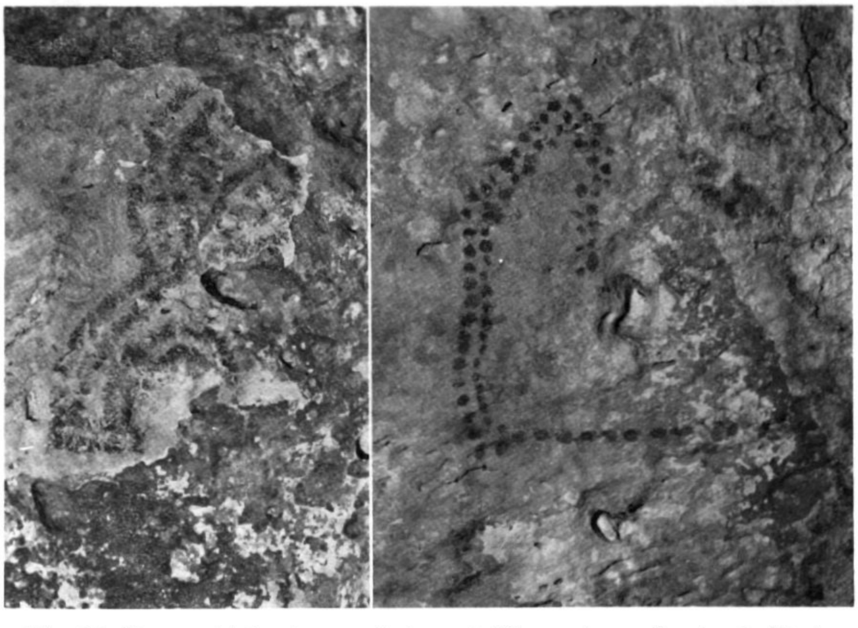

Fig. 86. Twee rotstekeningen uit de oostelijke grot van Spelonk (B 9).

Fig. 86. Two drawings from site B 9. – See Fig. 31, *q* and *j*.

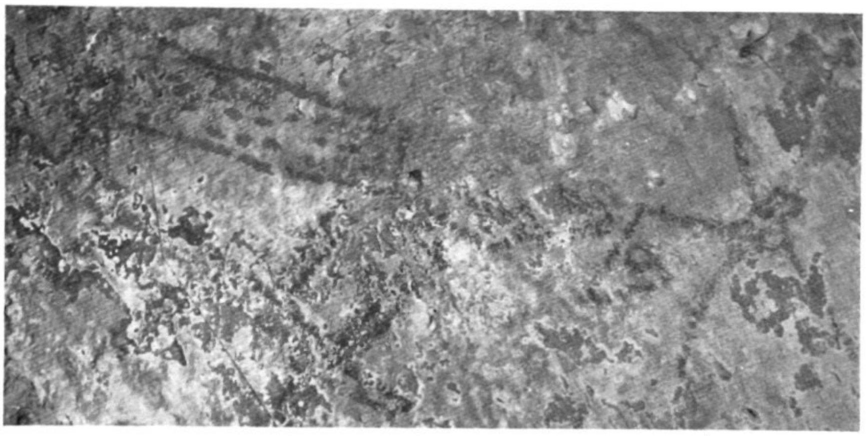

Fig. 87. Tekeningen op het verweerde plafond van de oostelijke grot van Spelonk (B 9).

Fig. 87. Drawings on the weathered roof of B 9. – See Fig. 30: *e–g*.

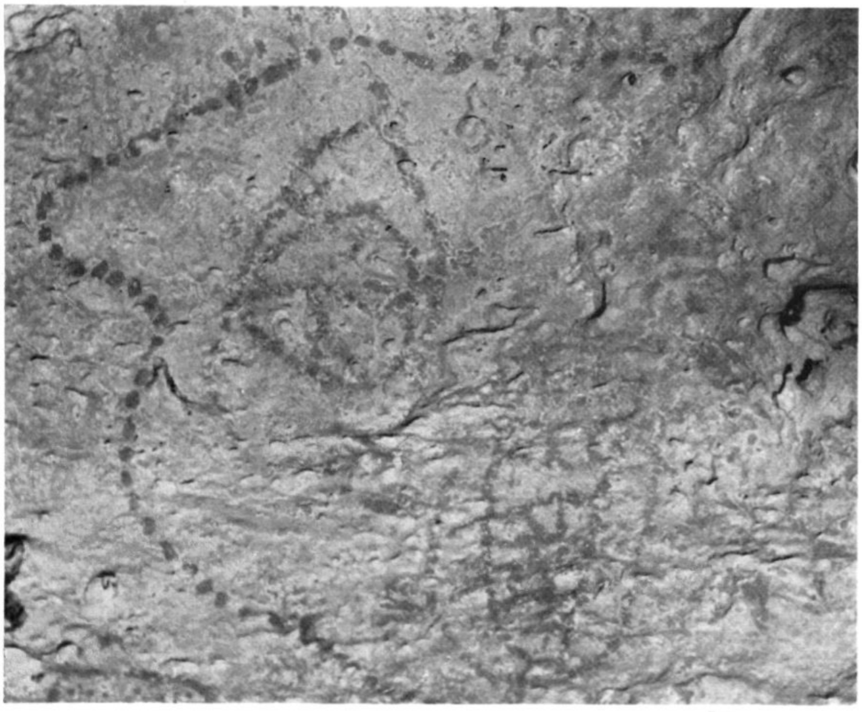

Fig. 88. Tekeningen van de zoldering van de oostelijke grot van Spelonk (B 9).

Fig. 88. Drawings of B 9, 16 m from the entrance, 1 m high. – See Fig. 30: *b–d*.

Fig. 89. Enkele eenvoudige rotstekeningen uit de oostelijke grot van Spelonk (B 9.)

Fig. 89. Simple petrographs of site B 9. – See Fig. 31: *l–n*.

Fig. 90. Stippeltekeningen vlak bij de ingang van de oostelijke grot van Spelonk (B 9).

Fig. 90. Dotted designs on the weathered roof of site B 9. – See Fig. 30: *h–i*.

Fig. 91. Petrografieën in een kleine druipsteengrot ten westen van Spelonk (B 10).

Fig. 91. Petrographs in a small cave W of Spelonk, B 10. – See Fig. 32: *a–b*.

Fig. 92. Een van de 'veervormige' figuren uit een kleine grot ten Westen van Spelonk (B 10).

Fig. 92. A pictograph of B 10. – See Fig. 32: *c*.

Fig. 93. Enkele boeiende tekens in een kleine druipsteengrot bewesten Spelonk (B 10).

Fig. 93. Petrograph with 'scratched' hand prints in a small limestone cave W of Spelonk, B 10. – See Fig. 32: *d–e*.

Fig. 94. Merkwaardige handafdrukken uit een druipsteengrot bewesten Spelonk (B 10).

Fig. 94. 'Scratched' hand prints in site B 10. – See Fig. 32: *e–g, k*.

Fig. 95. Een opvallende compositie in een ondiepe grot bij Roshikiri, bewesten Spelonk (B 11).

Fig. 95. Petrograph in an abri near Roshikiri, B 11. – See Fig. 33: *a*.

Fig. 96. Figuren op het verweerde plafond van een ondiepe grot bij Roshikiri, bewesten Spelonk (B 11).

Fig. 96. Weathered rock drawing in an abri near Roshikiri, B 11. – See Fig. 33: *d–e*.

Fig. 97. De 'slangen' van de grot bij Roshikiri, bewesten Spelonk (B 11).
Fig. 97. The two 'snakes' of Roshikiri, B 11. – See Fig. 33: *b–c*.

Fig. 98. De meest opvallende tekening van Grita Cabaai (B 12).
Fig. 98. A striking rock drawing of the limestone abri Grita Cabaai, B 12. – See Fig. 34: *a*.

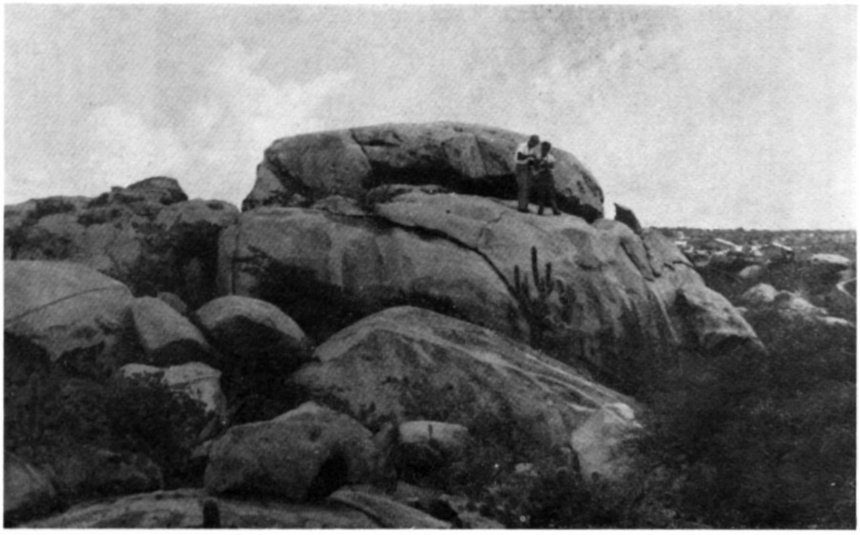

Fig. 99. Top van een dioriethеuveltje bij Siribana, Aruba (A 31).

Fig. 99. Diorite hill near Siribana, A 31. – W. VAN DER MARK and I. TJON SIE FAT study the first petroglyphs found and figured on Aruba.

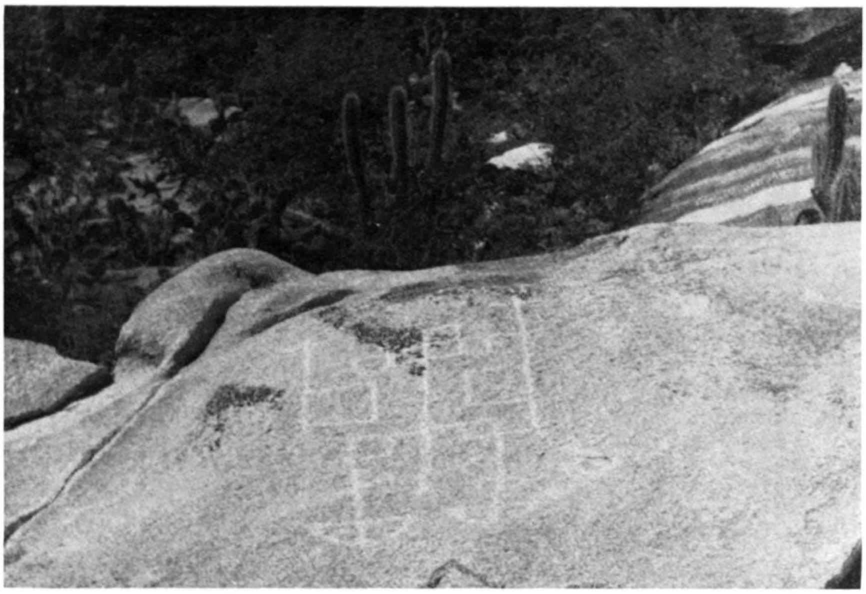

Fig. 100. Een opvallende inscriptie in dioriet van een heuveltje bij Siribana, Santa Cruz, Aruba (A 31).

Fig. 100. A conspicuous petroglyph in diorite near Santa Cruz, A 31. – See Fig. 39.

Fig. 101. De eerste inscriptie welke op Aruba, bij Siribana (A 31), werd gevonden, sinds Pastoor VAN KOOLWIJK in 1885 schreef, dat hij op dit eiland een enkele figuur had gezien welke op een granietblok was ingegrift. De ongekleurde lijnen van deze petroglyph zijn goed te volgen hoewel zij minder dan één millimeter diep zijn.

Fig. 101. A petroglyph in diorite, found at Siribana, near Santa Cruz, A 31. The grooved lines are very shallow, and colourless. – See Fig. 39.

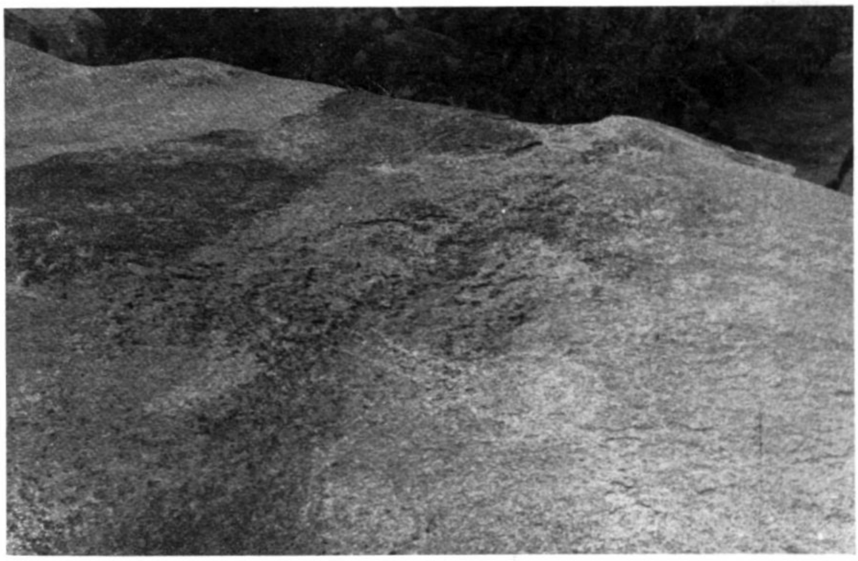

Fig. 102. De tweede inscriptie van Siribana, Aruba (A 31), naast de vorige in de dioriet gekrast, maar veel minder duidelijk te zien.

Fig. 102. A second petroglyph, ground in the diorite rock at Siribana, A 31: concentric circles connected by three lines. – See Fig. 39.

Fig. 103. De schuilplaats tussen twee enorme rotsblokken onder de uiterste oosthoek van de Tafelberg van Santa Barbara op Curaçao, welke de Cueba dos Placa werd genoemd. Achter de persoon op de foto bevindt zich een muurtje dat mogelijk door Indianen werd gebouwd; vóór hem de nog ongestoorde helling van een schelphoop.

Fig. 103. An Amerindian shelter on the easternmost slope of the Tafelberg Santa Barbara. The discoverer stands in front of a low 'Indian wall', and on top of a refuse deposit with many shells.

Fig. 104. Profiel van een dikke laag van *Cerion uva*, aan de basis van de schelphoop van de Cueba dos Placa, Curaçao,– De top van elke landslak is verbrijzeld, waardoor de dieren gemakkelijker uit hun huis waren te halen.

Fig. 104. A thick layer of *Cerion uva*, all of them with crushed apex, in the refuse deposit at Cueba dos Placa.

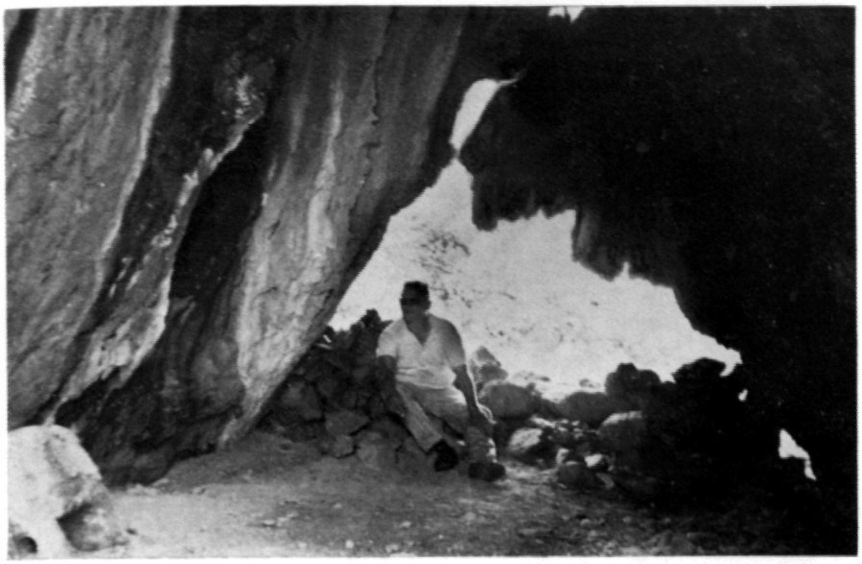

Fig. 105. Het 'Indianenmuurtje' van de Cueba dos Placa, Curaçao, gezien van binnen uit, met daarvóór de vloer van de schuilplaats welke is opgehoogd en afgevlakt.

Fig. 105. The 'Indian wall' from inside. The floor of the shelter has been flattened. – See Fig. 40.

Fig. 106. Het 'Indianenmuurtje' dat de ophoging en afvlakking van de vloer van de Cueba dos Placa mogelijk maakte. Het rechterdeel sluit de opening tussen twee rotspartijen af; het linkerdeel doet dit niet en is ten dele in elkaar gevallen.

Fig. 106. Right part of 'Indian wall' of a shelter called Cueba dos Placa. – See Fig. 40.

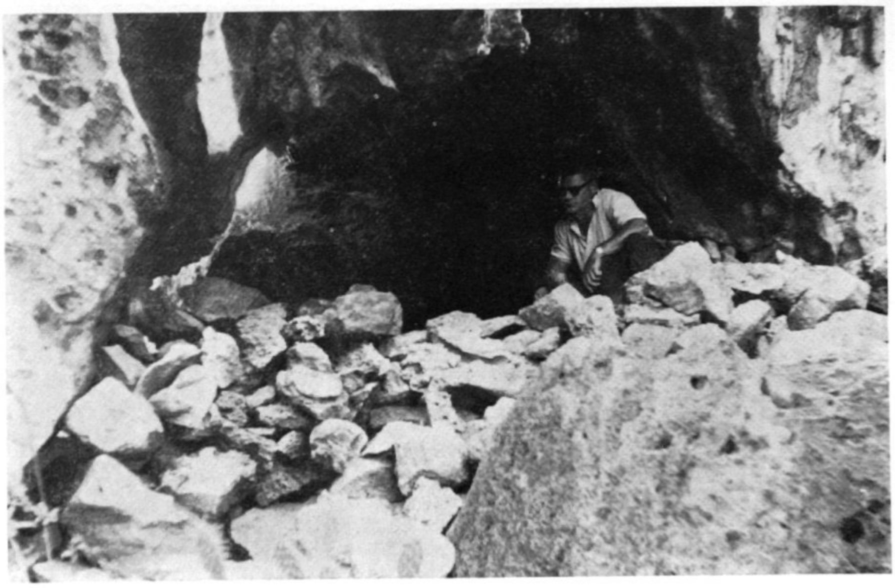

Fig. 107. Linkerdeel van het 'Indianenmuurtje' van de Cueba dos Placa, Curaçao, met zijn ontdekker STUIVER (= dos placa).

Fig. 107. Left part of low 'Indian wall' from a shelter called Cueba dos Placa. – See Fig. 40.

Fig. 108. Het middendeel van het 'Indianenmuurtje' van de Cueba dos Placa, Curaçao, dat uit geraapte, ongekapte stenen is opgebouwd.

Fig. 108. Central part of the 'Indian wall' of Cueba dos Placa. – See Fig. 40.

	I		II		III		IV	
	p.	fig.	p.	fig.	p.	fig.	p.	fig.
A 20 Casibari					94	*53*		
a–i						16, *54*		
A 21 Seroe Noka					94			
a–c						15		
A 22 Shabururi					95			
a–b						17		
A 23 Shabururi					95			
a–c						17, *55*		
A 24 Siribana					95			
a–g						18		
A 25 Siribana					95			
a–g						18		
A 26 Siribana					95			
a–c						19, *56*		
A 27 Quadirikiri					96	23		
a–e						20, *58*		
A 28 Quadirikiri					96	23		
a–t						21–22, *57*		
A 29 Macuarima					96			
a–b						24, *59*		
A 30 Paraguaná					97	*60*		
a–s						25–26, *61–62*		
BONAIRE		5						1, *41–42*, *45–46*
B 2 Onima							12	*42*
1–30								7–8, *49–52*
B 3 Onima							13	5–6, *42–43*
1–45								9–16, *53–64*
B 4 Onima							14	5–6, *42*
a–c								16, 36
B 5 Fontein	36	33						
a–d								
B 6 Spelonk							15	17, *47*
1–65								18–25, *65–83*
B 7 Pos Calbas	36	35					18	
a–o		*36*						38
B 8 Spelonk							15	26
a–g								29, 36, *84–85*
B 9 Spelonk							16	26, *46*
a–q								30–31, *87–90*
B 10 Spelonk							16	27, *44*
a–k								32, *91–94*
B 11 Spelonk							16	27
a–e								33, *95–97*
B 12 Grita Cabaai							17	26
a–c								34, *98*
B 13 Santa Barbara							17	26
[*a*]								35
B 14 Wecua							18	27, *48*
a–f								36–37

	I		II		III		IV	
	p.	fig.	p.	fig.	p.	fig.	p.	fig.
Petroglyphs								
CURAÇAO								
C 4 Hato	25				97	29		
α–3		20–21				27–28, *63–65*		
C 14 Koraal Tabak					100			
'sculpture'						37–38, *67*		
ARUBA								
A 31 Siribana							19	*99*
[α–β]								39, *100–102*
'Indian wall'								
CURAÇAO								
Cueba dos Placa							69	40, *103–108*
References	37		118		100		22	
Summary	39		119		124		60	